

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. Տ Ա Ր Ի - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԻՆ ՇՈՒՐՁ

1. — «Եկեղեցական Բարեկարգութեան» զաղափարը, հակառակ ամէն կողմէ և շարունակ յեղյեղութեամբ մեր մէջ, կը մնայ տակաւին տարտամ մտածում մը: Շատեր կը հասկնան զայն ժամերգութեան կրճատումի կամ կուսակրօնութեան ջնջումի իմաստին տակ: Ուրիշներ՝ քրիստոնէական կեանքն ու պաշտամունքը նախկին դարերու պարզութեան վերածելու առումով, կան նոյնպէս որ կը խորհին թէ եկեղեցին բարեկարգուած կ'ըլլայ արդիանալով, այսինքն ժամանակին յառաջիմական կամ քաղաքակրթական պէտքերուն և նորութիւններուն պատշաճեցուելով բոլորովին:

Գաղափարին այս անորոշութեան պատճառը ա՛յն է որ՝ անիկա, իբրեւ յղացում միտքի, ծնունդը չէ ազգային ըմբռնումի մը: Օտար հովերէ, մասնաւորաբար բողոքական ազգութիւններէ ածանցուած ըլլալով մեր մէջ: Աստ'որ համար է որ չունինք այսօր տակաւին բառ մը, որ ճշդիւ համապատասխանէ օտար բերումներով մեր մտածողութեանը մէջ եկած գաղափարին, արտայայտելու համար զայն այն կերպով՝ ինչպէս հասկցուած է անիկա զինքը երկնող միտքերուն մէջ: Բարեկարգութիւն անունը հեռու է ըլլալէ բառացի թարգմանութիւնը Réforme-ին, որուն համար սակայն այսօր ընդհանրապէս կը գործածուի ան մեր մէջ, և որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ժ.Ձ. դարուն՝ Լուտերի միջոցաւ կատարուած բողոքի շարժումը կամ եկեղեցական յեղափոխութիւնը Հռովմէական կաթոլիկ եկեղեցւոյ կազմին, վարդապետութիւններուն, պաշտամունքին կամ նոյն իսկ բարոյականին դէմ:

Այդ գաղափարին համազօր բառ մը չունենալնիս հոգեբանապէս կարևոր կէտ մըն է, զոր կ'արժէ ի մտի ունենալ միշտ, բարեկարգութեան վրայ խորհուած ատեն:

2. — Կը կրկնենք թէ ինչ որ ազդին հանրային կարծիքը եւ հասարակաց զգացումը կը թուին հասկնալ «Բարեկարգութիւն» բառով, Լուտերականին նման շարժում մը չէ բնաւ: Անիկա հետեանք էր քաղաքական, բնկերային և իմացական շարժառիթներուն՝ որոնք խմորուեցան վերածնութեան մեծ իրակաւութեան մէջ. անիկա կարեւոր չափով մը արդիւնքն էր նաեւ լատին ցեղին և

միտքին դէմ անհամակրութեան մը, զոր տեւտոն եւ անկոսաքսոն ժողովուրդները ունէին վաղուց։ Մեր մէջ զոյութիւն չունին բնաւ այդ պատճառները կամ շարժառիթները. մեր ժողովուրդը, կը սիրէ եկեղեցին. ընդհանուր առմամբ չունի հիմնաւոր մեծ բողոք մը անոր վարդապետութեանց, պաշտամունքին կամ բարոյականին դէմ. այս մտօք փոքր ի շատէ մերթ ընդ մերթ լսուածներն առաւելապէս ըլլալով զործ օտար ազդեցութեանց։ — Վերածնութիւնը, որուն արդիւնքը միայն պիտի կրնար ըլլալ եկեղեցական ներքին յեղափոխութիւն մը, Հայ կեանքին մէջ կատարուած է արդէն անգամ մը՝ Ե. դարուն, երբ Ազգը դրի գիւտով, Ս. Գրոց թարգմանութեամբ եւ տոմային եւ եկեղեցական գրականութեան հաստատմամբ տիրանալով իր ազգային զիտակցութեան, եկեղեցականապէս ձեռնադատեց ինքզինքը օտար ազդեցութիւններէ, և անմիջապէս յաջորդող պատմական շրջանի մը մէջ եւս, կազմելով իր դաւանական անկախութիւնը, համայնական բողոքի կեցուածք մը ունեցաւ կրօնական պաշտամունքի ներքեւ իր ազգային ինքնութեան դէմ փորձուած տիրակալութեանց դէմ, Ե. դարու ճիշդ կիսուն ձգեցով իր վերջնական դիրքն եւ նկարագիրը։

3. — Իր այս ընթացքով, Հայաստանեայց եկեղեցին միանգամ ընդ միշտ ըմբռնած եւ ընդունած է թէ ինքը, առաքելական քարոզութեամբ հաստատուած, մաս կը կազմէ Քրիստոսի ընդհանրական, Մի եւ Սուրբ եկեղեցիին, իր հաւատքը կանգնած ըլլալով նախկին դարերու այդ եկեղեցիին դաւանութեան վրայ. թէ ինքը կը պատկանի արեւելեան քրիստոնեայ համայնքներու եկեղեցական այն խմբումին, որուն մէջ զանգուեցաւ նախ Աւետարանի խմբը, շատ բան պահելով հոն քրիստոնէական հաւատքի առաջին սրբութիւններէն և կարգի և կանոնի պարզութիւններէն, և ամենէն քիչ ենթարկուելով խանդարիչ ազդեցութիւններու. թէ ինքը ազգային է՝ թերևս ուրիշ որևէ եկեղեցիէ աւելի. իր սկզբնաւորութենէն ի վեր շարունակ իրեն կէտ նպատակի ըրած ըլլալով իր ժողովուրդին քրիստոնէական աւետարանչութեան զործը, և ատոր մէջ գտած ըլլալով միշտ իր ազգին ինքնութեանը պահպանումին և անոր ցեղական ազնուացման երաշխիքը։ Ուղղափառ, արեւելեան եւ ազգային. ասոնք են Հայաստանեայց եկեղեցիին երեք բարացուցական գիծերը. անոնց հայեցողութեանը մէջ է որ այս եկեղեցին զոյացուցած է իր կեանքը, իր կազմը եւ իր կարգը. ու «Բարեկարգութիւն» ըսելով Հայութեան հասարակաց զգացումը ոչ այլ ինչ կը հասկնայ՝ եթէ ոչ այդ ամէնը «բարեւոք կարգաւորութեան» մէջ պահելու հարկը։

Ինչպէս ըսուեցաւ վերև, այդ արդիւնքը ձեռք բերուած է Ոսկեդարեան վերածնութեան եւ անոր յաջորդող ազգային եւ եկեղեցական, մտաւորական և բարոյական յեղափոխութենէ մը ետքը. անկէ վերջ տեղի ունեցած ազգային-եկեղեցական ժողովներուն — որոնք զուամարուած են միշտ ազգին հոգևորական և աշխարհիկ ներկայացուցիչ տարրերուն մասնակցութեամբը — գիտումն է եղած միշտ այդ կարգին բարեւոք պահպանումին զգացումը։ Մեկնութեան անկարօտ պատճառներով, երկար դարերէ ի վեր տեղի ունեցած չէ այդպիսի զուամարում մը, մինչ եկեղեցին, ինչպէս ամէն կենսունակ զործարանաւորութիւն, իր զոյութեան ճամբուն վրայ կրնայ ենթարկուած ըլլալ այլայլումներու, զինքը

իր կոչումէն և նկարագրէն աւելի կամ նուազ չափով շեղեցուցած դարտուղութեանց։ Մայր Աթոռոյ մէջ գումարելի Ազգային Եկեղեցական Ժողովին պարտականութիւնը պէտք է ըլլայ, իրեւ շարունակութիւնը մեր ազգային տարեգրութեանց մէջ արձանագրուած նման ժողովներուն, թերեւ աւելի լայն տարողութիւններ ընդգրկող շրջանակի մը մէջ՝ բայց նոյն ուղղութեամբ եւ միեւնոյն սկզբունքներու հետեականութեամբ, ջանալ ուղղելու կամ դարմանելու այդ կարդի այլալուծիւնները, անխախտ եւ անեղծ պահելով սակայն միշտ անոր ուղղափառ հաւատքն ու դաւանութիւնը, արեւելեան հինաւուրց դիմադիծը եւ ազգային բարոյականութեան հոգին։

4. — Համառօտ ակնարկի մը մէջ թուենք հիմակ այն կէտերը, որոնք մեր ազգային եկեղեցական կեանքին մէջ կրնան նկատուիլ հոգածութեան արժանի պարագաներ, եւ որոնք այդ իսկ պատճառաւ պէտք է առարկայ լինին Ազգային Եկեղեցական Ժողովին ուշադրութեանը։

Ա. — Ամէն գործարանաւորեալ Հաստատութիւն, որ իր կոչումն ունի, այսինքն նպատակի մը ուղղուած է, պէտք է ունենայ իր օրէնքը. Հայ Եկեղեցին առանց օրէնքի չէ որ կրցած է շարունակել իր դարաւոր գոյութիւնը. հակառակը անբանաւոր և անհասկնալի պիտի ըլլար։ Անիկա ունեցած է իր օրէնքները, որոնք, կամ ապրուած փորձառութիւններէ և կամ մշակուած որոշումներէ եզրակացուած սկզբունքներ, լարած և վարած են իր կեանքը. բայց անոնք, այդ օրէնքները, դասաւորուած խմբումով մը հաւաքուած չեն երբեք համադրական ամբողջութեան մը մէջ, ցրուած ըլլալով միշտ մեր մատենագրութեան կամ պատմութեան մէջ. իսկ Կանոնագիրք կոչուած այն հաւաքումները, որոնք կան Մատենադարաններու մէջ կամ ուսումնասիրութեան սեղաններու վրայ, ոչ միայն կը պարունակեն ներկայ ժամանակին ոգին և կեանքի ներկայ պահանջներու հետ չհաշտուող բազում կողմեր, այլ նաև, զուրկ ըլլալով որևէ պաշտօնական հեղինակաւորութենէ, ի գօրու չեն էապէս, և չեն կրնար կիրարկուիլ օրինաւորապէս։ Մէկ խօսքով, Հայ Եկեղեցին չունի այսօր իր պաշտօնական օրինագիրքը. ասկէ կը ծագին և ծագած են այն բազմաթիւ անկանոնութիւնները, որոնք յառաջ կուգան իրաւական և բարոյական, ընտանեկան և ամուսնական, ծխական և տոմարական, կարգապահական և վարչական, նոյն իսկ դաւանական խնդրոց նկատառման միջոցին, տեղի տալով այնպիսի ցաւալի վիճակներու, որոնց մէջ քմահաճոյքը, դիպուածը, տգիտութիւնը, հօգրներու ազդեցութիւնը և պատեհապաշտութիւնն է որ ուղղութիւն կուտան երբեմն գործերու կարգադրութեանց, յաճախ ամենէն անուղիղ դրութեանց մէջ խեղդելով իրաւունքն ու արդարութիւնը։

Ազգային Եկեղեցական Ժողովին գերազանց եւ գերագոյն պարտականութիւններէն մին պիտի ըլլայ տնօրինել կարևորը՝ ունենալու համար մեր Օրինագիրքը, որուն մէջ ճշգրտած, բանաձևուած և դասաւորուած ըլլան մեր Եկեղեցին կեանքն ու կարգը գոյաւորող իրաւաբանական սկզբունքները եւ անոնց գործադրութեան կերպերն ու պայմանները։

Բ. — Մեր Ժողովուրդին իր Եկեղեցին առերեւոյթ կամ իրական ուժա-

ցումին պատճառներէն մին կը նկատուի այսօր առհասարակ իր պաշտամունքը : Աւելորդ հնկատուի թող անցողաբար ակնարկել հոս թէ իրողութիւն է որ ամէն ժողովուրդ իր եկեղեցիին կամ ամէն եկեղեցի իր ժողովուրդին նկատմամբ աւելի կամ նուազ աստիճանով ունի այսօր այդ տրտունջը : Արդարութիւն միայն պիտի ըլլար անշուշտ ըսել թէ այդ հանրական երևոյթին զլսաւոր պատճառներէն մին է ժամանակին ողին . բայց, առանց խորանալու հարցին այդ տեսակէտով վերլուծումին մէջ, կ'ընդունինք թէ մեր եկեղեցական պաշտամունքին վերաբերմամբ եղած այդ նկատողութեան մէջ կայ ճշմարտութեան կարեւոր բաժին մը : Մեր պաշտամունքը, հակառակ հաւատքի միաստեղծութեամբ օծուն իր սրտագրաւ առաւելութիւններուն, հակառակ ազգային ճաշակի և նոյն իսկ արուեստի ինքնատարութեամբ գեղեցիկ իր մէկէ աւելի կողմերուն, հակառակ, վերջապէս, բարեպաշտական զգացումներու իսկապէս յազուրդ տուող իր բազմաթիւ շնորհներուն, ունի սրբազրութեան կարօտ կողմեր կամ մասեր . ամենէն երկիւղած հոգիներն իսկ յաճախ խորհած են մեր եկեղեցական պաշտամունքին կերպերուն կամ կատարողութեան մասին, անհանդուրժելի զոնելով, զոր օրինակ, անոր մասնաւորաբար երկարատևութիւնը :

Իմ խոնարհ կարծիքով, այդ վիճակին պատճառ եղած են երկու պարագաներ . անցեալին մէկ դիպուածը և ներկային մտահաճութիւնները :

Ապացոյցներ կան հաստատող թէ ի հնումն ժամերգութեանց երկու տեսակներ կային մեր մէջ . մին՝ այն որ ժողովուրդինը, «Հասարակացն» էր, և կը պաշտուէր քաղաքներու և գիւղական եկեղեցիներու մէջ, իսկ միւսը՝ այն որ ի գործածութեան էր վանքերու մէջ միայն . առաջինը համառօտ էր անշուշտ, իսկ երկրորդը՝ ընդարձակ, բազմամասն եւ սաղմոսերգութիւններով և կրկնութիւններով երկարաձգուած : Հաւանականաբար, երբ վանական կամ կուսակրօն կղերք դուրս եկաւ իր շրջանակէն և վարչական պաշտօններու ճամբով տիրակալեց ժողովրդային հոգևորականութեան ասպարէզին, իրեն հետ բերաւ նաև վանական պաշտամունքն ու արարողութիւնները . ու հասարակաց բարեպաշտութիւնը, զրաւելելով անոնց վեհաշուք և խորհրդապաշտ հանդիսաւորութիւններէն, որդեգրեց զայն մտադիւր, ու հետզհետէ մոռացութեան տրուեցաւ միւսը, որ աւելի կարճ էր և պարզ : Այս է իմ ակնարկած առաջին պատճառը զոր կուշեցի անցեալին դիպուածը :

Երկրորդ պատճառը՝ թուացած կազմակերպութեան մը երեսէն քաջալերութիւն գտած անպատասխանատու անձերու կամ պաշտօնեաներու քմահաճոյքն է եղած . այս բացատրութեամբ կ'ուզեմ ակնարկել զլսաւորաբար 'Իպրաց դասերու, երաժիշտներու և դպրապետներու այն ընթացքին, որով եկեղեցին իրենց արուեստին նորահնար և յաճախ ինքնահնար ձևերուն և խաղարկութեանց թատր դարձուցին, քաջալերուելով անշուշտ ամբոխին նորոյթի հակամէտ զգացումներէն, և այսպէս զրեթէ անյայտացուցին հայ ժողովրդական երգերուն ու զին յիշեցնող յորդորեղութեան հին պարզ և գեղեցիկ եղանակները, և պաշտամունքը խճողեցին ծանրադանդաղ, մանուածոյ և պատիպատ ձայնաձգութիւններով, որոնց մէջ յաճախ ողբալիօրէն կը մեռնի մեր սքանչելի շարականներուն հոգին : Հարկանցի քննութիւն մը բաւական պիտի ըլլայ հաստատելու համար թէ մեր ժամերգութեանց երկարութեան ամենամեծ պատճառը այս է միայն .

եթէ արուեստագիտական լուրջ ուսումնասիրութիւններէ վերջ կարելի ըլլայ վերականգնացնել հին պարզ եղանակները, արդէն զրեթէ կարգադրուած պիտի ըլլայ պաշտամունքի երկարութեան խնդիրը :

Կալով առաջին պատճառէն առաջ եկած վիճակի դարմանին, ատիկա կըրնայ ըլլալ՝ կամ զիտական հետազոտութիւններու շնորհիւ զտնելով և զործադրութեան ղեկելով ժողովրդային ժամերգութեանց հին համառօտ ձևը, կամ, եթէ հարկ դատուի պահել ներկայ պաշտամունքը, ժողովրդային եկեղեցիներու մէջ կիրարկելով ամբողջ շաբաթուան ընթացքին ամէն օր անոր մէկ մասը միայն կատարելու դրութիւնը, Ս. Պատարազը վերապահելով լոկ կիրակի և տօնական օրերուն :

Ազգային եկեղեցական ժողովին զործը պիտի ըլլայ կատարել տալ այդ ուսումնասիրութիւնները :

Գ. — Բարեկարգական խնդրոյն մէջ հասարակաց զգացումին մասնանշած ամէնէն կարևոր կէտերէն մին է եկեղեցական կենցաղի կամ կուսակրօն թէ ամուսնաւոր եկեղեցականութեան հարցը : Արեւմտեան եկեղեցին վաղուց վճռած է զայն . հիները, այսինքն կաթոլիկը, այլամերժօրէն կուսակրօնութեան . իսկ նորերը կամ բողոքականութիւնը՝ գլխաւորաբար կանամբի հոգեւորականութեան տալով եկեղեցական ասպարէզը : Մերինը, ինչպէս բոլոր արեւելեան եկեղեցիները, կը պահէ տակաւին երկու կերպերն ալ, կուսակրօններուն տալով սակայն նուիրապետական յառաջաման ամէն իրաւունք, իսկ ամուսնաւորներուն ասպարէզը սահմանափակելով մի միայն պաշտամունքի կատարողութեան, խորհրդոց սրբազնագործութեան և առանին հովուութեան սահմանուած քահանայութեան շրջանակին մէջ : — Ստոյգ է թէ նախնական եկեղեցւոյ մէջ ասպարէզը բաց էր երկու կենցաղակերպերուն առջև հաւասարապէս, թէև առաքեալին նախընտրութիւնը որոշ է անոնցմէ մէկին համար մասնաւորապէս . ճիշդ է նոյնպէս թէ Նիկիոյ ժողովին մէջ եկեղեցական կուսակրօն կեանքը աւելի նախամեծար աստիճանի մը վրայ շեշտուած է . բայց նոյնքան պատմական է նաև թէ մինչև Հիլարպոլանդ (Գրիգոր Է. , ի սկիզբն ժԱ. դարուն) արեւմտեան եկեղեցւոյ մէջ ալ կուսակրօնութիւնը դեռ չունէր այժմեան իր բացարձակ վիճակը . և անհաւանական չէ որ կաթոլիկ եկեղեցին անուղղակի բայց իրապէս մեծ ազդեցութիւն մը ունեցած ըլլայ Արևելեան եկեղեցիներուն վրայ՝ կուսակրօնութեան վերաբերմամբ հետզհետէ որդեգրած և զործադրած իրենց սկզբունքներուն տեսակէտով : Անուրանալի է թէ մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ պահուած հետքեր կը ցուցնեն բազմաթիւ եւ նշանաւոր դէմքեր, որոնք, Լուսաւորիչէն սկսեալ մինչև Պահլաւունեսաց դարուն սկիզբը, ամուսնաւոր կեանք ունեցած են : Բայց այս երևոյթը կը բացատրուի նախ ա՛յլ նուիրական դարձած սերունդի մը հանդէպ ազգին սրտին մէջ արմատացած զգացումով մը . եւ յետոյ բոլորովին որոշ չէ թէ այդ մեծարժէք հոգեւորականները, իրենց եկեղեցական բարձրաստիճան զիբրին վրայ ալ, միշտ կը պահէին իրենց ամուսնական կենսակցութիւնը, թէ բարեպաշտօրէն կատարուած պայմանաւորումով մը խզում հաստատուած էր այն միջոցին անոնց կենսակցութեան մէջ : Պէտք չէ անգիտանալ թէ նշանները աւելի այս վերջին կերպին ի նպաստ կ'երևին :

Բայց մեր նպատակը չէ զբաղիլ հոս պատմաքննական վերլուծումներով, չենք ուզեր անդրադառնալ այն ողբալի վիճակներուն եւս, որոնց մէջ հոգևորական ասպարէզը կրնայ թատր դառնալ նեպոտականութեան կամ շահաստան լայնածաւալ օգտախնդրութեանց, երբ կանամբի անարժան եկեղեցականներ տիրանան բարձր դիրքերու. չենք ակնարկեր նմանապէս այն մեծ դժուարութիւններուն, որոնք յառաջ կրնան դալ անտեսական յոյժ չափաւոր պայմաններու մէջ ապրող մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, երբ ամուսնաւոր հոգևորականներու տրուին հանրային ծառայութեան ասպարէզի բարձրագոյն պաշտօնները: Աւելի կամ նուազ աստիճանով հասկնալի հետեաբար և նախատեսուելիք մարդկային կացութիւններ են ասոնք, որոնց համար իշխանութիւնը և ժողովուրդը կրնան և պարտին ի դործ դնել արգելիչ հնարաւոր բոլոր նախագիշտութիւնները: Չենք ըսեր դարձեալ թէ կուսակրօնութեան դէմ հանրային զգացումին այս ծառացումին մէջ ո՛րչափ է դերը արդիական հովերուն և բողոքական մտայնութիւններէ զիտակցօրէն կամ անզիտակցաբար մեր մէջ փոխադրուած զգացումներուն: Կ'ուզենք բաւականանալ հաստատելով կէտ մը միայն. ա՛յն թէ եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը, ընդհանուր առմամբ, իր կոչումին համապատասխանող բարձրութեան մը վրայ չի գտնուիր այսօր մտաւորապէս և բարոյապէս. որովհետեւ, մէկ կողմէ՝ շատեր կուսակրօնութեան ասպարէզը կը մտնեն, առանց վանական կրթութեամբ մասնաւոր և նպատակայարմար պատրաստութեան շրջան մը աւարտած ըլլալու, և թերեւս ստէպ փառասիրական նպատակներէ բերուած, միւս կողմէ՝ հոգևոր և մտաւորապէս արժանաւորներ չեն մօտենար ամուսնաւոր եկեղեցականութեան, յառաջդիմութեան համար փակուած այսինքն ընդոտնուած և արհամարհելի գետին մը գտնելով զայն, և խրտչում ու խորշանք զգալով անոր հանդէս:

Քանի որ սուրբ է ամուսնութիւնը և քրիստոնէական կրօնի խորհուրդներէն մին, քանի որ Հայաստանեայց եկեղեցին, չմերժելով ամուսնացեալներուն քահանայացումը՝ նովին իսկ էապէս ընդունած կ'ըլլայ արդէն սա սկզբունքը թէ ամուսնական կեանքը ժխտումը չէ հոգևորականութեան, քանի որ անցեալին մէջ, այս կամ այն կերպով, ամուսնացեալներուն առջև չէ փակուած աստիճանային բարձրացումին ճամբան, ինչո՞ւ այսօր, իր անցեալէն նոյն իսկ իրեն մատուցուած փաստով կամ լոյսով չկարենայ ընդառաջել ներկայի պահանջներուն, յեղաշրջում մը յառաջ բերելով իր կազմին կամ կարգին այն մասին վրայ՝ որ չունի վարդապետական կամ դաւանական որեւէ կողմ, և թոյլ չտալով որ խաղառ մեռելութեան դատապարտուի եկեղեցական պաշտօնէութիւնը, առանձին և ժողովրդական հովուութեան ամենակարևոր և ընդարձակագոյն այն դաշտին մէջ, որ Քահանայութիւնն է: Ահա՛ պատճառաբանութիւնը, զոր մարդիկ, բարոյական և պատմական զգացումներով զինուած, կ'ընեն այսօր եթէ ոչ ընդդէմ կուսակրօնութեան, այլ յայտնապէս ի նպաստ ամուսնաւոր եկեղեցականութեան: Ու մեր տեսութեամբ, բոլորովին անիմաստ կամ անարդար բառերու համաբարդութիւն մը չեն այդ խօսքերը: Շեշտելով հանգերձ այն խոշոր դժուարութիւններուն վրայ, որոնք ի սկզբան մանաւանդ պիտի յառաջ գան, երբ ընդունուի եւ գործադրուի քահանայական ասպարէզի բացման սկզբունքը, որոնք, սակայն եւ այնպէս, ինչպէս ըսինք, բոլորովին ալ անյաղթելի խոչընդոտներ չեն կրնար ըլլալ իմաստուն և զօրեղ իշխանութեան մը համար, իրականութիւն է թէ այլևս

հասած է ամուսնաւոր հոգեւորականներուն առջև եկեղեցական յառաջացումի եւ վարչական ասպարէզի ընդլայնման ժամը . զայդ կը պահանջէ ոչ միայն դարուն ողին, այլ մանաւանդ ներքնապէս եկեղեցական ուժաւորման հարկը, ու ասոր չեն հակառակիր ոչ կրօնքին հոգին, և ոչ մեր եկեղեցւոյ նախկին եւ նոյն իսկ ներկայ իրաւաբանութիւնը :

Բայց ասիկա չի նշանակեր թէ օրինապէս պէտք է խափանուի կուսակրօնութիւնը . ասիկա ամենէն աղիտաւոր բանը պիտի ըլլար եկեղեցիին համար : Ինչպէս ամէն ասպարէզի, բայց մանաւանդ եկեղեցականին համար, ոչինչ աւելի վսեմ է եւ արդիւնական՝ քան բոլորանուէր եւ զաղափարական ծառայութեան գործը . ու տարակոյս չկայ թէ կուսակրօն կեանքը միշտ աւելի բեղմնաւոր դաշտ մըն է այդպիսի գործնէութեան մը համար՝ երբ կը հանդիպի սրտի եւ մտքի բարձրութիւններով օժտուած անձերու : Եւ պէտք է որեւէ աստիճանի վրայ փակել հոգեւորական ասպարէզը մէկ կամ միւս կենցաղի յարողներուն առջև . երկուքին ալ դուռը՝ դէպի հոն առաջնորդող՝ պէտք է լինի ազատութիւնը, երկուքին ալ յառաջդիմութեան ճամբան անոր մէջ՝ պէտք է լինին պատրաստութիւնը եւ արժանիքը, պատրաստութիւն՝ ուսումնական զարգացմամբ եւ դաստիարակութեամբ, եւ արժանիք՝ խօսքի, գրչի և գործունէութեան արդիւնքներով հաստատուած : — Իմաստութիւն պիտի ըլլար, թերեւ, միևնոյն ասպարէզին մէջ երկու կենցաղէ հոգեւորականներուն գործունէութենէն կամ կենսակցութենէն խիթացուելիք անպատեհութեանց առաջին առնելու համար, հին ժամանակի սովորութեան համեմատ, բոլորովին քահանաներու կամ քահանաներէ հասած եպիսկոպոսներու թողուլ ժողովրդային գործունէութեան ասպարէզը, առաջնորդական և յարակից պաշտօնները . իսկ կուսակրօնները, որոնց թիւը արդէն սահմանուած պիտի ըլլայ այլեւս մնալու սեղմուած չափի մը մէջ, պահեն իրենց վանական կեանքը, հոգեւորական և եկեղեցագիտական բարձրագոյն ուսմանց եւ ուսումնասիրութեանց նուիրուելով, եւ ընդհանուր քարոզչութեան եւ առաքելական առժամեայ պաշտօններու պարտաւորութեամբ միայն երբեմն մուտ գործեն ժողովուրդին մէջ : —

Կուսակրօն և ամուսնաւոր այս զոյգ կենցաղներուն այսպիսի տրոհումովը, եկեղեցականութիւնը ուրեմն այսպէս երկու որոշ խմբումներու պիտի վերածուած ըլլայ, իւրաքանչիւրը ունենալով իր ուրոյն ասպարէզն ու պարտականութիւնները, ինչպէս ի հնումն վանական եւ աշխարհիկ կղերը, կամ, ցարդ, լատին եկեղեցիին մէջ, Régulier և Séculier կոչուած դասաւորումները :

Կուսակրօն կամ վանական կղերը պէտք է ձեռնադրուած ատեն ուխտէ միանգամ ընդ միշտ հրաժարում աշխարհէ, յանձնառութեամբ մշտական ամուրիութեան . անոնք որ անհաստատ կամքի կամ խանգարուած զգացողութեան յայտնութիւններով կը դրժեն՝ իրենց ուխտին կամ պատկանեալ իշխանութեան որոշումով անարժան կը դատուին անոր, պէտք է խսկառ հեռի մնան եկեղեցական ասպարէզէն . այդպիսիներուն պահուիլը եկեղեցականութեան մէջ՝ լոկ կենցաղ փոխելով, ոչ միայն կը նուազեցնէ հոգեւորական կեանքի պատիւն ու լրջութիւնը, այլ նաև տեղի կուտայ բազմաթիւ անպատեհութեանց :

Գալով ամուսնաւոր եկեղեցականներուն, անոնք ոչ միայն ամուսնութենէ, այլ նաեւ զաւակներու տէր լինելէ վերջ միայն պէտք է կարենան ձեռ-

նադրուիլ. Հայ Եկեղեցւոյ այդ մասին օրինադրած սովորութիւնը իմաստուն և զործնական է շատ: Ժողովուրդին առանին և հանրային հովուութիւնն ստանձնող հոգևորականը պէտք է ինքնին փորձ և կիրթ լինի ընտանեկան և ժողովրդական կենցաղի տեսակէտով. պէտք է կանուխէն ունեցած ըլլայ իր կեանքի ընկերունին, որպէսզի ինք եւ ժողովուրդը միանգամայն համոզուած ըլլան թէ կնքուած այդ ամուսնութիւնը, նոյն ատեն զաւակներով օրհնուած, սիրալիր և խաղաղ կենակցութեան մը ամէն երաշխիք ունի իր մէջ, թէ երէցտիկներ՝ իր հոգեկան շնորհներովը պիտի կրնայ արժանաւոր զործակիցն ըլլալ իր հոգևորական ամուսնոյն, և այլն: Անկլիքան կամ բողոքական դրութիւնը, որ կ'արտօնէ Եկեղեցւոյ աաշտօնեան, որեւէ ատեն կարենալ ամուսնանալ ձեռնադրութենէն վերջը, անյարմար է մեր բարքերուն, եւ կրնայ ծնունդ տալ տարօրինակ անպատեհութեանց:

Ի վերջոյ, իմ խորին համոզումս է թէ նուիրապետական բարձրագոյն աթոռներու հրաւիրուած հոգևորականները բացառապէս պէտք է ընտրուին կուսակրօն կղերին պատկանողներուն մէջէն: Այդ պաշտօններուն բարձրօրէն ընդհանրական նկարագիրը կը պահանջէ որ այդ կարգի պաշտօնակալք բոլորովին զերծ ըլլան անձնական կամ ընտանեկան հոգերէ եւ կապանքներէ: Ասոնք են եկեղեցական կենցաղի կամ կուսակրօնութեան մասին իմ տեսութիւնս: Կը խորհիմ թէ այս կերպով անհնար չ'ըլլար օգտակար ուղղութեան մը վրայ պահել եկեղեցական պաշտօնէութեան բարեկարգութեան գործը, եթէ մասնաւորաբար հոգ տարուի որ անոնք մասնաւոր եւ նպատակայարմար դաստիարակութիւն մը ընդունին, եթէ անոնց ընտրութիւնը զերծ պահուի ամբողջային միջամտութիւններէ, և եթէ իշխանութիւնը անոնց հանդէս կարենայ զործադրել միշտ օրէնքն ու արդարութիւնը:

(Շարունակելի)

***

ՀԱՅԿԱՏՔԻՆ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՑՈՒՔԵՐ

ՀԱՅԱՏՔԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐԸ

Այն չեմ գիտեր ինչ եղբարական բանք, որ կայ քրիստոնէութեան էութեան և նոյն իսկ գաղափարին մէջ (վասնդի քրիստոնէութիւնը որ հրաշքով մը սկսած է՝ հրաշքով կը շարունակուի), ա՛յնքան քիչ կայ մեր օրերու քրիստոնեաներուն միտքին մէջ, որ պատմութեան կարգ մը վայրէջք իրողութիւնները գրեթէ այնքան կը գայթակղեցնեն զիրենք որքան մարդոց մնացեալ մասը: Կ'արգահատինք այն սերունդներուն վրայ, որոնք, իրարու ետեւէ, առանց իրենց գործին լրումը տեսնելու յոյսին, մեծ դժուարութիւններով կանգնած են այն ընդարձակ մայր եկեղեցիները, որոնց մէջ տա՛կաւին չենք կրնար ահա ինքզինքնիս իբրեւ մեր տունին մէջը զգալ: Չենք կրնար նոյնպէս հասկընալ հոգին այն բազմութիւններուն, որոնք, քանիցս, դէպի արեւելք խուժեցին՝ գերեզման մը նուաճելու համար: Ուրիշ կրօնական պատահարներ, ինչպէս քանի մը բարեպաշտ մարդոց վանական միայնանոցի մը մէջ մեկուսացումը՝ ծածով եւ աղաշխարհութեամբ իրենց սրբացումին նուիրուելու համար, մեզի աւելի զարմանք կը պատճառեն, մանաւանդ եթէ մեր ժամանակին՝ սա մեր օրերու քաղաքակրթութեան մէջ տեղի կ'ունենան անոնք: Քիչ մը փրկսօփայութիւն, քիչ մը վարդապետական բացատրութեանց հետ, բաւական կ'ըլլայ մեզի համար որ արհամարհանք զգանք այդ երկիւղած զարտուղութիւններուն հանդէպ: Վիճարանիլ չէ նպատակս. զիցուք թէ ձեւ թերի եղած ըլլայ. ընդունինք նոյն իսկ որ աւելի կատարեալ եղած չ'ըլլայ վարդապետական ըմբռնումը իր խորքին մէջ. բայց վերջապէս ճշմարիտ ոչինչ չկայ՝ այդ գործերուն մէջ: Իբր խորհրդանշաններ նկատեցէք զանոնք, եթէ կ'ուզէք. բայց ըսէք մեզի թէ անոնցմէ աւելի գեղեցիկ բաներ կ'ա՞ն...

... Դարաւոր աշխատանքներ, ինքնակամ գաղթաշարժեր, անհաւատալի աղաշխարհներ. առո՛նք եղան անոնց հաւատքին յիշատակարանները. որոնք պիտի ըլլան մերինին յիշատակարանները:

Ա. Վ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. ԸՆԴԷՂԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

Ներածութիւն. — Կեանքի մէջ տեսնուած անհատական և ընկերային երևոյթներ իրենց զոյւթեան, անհրաժեշտութեան և կամ իրենց կրած գիմայեղութեան համար արդարացոյցիչ պատճառներ կը ներկայեն միշտ: Մարդկային զանգուածին՝ օրօրոցէն սկսեալ իրեն ընկերացող — եթէ ոչ ընդոծին — և անոր մինչև գերեզմանը ընկերանալիք կրօնական զգացումը պէ՛տք է որ ունենայ իր զոյւթեան պատճառներուն և էութեան յայտարարութիւնը՝ կրօնքի իմաստասիրութիւնը: Ու այսպիսի ձեռնարկ մը, իր էութեան մէջ համապարփակ նիւթի մը չմշակումը, թէ իսկ չկարենայ գոհացնել ամէն զաւանանքի ու հայեցողութեան տէր մարդերը, այսուհանդերձ կ'արժէ որ ուսումնասիրուի նոյն ինքն նիւթին հրամայականութեան պատճառով: Դորու մը մէջ՝ յորում բնական ու ընկերային գիտութիւններն ու տեսութիւնները հսկայական քայլերով կը յառաջդիմեն, յորում նորերու շարժումներն իսկ իրենց համար արժանաւոր տեղ մը կը պահանջեն պատմականացած իրողութեանց իրաւակարգին մէջ՝ սպառնալով ընդոտնել բանաւոր էակին ամէնէն գործօն փորձառութիւնը, պէտք է խորանալ այդ կալուածին մէջ ու երևան հանել անոր իմաստասիրութիւնը(*):

* * *

Ուղղակի կրօնքի իմաստասիրութեան անցնելէ առաջ պէտք է բնական կերպով գիտնալ թէ ի՞նչ է կրօնքը, ի՞նչ են անոր ծագումն ու պատճառները, կրած գիմայեղութեանը, ընկերութեան տուած նւապստը, պահանջները և այլ յարակից խնդիրները:

(*) Այս ձեռնարկիս մէջ ինձի ուղեցոյց ունիմ Galloway, The Philosophy of Religion:

Առօրեական միտքերու համար ոչ մէկ զժուարութիւն կը ներկայացնէ կրօնքի ինչ ըլլալուն նկատմամբ եղած հարցումի մը պատասխանելը: Ան, իր ընդհանուր զարգացումին ու փորձառութեան վրայ յենլով, կը պատասխանէ աներկբայ: Սակայն այդպիսի պատասխան մը բուն խնդիրն զրոսերեոյթը միայն կրնայ ներկայացնել, քանի որ անոր տեսածը երևոյթներէն մոկարերուած բան մըն է. մինչդեռ պատասխանը ճիշդ ըլլալու համար պէտք է որ իր մէջ խտացնէ հարցին իսկը՝ թրնձուկ մը պատմութեանական և հոգեբանական թելերու: Հարցը բաց կը մնայ հուսարապէս կենսաբանին, հոգեբանին, ընկերաբանին, իմաստասէրին և այլոց ուսումնասիրութեան առջև: Իսկ ներկայ ձեռնարկը համադրութիւնը միայն պէտք է ըլլայ այդ մասնագէտներու յանգած եզրակացութեանց:

Հարկ է որ հոս վերանանք նախ կրօնքի ծագման հարցին, ինչ որ ընկերային ամենէն զժուար կէտերէն մին է, եթէ ոչ զժուարագոյնը: Առ այդ հասնելու համար մեղի կը պահին անհրաժեշտ միջոցները: Դէսու դէն գտնուած համեմատարար յետին ժամանակներու պաշտամունքի յիշատակարանները, կրօնական զգացումի չօչափելի արտայայտութիւններ, չեն զօրեր հարցին լուծման: Որով, կը մնայ գոհանալ ժամանակակից նախնական վիճակ ներկայացնող ցեղերու և կամային իսկ մանուկներու, — զանոնք նկատելով մարդոց նախնական շրջանի պատկերը ներկայացնող էակներ, — հոգեբանութեան ուսումնասիրութեամբ պարապելով, ինչպէս նաև բաղդատական լեզուաբանութեամբ:

Առջի երկու միջոցները, սակայն, վիշնական համարել կարելի չէ. վասն զի, յետամնաց ցեղերու պարագան՝ ճիշդ է որ մեր հետազոտման կուտան մը կ'ընծայէ — քանի որ «մարդիկ եթէ մեզմէ չափազանց հեռու, ժամանակով, միջոցով, ցեղով, քաղաքակրթութեամբ բաժնուած իսկ ըլլան դարձեալ նոյն մտածումները կը ներկայացնեն, նոյն ճիշդերը կ'ընեն» (Բիէր ժանէ) — սակայն միջավայրը մեծ դեր կը խաղայ այդ մտածումներուն և ճիշդութեան ինչ աստիճանի վրայ գտնուելու խնդրին մէջ. «Ինչ որ ճշմարիտ է յայսկոյս Պիլինեանց, կրնայ սխալ ըլլալ յայս»

կոյս. լայնութեան աստիճան մը կը փոխէ բոլոր օրէնսդիտութիւնը», ինչպէս պիտի ըսէր Բասկալ: Այս պայմաններու տակ սխալ պիտի ըլլար այս կամ այն ցեղին մէջ տեսնուած երևոյթները հիմ քանկով մակարերէկ ջանալ երկրի ամէնէն առջիննէկ բնակիչներուն մօտ գտնել ուղուած փորձառութիւնը: Թէ իսկ կարենայինք յետամնաց ցեղերու ամբողջութիւնը նկատել մշակման դաշտ՝ զարձեալ սխալ արդիւնքի պիտի հասնէինք, վասնզի ժամանակը որով չափով փոփոխութեան ենթարկած է դանձնք:

Փայտով մանուկներու աշխարհին մէջ տեսնուած երևոյթներու ուսումնասիրութեամբ լուծելու խնդրոյն՝ դարձեալ արդիքներու կը հանդիպինք: Ճիշդ է որ մանուկին մէջ կարելի է տեսնել մարդկային կազմուածքի տարրերն ու շարժումները՝ իրենց պարզագոյն վիճակին մէջ, սակայն չենք կրնար դանձնք նախադրեալ նկատել յանգելու համար եզրակացութեան մը ի մասին նախամարդուն: Արդի միջավայրը բոլորովին տարբեր է նախամարդոց ունեցածէն, այնպէս որ մանուկին արտայայտութիւնները, որոնք կերպով մը յուշարարները պիտի ըլլային նախամարդոց բնագոյններուն և գործունէութեան ամբողջութեան, յաճախ յարաբերական են իրենց զգայարանքներուն վրայ տպաւորութիւն թողող զէպքերու հետ: Ուրիշ խօսքով, մանուկին ընդծին մղիչ ոյժերէն զատ կրնան ըլլալ նաև արտաքին շարժառիթներ: Կայ նաև երկրորդ պարագայ մը. արդի մանուկը ձընունդն է զարերու քաղաքակրթութիւնը տեսած հօր մը, որմէ ժառանգած ունի բնախօսական հարստութեանց բոլոր կարելիութիւնները, ու իր անգիտակից ներաշխարհէն եկող բոլոր շարժումները անոնց հետ զօդուած են:

Կը մնայ երրորդ միջոցը՝ լեզուաբանականը, որուն կարեոր տեղ մը տրուած է, և նոյն իսկ ասկէ կէս դար առաջ ան կը կարծուէր ըլլալ լուսագոյն գործիքը անցեալը պարուրող քօղը վերցնելու համար: Անոր զօրութեամբ եղած նուաճումները կը մղէին Max Müller մը ըսելու՝ թէ տասնեկիններորդ դարու մեծագոյն գիտն է սա՝ յն. *divs*, լատ. *deus*, գնտ. *sluwa*, հյ. *slu* (ապա դև):

Գիտնականին վճիռը չենք կարծեր որ

անիրաւ ըլլայ, քանի որ մի քանի բառերու մասին եղած գիւտ մը իբր բանալի կը ծառայէ անցեալի մշակոյթի դանձնեւոր տիրանալու: Լեզուն, բանաւոր և ընկերային էակին ամէնէն կարեւոր միջոցներէն մին, իր մէջ կը պարունակէ նախնական տպաւորումներու և յօդաւորումներու, խորհելու և գտնելու պատճառութեան բրածոները: Մարդ երբ գիտեց իր շուրջի տարրերը, անոնց պատկերներն ու փոխ յարաբերութիւնները անկոխ գետին մը գտան անոր մտքին մէջ, և այդ տպաւորութիւններէն հանած դատումները ուրիշի մը հասկնալի ընելու համար անպայման գործածեց լեզուն՝ ձևով ու զէմքի շարժումներով ընկերացած: Արտաբերածը գիտցունին համար հասկնալի աւաջ մըն էր թերեւ, և կամ, կենդանիի մը մասին խորհած պահուն, այդ կենդանիին յատկանշական ձայնը: Օրինակի համար, հովի գաղափարը տալու համար հաւանաբար ըսաւ փոփո (որմէ փութ, փշել). իսկ իր բարկութեան մէջ ունկնդիրը այնքան նախնական կերպով նախատելու համար յօդաւորեց քոփ (որմէ թութ, թքնել): Ահա թէ ինչու լեզուի մը բառերը — մանաւանդ արմատները փութ, թութ, եայլն, որոնք հին կը նկատուին իբրև onomatopoeia (իբր մը կամ կենդանիի մը յատկանշական ձայնէն կազմուած) բառեր — այնքան կարեւորութիւն կը ստանան: Այժմ տեսնենք թէ անոնք ի՞նչ նպաստ կը ընձևեն կրօնական կալուածին ուսումնասիրութեան: Անոնք կը պատմեն՝ «Բիւրեղացած ձևով՝ աստիճանական աճումը ընկերային հաստոյթներու, տարրական բարոյագիտութեան, բարոյական զգացումի զարգացման և բարոյական յղացումներու»: Օրինակի համար, մէկ կամ երկու բառեր բուական են ցոյց տալու հիւանդութեանց մասին եղած բնութեանները՝ ուր կրօնական խորք մը կայ. այսպէս, շատ մը երկիրներու մէջ լուսինը պատճառ կը նկատուի մտային հիւանդութեանց, ըստ լատ. *lunaticus*, անգլ. *moonstruck*, յն. *σεληνιβλητος*, լուսնահար կամ լուսնոտ: Նոյն միտքը յայտնուած կը տեսնենք նաև ձի, ճ, Սաղմոսին մէջ. «Արեգակն ի տուէ քեզ մի՛ մեղիցէ, և մի՛ լուսին ի գիշերի» (Jones, Dawn of Europ. Civ., էջ 64): Այս ըմբռնումով զոյացեր են նաև գիւհահար, այսա-

հար բառերը, որոնցմով կարելի է հետևել նրան՝ որ բժշկին, կամ բուն բառով՝ կախարդին տալիք դեղին մէջ ալ ոչի մը ըլլալ կը կարծուէր որ կարենար վանել մարդուն մէջ դարանած դեւերը։ Այս լուսարանութիւնը զմեզ կը հասցնէ ողիւստութեան շրջանին։ Բայց մենք կ'ուզենք ասկէ անդին անցնիլ ու կրօնքը տեսնել իր ամենէն նախնական վիճակին մէջ՝ ինչ որ անկարելի է, վասնզի կրօնքը կը կանխէ լեզուն։ Նախ զգացում, ապա խօսք։

Բաց աստի, լեզուաբանութեան լոյսին տակ կատարուած հետազոտութիւնները կրնան սխալ եզրակացութեանց առաջնորդել, ինչպէս, կարգ մը բառերու իմաստէն հետեցնել գոյութիւն չունեցած վիճակ մը։ Կար ժամանակ մը յորում լեզուաբանները հնդեւրոպական կարգ մը բառերու ստուգաբանութենէն տարուած — սնս. բիթա, զն. բիթա, յն. पातर, լատ. pater, հայր = «պաշտպան»։ սնս. մաթա, զն. մաթա, յն. मातर, լատ. mater, մայր = «չափող» (օրական ալիւրի)։ սնս. պրաթար, զն. պրաթար, յն. प्रपतर, լատ. frater, եղբայր = «բեռ վերցնող» (ընտանիքի)։ սնս. սվասար, զն. խվանհար, լատ. soror, քույր = «հաճոյացուցիչ»։ սնս. տուհիթար, զն. տուղտար, յն. पुत्र, անգլ. daughter, դուստր, դուստր = «պղտիկ կաթնտու» — եզրակացուցին՝ թէ արիական ցեղերու կենցաղը տանելի և հանգստաւէտ եղած ըլլալու է, ինչ որ հետո է իրականութենէ։

Երկրորդ դժուարութիւն մըն ալ կը ներկայանայ ներհակ իմաստներ թելադրող բառերու պարագային, որու հետեանքով դժուար կ'ըլլայ ստուգել թէ անոնցմէ ո՞ր մէկն է մարդուն մտքինը. օր. լատիներէն altus կը նշանակէ թէ՛ բարձր և թէ՛ ցած. cedere՝ երթալ, գալ. գերմ. borgen՝ փոխ առնուլ, փոխ տալ (Jones, էջ 66). հյ. ձգել՝ թէ՛ թողուլ և թէ՛ դէպ իրեն քաշել. օրհնել՝ թէ՛ բարիք մտղթել, թէ՛ անիծել։

Սոյն դժուարութեանց առջև ընկրկելէ վերջ՝ կրօնքի պատմութեան ուսումնասիրութեամբ պարագոյին կը մնայ զիմէլ տարբեր միջոցի մը՝ մակածական (inductive) մեթոտը փոխանակել ընծայականով (deductive). այսինքն առնել կրօնքը ներկայ վիճակին մէջ իրեն տարողութիւն, ու ջանալ ետ երթալ դէպի մասնաւոր վիճակ-

ներ։ Այս ուղղութեամբ ըլլալիք աշխատութեան մէջ առաջին ասթիւ կը ներկայանայ կրօնքի սիեզերականութիւնը։ Ազգագրութեան (ethnography) տակաւին չէ գտած ժողովուրդ մը. որ զուրկ ըլլայ կրօնական զգացումէ, տարբեր հարց թէ զարգացման ի՞նչ աստիճանի վրայ։

Այս իրողութիւնը մեզի կ'առաջնորդէ միւս կայուածին՝ մարդ էակի խորքին վերաբերման։ Մարդ օժտուած ըլլալով խորհելու, զգալու և կամենալու երբեակ կարողութիւններով՝ բնականօրէն պիտի տեղի տար անոնց պահանջներուն։ Կէսթէի խօսքով՝ մարդուն համար — քաղաքակիրթ կամ ոչ — բնական է անօթինալ և սիրել։ Որով նախամարդն առջի մէկ օրէն իսկ զգաց (ա) իր կազմուածքի բնական պահանջներուն տեղի տալու, և (բ) ինքզինքը իր միջավայրին յարմարցնելու անտեղիտալիութիւնը։ Առաջին պարագային, երբ զործարանաւորական կազմը պարտադրեց իր պահանջը, պատահածը ենթագիտակից բնազդ մըն էր, պարզապէս տարտամ զգացում մը, որ պակաս մը կ'ենթագրէր, ինչպէս՝ անունդ. այդ զգացումը արձագանգ գտաւ անոր մտքին մէջ, որ վաւերացուց այդ պահանջին պէտքը, ձեռք իմաստ տուաւ անոր, նոյն իսկ ցոյց տուաւ կարելի միջոցները առ այն հասնելու, ու զետիւն յարգարեց երրորդ կարողութեան՝ կամքին՝ որ զօրծագրէ։ Ուստի ճիշդ է որ ենթագիտակից մղումները իրենց արտայայտութիւնները կը գտնեն այս կամ այն ձեռով, սակայն կոյր բնազդը կամ պատահարը զործ չունի հոն. այլ ամէն ինչ որ զօրծնականի կը վերածուի՝ կ'անցնի մարդուն գիտակից հսին բովէն — զգալ, ճշդել, գործել։ Սոյն ճշգրտակը (criterion) կիրարկուած կը տեսնենք երկրորդ պարագային։ Նախամարդուն գոյութեան առջի շրջաններում բնութեան բոլոր տարրերը զաժան և արհաւիրալի երևոյթ մը ունէին, անոր չէին ժպտեր. ժայթքող աղբիւրները, ամհի հովերն ու բարձրաբերձ ծառերու սօսախենները մանաւանդ՝ յայտարար նշաններն էին անտեսանելի գոյութեանց բնակութեան... Ու այս առջինն ու թելադրող տպաւորութիւնները որոնք պատճառ եղան անոր ի բնէ այդ ուղղութեան հակամէտ զգալու կարողութեան

արթննալուն, զայն մղեցին իր փորձառութիւնները զործնականացնել պաշտամունքի այս կամ այն նախնական ձևին տակ: Տակաւ առ տակաւ ան սկսաւ իր ուշքը գրասեղ զօրութեան հաճութիւնն ապահովել ու նեղութեան պահերում անոր ապաւինիլ: Այս հաւատալիքը արմատացաւ իր մէջ, քանի որ շատ կը զգար ու քիչ կը հասկընար: Այս իսկ պատճառաւ հասկնալի է Շլայրմախրի մոլոր տեսութիւնը՝ թէ կրօնքը բացարձակ կոխումի գաղափարին ծրնունդն է: Ժամանակի ընթացքին, սակայն, նախամարդը կրցաւ քայլ մը ետ յառաջդիմել իրերու հասկացողութեան մէջ, իր ամբարած հում փորձառութիւնները,

որոնք պատճառ ու միանգամայն արդիւնք էին իր յիշողութեան սուրնալուն, բաղդատութեան դրաւ իր ունեցած նոր ապաւորութիւններուն հետ, ու արդիւնքը եղաւ նոր ուղղութիւն մը: Իր զգալու, խորհելու և գործելու կարողութիւններուն ամբողջութիւնը եղանակաւորուած (modified) էր, ու արդիւնքը ա՛լ լմաստ էր զգեցած:

Արդ, կրօնական փորձառութեան մէջ մարդուն ողջ էութեան ունեցած միահամուռ գործունէութիւնը տեսնելէ վերջ, ինքնին մերժելի կը դառնան այն բոլոր տեսութիւնները, որոնք զայն կը վերագրեն միայն մէկ կարողութեան, ինչպէս «վախ»ի, զգալու, կամ մտքի:

Լոնսոն

ՇԱԽԱՐՀ ՎՍՐԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Գ Ա Ն Ձ Պ Ա Ի Ղ Ո Ս Ի

(Կրչագիր Տաղարանի)

Սուրբ Երրորդութիւն, ստեղծող զարուքիւն,
Սահմանող բնութիւն, պարզող կամարին
Քում անջրպետին, երեւակի գրնդին,
Որ միտս հոլովին եւ տրչազային, զաշխարհաւ պատին...

Աբաղագործեալ, արուեստապետեալ,
Արփիավառեալ Բ՝ Բաղաբ շինեալ,
Փառաւ զարդարեալ, Բեզ հարսն անուանեալ,
Տեղի պատրաստեալ, արքայն ուր ընտրեալ՝
Հարիւրաւորեալ, Յովհաննու տեսեալ,
Պաղոսի պատմեալ, մայր մեր անուանեալ,
Յասպիս սպիտակեալ, Շափիղա փայլեալ,
Գոջազմ երեւեալ զմութիւն կանաչեալ,
Եղունկ խարսիւեալ, սարդիոն շիկնեալ,
Սուսակ բոց վառեալ, ակաւս լրջացեալ,
Յակինթ ծիրանեալ, ոսկեակրն դեղնեալ,
Բիւրեղ բոլորեալ, Տրպազ կարմրացեալ,
Պարիսպ բարձրացեալ, երկնից կիմարեալ,

Լայն ընդարձակեալ, դրոնք միախերքեալ
Մարգարտափայլեալ երկոստանեալ.....

Սաւղոս վայրենի սա լեալ ընտանի,
Պաւղոս անուանի, անաք պիտանի.
Սուրբ Հոգւոյն կազմի քաղաք համայնի,
Յորդառաս խառնի, բնութեանս աւրինի.
Գլբով վրկայի, փող տարտնացի,
Բերան Յիսուսի, լեզուն Քրիստոսի,
Թուղք չորեքսանի, որ մեզ բարբառի՝
Միշտ յեկեղեցի, քէ քող յիս հայի՝
Մարդ որ մոլորի մեղաւ յաշխարհի.
Շնորհաւն Յիսուսի սիրով Քրիստոսի,
Դարձոյց ի հոգի, վիշտս որ ի ծովի
Վըսակ ցամաքի, ցաւ՝ սուր ընկերի,
Շահողն ամենի, հեղից համազգի,
Խուժ հեքանոսի, որ ձեռն ի գործի,
Բերան ի բանի. եւ միտն ի յերկնի,
Չանուն Քրիստոսի, բարձեալ յիւր հոգի,
Եւ Քրիստոսն էի, յերոսաղէմի,
Մինչ ի Լիւրիկի վարսուն քաղաքի.....

Կ Է Ս Օ Ր Ը

Կէսօրն՝ ամառներու պէտքն՝ ինկա՛ծ դաշտին վրայ
Արծաթ օրոցներով կ'իջնէ երկնի բարձրէն.
Ամէն ինչ լուռ է, շունչ չ'առներ օդն որ կ'եռայ,
Ու երկիրն է քմբած իր լոգկին մէջ հրեղէն:

Անսահման է միջոցն, արեւն ա՛լ շուրջ չունին,
Հօտերու խրմած ջուրն իր ակէն է ցամբած,
Հեռաւոր այդ անտառն՝ որուն եզրն է մըրքին՝
Վարն անճարձ կը հանգչի փունով մը քանձաւամած:

Հասունցած ցորեններն ոսկի ծովու նըման,
Կը պարզուին հեռուէն, արհամարհելով փունն.
Այդ խաղաղ որդիներն երկրին նըւիրական՝
Աներկիւղ կը սպառեն յորդ բաժակն արեւուն:

Մերք՝ իբրեւ հառաչանքն իրենց հրավառ հոգւոյն՝
Իրարու փափագող հասկերէն ծաղկաշի

Ծայր տալով վէճվէտն՝ մը յամբ ու վեհագոյն
Փոռոս հորիզոնին մէջ կ'երթայ կ'անհետի :

Մօտը՝ ներմակ եզներ խոտին վրայ փռուած են ,
Ու դանդաղ կը լորձնեն իրենց երախը բաւ ,
Զննադ ու նրադկոտ աչքերով կ'արածեն
Իրենց ներքին երազն՝ որ վախճան չ'ունի բնա :

Ո՛վ մարդ , եթէ ունի սիրտ խէր կամ քրիչ
Ու կ'անցնիս կէտօրին արտերէն լուսազարդ ,
Փախիր , սի՛ն է բնութիւնն , արեւն է փաղաղիչ ,
Հոս չիկայ բան մը ողջ , իստուր եւ կամ զրարք :

Իսկ՝ ծաղրի , արցունքի պատրանքէն զերծ համակ՝
Թէ կ'բաղձաս մոռնալու յոյզերն այս աշխարհին
Թէ կ'ուզես , նրզովքի ու ներման անգիտակ ,
Հաշակել հեշտանք մը տրամական ու վերին ,

Եկո՛ւր , եզի արեւն ունի՛ խօսքեր վրսեմ ,
Ընկելուզուէ , զ'ն , իսպառ , իր բոցին մէջ դաժան ,
Ու դարձիր դէպի ա՛յն փաղափները դրժխեմ ,
Սիրտդ եօթնի՛ցքս մըխած չէին մէջ աստուածեան :

Թրգւ. Ե. Ե. Դ.

LECONTE DE LISLE

ՀԻՆ ԶՄԱՅԼԱՆՔ

Ես ասեմօք ամէն ձայնի , ամէն լոյսի
Կախարդանքէն լեցուն հոգի մը բիրեղեայ՝
Հիմա կը զգամ որ լրութիւնը կը մըսի
Սպասելով որ հնչուն երգ մը քրքրայ...

Ի՛նչ աւիւնով ցընորքին դէմը վազեցի ,
Արեւներու բոցէն գինով տօգո՛յն տրղայ ,
Հիմա կը զգամ որ թողուց ո՛րք երազն ինծի ,
Ու փառքն ունայն պըսակ մըն է հակիսի վրայ...

Մոռցայ երգեսս ամբողջ եւ մո՛ւր իրիկունէն
Թօշնոյ լոյսերը սիրեցի , ու տրտմէն
Դեռ անցեալիս կերպարանքին եմ սիրահար .

Ու կեանքէն խոնջ՝ կը զգամ կարօտ ցաւագին
Միակ անհուն Զայնին , միակ Հառազայրին
Որոնցմով սիրքս ա՛լ հնչէ՛ր , բիրեղամա՛ր...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿՍԹ

ԳՐԱԿԱՆ

Ա. ՊՐՈՂ. ԷՋՅԵ

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Մարդկային միտքը կը խցկի և կարծես կը մթաղնի. զգայարանները կը նուաղին: Կանգ կ'առնես ու աչքերդ կը փակես. յետոյ, քառորդ ժամ մը ետքը, ընտրութիւն մը կ'ընես. ես այսօր մէկ պատկեր մը միայն տեսայ. Վերոնէզի Վենետիկի Յաղթանակը: Միայն տօն մը չէ տա. այլ աչքերու համար խրախճանք մը: Պատըզգամներու և ոլրած սխներու մեծաքանակ ճարտարապետութեան մը մէջտեղ, խարտիչազեղ Վենետիկը բազմած է զահու մը վրայ, համակ ծաղկափթիթ գեղեցկութեամբ, վարդանշույլ թարմութեան տնայիսի մոյնով մը, որ խոնաւ կլիմաներու ազդիկներուն յատուկ է, ու իր մետաքսէ շրջագգեստը կ'երեւի մետաքսէ վերաբոլի մը ներքեւ: Իր շուրջը, մանկամարդ կիներու պար մը իրարու վրայ կը ծռին հեշտակոն այլ սէգ ժպիտով մը, վենետիկեան արտակարգ հրապոյրով մը, հրապոյրովը գիցուհիի մը, որ զրանիկի արիւն ունի իր երակներուն մէջ, բայց որ իր ամպին վրայ կը քուլէ ու իրեն կը քաշէ մարդերը, փոխանակ անոնց վրայ խնալու: Անոնց տըմոյն մանիչակագոյն աստիւիւն վրայ, անոնց եթերագոյն և ոսկեփայլ վերնագգեստին մօտիկ, անոնց կեանքով բարախուն միսը, թիկունքը, ուսերը իրենց լուսեղ զրոշմը կը տպաւորեն կամ ուրուալոյսի մը մէջ կը լողան, ու մերկութեան կոկոռը կլորութեան կը միանայ իրենց կեցուածքին ու թևերուն խաղաղիկ զուարթութիւնը: Անոնց մէջտեղը, Վենետիկ, զէս բայց աւնոյշ, կը նմանի թաղուհիի մը որ երջանիկ ըլլալու իրաւունքը միայն զասակից կ'ընէ իրեն և որ կ'ուզէ երջանիկ ընել անոնք որ իրեն կը նային. օդին մէջ գլխավայր երկու հրէշտակներ թագ մը կը գնեն իր պայծառ գլխուն վրայ:

Որչափ ողորմիկ գործիք մըն է խօսքը: Մնդուսուած մարմինի մը գիծն ու

ձևը, մերկ ուսի մը վրայ ինկող լուսեղ ստուեր մը, ծփուն մետաքսի մը վրայ երերցող նշույլի մը թրթռումը քառորդ ժամ մը կը բռնեն՝ կը գրաւեն աչքերդ, ու զանոնք արտայայտելու համար տխեղծ նախադասութիւն մը միայն ունիս: Ինչո՞վ ցուցնել ներդաշնակութիւնը կապոյտ վերաբոլի մը և դեղին շրջագգեստի մը, կամ բազուկի մը, որուն կէսը ստուերի մէջ է և կէսը տրեխն: Եւ սակայն նկարչութեան գրեթէ ամբողջ զօրութիւնը գոյններու կամ անոնց աստիճաններուն իրարու հետ ունեցած աղերսին մէջ է, ինչպէս երաժշտութիւնը՝ ձայնաստիճանի մը ուրիշ ձայնաստիճանի մը հետ աղերսին մէջ. տէքը կը վայելէ մարմնապէս, նոյնպէս լսելիքը, բայց գիրը, որ միտքին կ'երթայ, մինչև քիզերուն չի հասնիր:

Այս զաղափարական երկինքին ներքեւ, վանդակապատի մը ետին, վենետուհիներն են՝ ժամանակին տարագով, օձիքի քառանկիւնաձև բացուածքներով հոլանի, պիրկ շրջագգեստներով միայն: Իրական աշխարհն է այս. ու ա՛յլ միւսին չափ զգլխիչ: Անոնք կը նային, վալըահակ եւ ծիծաղերես, ու լոյսը, որ մասեր մը կը փայլեցնէ անոնց զգեստներէն և դէմքերէն, կ'իջնէ կամ կը ծաւալի ա՛յնքան հեշտակոն հակադրութիւններով, որ հաճոյքի բերումներէ խլրտիւղ կը զգաս: Մերթ ճակատ մը, մերթ նուրբ ականջ մը, մանեակ մը, մարդարիտ մըն է որ դուրս կ'ելնեն տաք ստուերէն: Մին, իր երիտասարդութեան ծաղիկին մէջ, ամէնէն աղու գեղն ունի: Միւս մը, լեցունիկ, քառասնամեակ, աչքերն օդին յառած է և կը ժպտի աշխարհի ամենագեղեցիկ զուարթախոհութեամբը: Այս մէկը, պերճաշուք, ոսկեգլիծ կարմիր թեղանիքներով, կեցած է, շրջագգեստին վերեւ՝ շապիկը լանջքէն ուռուցիկ: Խարտիչազեղ գանգրահեր աղջնակ մը, ծեր կնոջ մը գիրկը, սիրունիկ ձեռքը օդին կը տանի ամենակայտառ ձեռով մը, ու իր մատղաշ ճակատը վարդ մըն է: Չբկայ մէկը որ ապրելէն զոհ չըլլայ, եւ չըլլայ՝ չեմ ըսեր ոչ միայն զուարթ այլ նաեւ ուրախ: Ու այս փոթփոթած, փաղփուռ մետաքսները, այս ճերմակ ու փալփուռ մարդարիտները ինչքան լաւ պատշաճած են այս թափանցիկ երկերին:

ներուն վրայ, ծաղիկներու թերթերուն պէս նուրբ ու պսպղուն:

Ամէնէն վարը, վերջապէս, կը շարժի առնական ու աղմկալից ամբոխը. մարտիկներ, վերոսնած ձիեր, շողջողուն մեծ տառապեղներ, զինուոր մը՝ որ առուելով կընդդդգեկատուած փող մը կը հնչեցնէ, մարդու մը թիկունքը՝ ուրիշի մը զիստին քով, և, բոլոր միջոցներուն մէջ, կորովի և կենսալից զլուխներու խոնում մը. անկիւն մը՝ մանկամարդ կիւն մը և իր դաւալը. ու այս ամէնը կուտակուած, շարուած, ալլազանուած հանճարի զիրու թեամբ և յղկութեամբ. այս ամէնը՝ լուսաւորուած, ինչպէս ծովը ամբան մէջ՝ չըռայլ արեւէ մը: Ահա թէ ինչ պէտք պիտի ըլլար տանիլ մեզի հետ, գաղափար մը պահելու համար Վենետիկէն . . .

Փափաքեցայ որ հանրային պարտէզ մը առաջնորդեն մեզ, աղպիսի պատկերէ մը վերջ, ա՛յ բնական իրերը միայն կըրնաս տեսնել. քաղաքին ծայրը լիցք հող մըն է՝ Լիտուի զիմացը: Կանաչ փոքրիկ թուփեր անոր ցանկապատը կը կաղմեն. զեղին և կարմիր ծաղիկներ բացուեր են արդէն գետնի ածուներուն վրայ. լերկ սօսիներ, խորտուբորտ կաղնիներ, որոնց կատարները սկսեր են պտկիլ, գլուխներնին կը ցոլացնեն պողպատէն ծովին մէջ: Արեւելեան կողմը դարատափ մը կայ, ուսկից կ'երեւին հորիզոնը և հեռաւոր կղզիները: Անկէց, օտքերուդ տակ կը տեսնես ծովը. երկար ու քարակ ալեակներով կը թաւալի ան կարմրորակ աւազին վրայ. ամէնէն զմայելի միտաքսաշող և հալած երփնաներկերը, երակաւորուած վարագոյրներ, Վերոնէզայի չրջազգեստներուն պէս տոյն մանիշակագոյններ, օսկեպաճոյճ ծիրանեթոյր զեղնագոյններ, թիւցիէնի պճղնաւորներուն պէս զինեղոյն թունդ կարմիրներ, սևորակ կապոյտի մէջ սուղուած կանաչներ, խաժագոյն երանգներ՝ արծաթ գլծերով շերտաշերտուն, կամ պսպղուն զանակներով փարփառ, կը ծրփածփան՝ իրար կը խառնուին և իրարու մէջ կը լուծուին հրեղէն անհամար տեղերուն տակ, որոնք անոնց վրայ կուգան կը զարնւնին՝ արեւէն սլաքուած բուռ բուռ ճառագայթներով: Մեզմ կապոյտ լայն երկինք մը կը բանայ իր կամարը, որուն

ծայրը Լիտուի վրայ կը նստի, ու երեք չորս անշարժ ամպեր կարծես սատափեայ նստատախտեր են հոն:

Աւելի հեռուն գացի, ու ծովուն վրայ անցուցի օրս: Ամէնէն վերջը հովը ելաւ, ու գիշերը կոխեց: Տոյն երփնաներկեր, գորշ զեղնորակ, և մանիշակաթոյր կանաչ, լիւծ են ջուրին վրայ, որ կը ծփայ անվերջ անորոշ, ու այս մտայլ ծփծփանքը անհանգստութեան երկար զգացում մը կը թողու: Հովը կը կոծէ, կուլայ ու երկընքին մէջ կը գալարէ խոշոր ամպերը. հըրդեհին մնացորդը, որ արեւմուտքը կը կարմըրցնէր, անհետացած է: Ատեն տուն լուսինը ամպերուն պատուածքներէն կ'երեւի. այսպէս կ'անցնի ճեղքէ ճեղք, կը մարի ու կը վառի սակայն, բոպէ՛ մը միայն իր առուահոսումը լեցնելով յուզուած տլիքներուն վրայ: Կրնաս գատորոշել սակայն երկնային զմբէթին կլորութիւնն ու ահագնութիւնը. հորիզոնին վրայ՝ ցամաքը ածուխի բարակ գլծ մ'է միայն. տարտամ մէզը, ու, վերը, շարժուն ամպերուն մուծ մարմինները կը գրաւեն միջոցը:

Ոչինչ չի կրնար արտայայտել երփնը զոր ջուրը ունի ալսպիսի զիշերուան մը մէջ. թուխ և մուծ յասպիսի գոյնով, երբեմն սաստիկ անզոյն, բայց անհամար հծծիւններով շէնջուն. նախ կը լսես միայն զայն՝ առանց զրեթէ տեսնելու, ոչինչ կարենալով զանազանել յարածուփ ձևերու այս ընդարձակ անապատին մէջ: Քիչ քիչ աչքերը կ'ընտելան և կը զգաս անկորնչական լոյսը որ կը ժայթքէ միշտ անկէց: Ինչպէս հայելի մը՝ գաղտ ու փակ սենեակի մը մէջ, ինչպէս մին՝ անծանօթ խորութիւններով այն հորիզոններէն, որոնց մասին առասպելները կը խօսին, ան կը ցուլայ մթազնօրէն, խորհրդասքողօրէն, բայց միշտ կը ցոլայ. երբեմն ալեակի մը սուր ծայրն է որ դուրս կ'ելնէ ծովէն, երբեմն լայն ալեծփանքի մը թիկունքը, երբեմն հանդարտ ալքի մը ողորկ կողը, երբեմն ալ կայտունքը յորձանքի մը, որ փայլակ մը, հեռաւոր ցոլք մը, յեղատարափ թօնի մը պսպղանքը կը բռնէ իր մէջ: Այս բոլոր տկար նշոյնները իրար կը խաչաձևեն, զիրար կը ծածկեն, իրարու մէջ կը խառնուին, ու ահա լայնատարր սևութենէն զուրս կուգայ կտակածիկ պայծառութիւն

մը՝ կարծես ստուերին մէջ նշմարուած մե-
տաղէ մը, տժգունած լոյսի անհունութիւն
մը, կենդանի ջուրին անշէջ շողշողումը,
զոր ի դուր կ'աղօտացնէ մեռած երկինք մը:

Երկու կամ երեք անգամ լուսինը ե-
րեցաւ, և իր գեղեկօտ երկար հետքը կը
թուէր հետքը յուզարկաւոր լապտերի մը,
որ կը վառի երկարածիդ մահապատառ-
ներու մէջ և հոյակապ մահաբեմի մը սե-
ւազգեստ հանդերձանքին առջև: Հորիզո-
նին վրայ ինչպէս թափոր մը քահնրու և
գագաղներու՝ որոնք կանգ առած են ի-
րարմէ անորոշ հեռաւորութեամբ, կը տես-
նուի Վենետիկ, իր լոյսերով և շէնքերով:
հոս ու հոն, իրարու մօտ խոնուած են
լոյսի խումբեր, ինչպէս մօմերու խումբ
մը՝ ճաղի մը անկիւնը:

Նաւը կը մօտենայ. ձախ կողմը, ար-
տակարդ լուսթեան մը մէջ, Օրֆանօ ջը-
րանցքը պառկած է անխիւրտ ու ամայի.
սե ու փայլուն ջուրին այս հանդարտու-
թիւնը կը մօնէ հաճոյքի և սոսկումի բո-
ւոր ջիւղերէն ներս: Միտքը ակամայ կը
մխուի այս ցուրտ խորութիւններուն մէջ:
Ի՞նչ տարօրինակ կեանք այս անշուշտ ու
զիշերային ջուրին կեանքը: Եւ սակայն,
եկեղեցիները ու պալատները կը մեծնան
հետզհետէ ու կը լողան ծովուն վրայ,
ուրուականներու կերպարանքով: Սուրբ
Մարկոս մէջտեղ կ'ելլէ, ու իր ճարտարա-
պետութիւնը սլաքներով ու բազմակերպի
կլորութիւններով կ'երգի խաւարը: Նը-
ման կախարհի մը մտահաճութեանց մէջ
օղանկարուած երեւակայական տպարան-
քին, կ'երևի հրապարակը, իր սխներով
ու զանգակատունովը, լուսեղէն երկու լա-
րերու մէջտեղ: — Յետոյ նաւը կը մխրձի
մանր ու մութ փողոցներու մէջ, ուր, հե-
ռուէն հեռու, մեծ լապտեր մը ջուրին վրայ
կը զօղացնէ իր ելեքտրաշարժին շողքը:
Ոչ մէկ գէմք, ոչ մէկ շուկ, բացի նաւա-
վարին ձայնէն՝ անկունադարձերուն վրայ,
ամէն վայրկեան, կոնտողը կամուրջի մը
մթութիւնը կը ճեղքէ. յետոյ, յամբօրէն,
երկնցող որդի մը պէս, կը սողայ պալատի
մը քարաշարքին մօտէն, անտեսանելի՝
ինչպէս քարայրի մը թանձր ստուերին
մէջ: Անմիջապէս գուրս կուգայ անկէց,
ու կը տեսնես մենաւոր լապտեր մը, որ գի-
շերուան մէջ թաղմովին կը գողգոջէ, ցոլ-

քեր և խուսափուկ պապղանք մը վառե-
լով ալիքի մը կապարաղոյն փորին վրայ:
Ուրիշ անդամներ, կոհակը անյարիր տան-
դուխի մը մաշած հիմերուն կը զարնուի.
վանդակապատ պատուհան մը կը նկատես.
բորբոսած պատ մը, և, շուրջ ու բոլոր,
խառնաշփոթութիւն մը գիրար խաչատող
ջրանցքներու, ծամածուռ ջուրերու, որոնք
հետզհետէ անծանօթ ձևերու մէջ կ'անն-
րեութան:

ՀՐԱՊԱՐԱԿՆԵՐԸ, ՓՈՂՈՅՆԵՐԸ

Ամէն ինչ գեղեցիկ է. ևս կը կարծեմ
թէ խառնուածքի համակրութիւններ կան.
ահա՛ անոնցմէ մին. ինծի տուէք գետի
մը եղերքին վրայ անտառ մը կամ Վենե-
տիկը:

Մինչեւ փոքրիկ փողոցները, մինչեւ
ամէնէն մանր հրապարակները, չկայ բան
մը, որ հաճոյք չպատճառէ: Լորէնտանի
պալատէն, ուր կը գտնուիմ, Ս. Մարկոս
երթալու համար՝ կ'անցնինք երկնքի սի-
րուն calleներէ, որոնք ծածկուած են խա-
նութիւններով, փերեղակի ապրանքներով,
սեխի, բանջարեղէնի, նարինջի ցուցա-
դրութիւններով, ուր լեցուն են տեսքոտ
տարագներ, հեղնալուարճ կամ հեշտասէր
գէմքեր, ազմկալից ու յարափոփոխ ամ-
բոխ մը: Այս փողոցիկները այնքան նեղ
են և ա՛յնքան այլանդակօրէն խռկուած
են երկու կողմերուն անկանոն պատերուն
միջև, որ գլխուդ վրայ երկնքի ժանկա-
զարդ շերտ մը միայն կրնաս տեսնել: Սա-
լայատակ, պարիսպ, չրճապատ, ամէն ինչ
քարէ է. շուրջանակի կան գոց տուններ,
որոնց շարքերը կը կազմեն եռանկիւն մը
կամ քառանկիւն մը, ընդարձակուելու
պէտքին կամ շինութեան դիպուածին հա-
մեմատ ծանկած. կեդրոնը կայ նրբար-
ուեստօրէն շինուած ջրամբար մը, ու քան-
դակուած տօլուծներ, մերկ արձանիկներ
կը խաղան անոր եզնակին վրայ: Անկիւն
մը արտակերպ եկեղեցի մը կայ, San Mose,
— ժէզուիթական ճակատ մը, SS. Apostoli
կամ San Luca, — արձաններով ծանրա-
բեռնուած դարպաս մը, բոլորովին գոր-
չացած՝ աղի ջուրի խոնաւութենէն և ա-
րևին հինաւուրց այրուցքէն: — Եկողակի
ցաթած պայծառութիւն մը շէնքը երկու

մասի կը բաժնէ, ու արձաններուն կէսը կարծես կը շարժին անոր ճակատին վրայ կամ դուրս կուգան բացատներէն, մինչդեռ միւսները կը մնան ստուերին կապուտորակ թափանցկութեանը մէջ: Կը յառաջանանք, և, երկար նրբանցքի մը մէջ, որուն վրայէն պզտիկ կամուրջ մը կ'անցնի, կը տեսնենք կոնտուները, որոնք արծաթակօսներ կը բանան ջուրին խայտախարիւ մարմարիոնին վրայ. ամէնէն ծայրը, ոսկիի պսպղում մը ալիքին վրայ կը յուսնէ արեւին սահանքը, որ, տանիքի մը բարձունքէն փայլակներ կը խաղցնէ ջուրին մկանաւնքին վրայ: Կամարը կը շեքէ ջրանցքը, ու սե քցափ հագած բանուորուհի մը վեր կ'առնէ իր չըջողգեստը, տեսցնելու համար ճերմակ գուլպաները, բարակ սրունքը և անկրունկ մուճակները: Ռոմէններու սէգ եւ կուռ կերպարանքը չունի ան. նազանքով կը քալէ իր քողին տակ, ու յոյց կուտայ ձիւնափայլ ծոծրակը՝ շէկ մազերուն խոպոպքին ներքեւ: Լայնշի, ծիծղուն եւ թուլամորթ, անիկա երեւոյթն ունի սիրամարգի մը կամ տւելի աղանիի մը, որ արեւին դէմ կը փաղփղեցնէ իր վիզը: Ծամբադ կը կորսնցնես. աւելի՛ լաւ. ուղեցոյց չկայ. ի վերջոյ կը գտնես ճամբադ, արեւին և ստուերներուն հակումին համեմատ: Բոլոր եկեղեցիներուն և այն ամէն տեղերուն առջեւ՝ ուր կը կենան կոնտուները, սիրունիկ սատանորդիներ կան, ճշմարիտ lagfaroniներ, որոնց տմբողջ բան ու գործն է կոնտուլը սանդուխին քով պահել, իմաց տալ կոնտուլավալին՝ երբ այցելուն կը վերադառնայ, արեւին տակ ժուռ գալ, քնանալ կամ մուրալ: Ձեռքերնին կ'երկարեն, ու կը տեսնես իրենց փոշիլից՝ դունաթափ՝ կճանման ցնցոտիները, որոնց մէջէն իրենց կարմրորակ միսը կ'երևի. եղծուած ու լոյծ աղւոր դիմագլիծ մ'ունին, և աղէկ կ'երևին քանդակազարդ որմանկիւններու կամ դատարկ քարափին վրայ: — Ս. Մարկոսի հրապարակը կը հասնինք. արեւը զացած է. բայց Սան Ճիօրճօ, աշտարակները, աղիւսակերտ շէնքերը այնքան վարդագեղ են որքան դեղձիններուն ծաղիկը, ու, արեւմուտքի կողմէն, ծիրանի չոգի մը, տեսակ մը լուսափայլ փոշի, հնոցի շունչ մը՝ կը բոցավառէ հորիզոնը: Արեւելեան

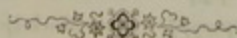
կողմը, բոլոր կլորութիւնները, բոլոր սլաքները դուրս կ'ելնեն աղուոր ծովէն, նման բաժակներու կամ ակատէ ճրագաբաններու. այս դադաթներն ու կատարները արտասովոր յատկութեամբ մը կը կտրեն երկնային մեծ կոնքը, ու երկինքին ստուերը հեռուն, կը տեսնես զմրուխտի երփնադեղ փայլ մը:

Լոյսի ողկոյզներ կը սկսին վառիլ Procuratiesներու կամորակապերուն տակ: Նրստած ենք Ֆլօրիան սրճարանը, հայելիներով և այլաբանական ծիծաղկոտ դէմքերով որմադրուագուած ներքնասնեակներուն մէջ. աշխերնիս կիսափակ, ներքնապէս կը հետեւինք օրուան պատկերներուն, որոնք կը կարգաւորուին ու երազի մը պէս կը կերպարանափոխուին: Թո՛ղ քաղցրարոյր պաղպաղակը հալի բերաննուս մէջ, յետոյ կը տաքցնենք զայն ընտիր սուրճով մը, որուն նմանը չի գտնուիր այլուր Եւրոպայի մէջ: Արեւելեան ծխախոտ կը խմենք, եւ ահա կուգան մետաքսաղգեստ, շոթհալի, պճնագեղ փնջավաճառները, որոնք, առանց բան մ'ըսելու, նարկիզներ կամ մանիշակներ կը գնեն սեղանին վրայ: Եւ սակայն հրապարակը լեցուած է մարդերով. սե ամբոխ մը կը վժժայ լուսահեղձ ըստուերին մէջ: Շրջիկ նուագածուներ կ'երգեն կամ ջութակի և տալիդի նուագաւոր մը կ'ընեն: — Կ'ելնենք, ու, շարժուն ստուերներով խնուած հրապարակին եւ տեղ լուսառատ և զուարթ խոնութիւններուն կրկնակ տողանի մը ծայրը, կը նշմարուի Ս. Մարկոսը, իր արեւելեան տարօրինակ բուսականութիւնը, իր կոճղէզները, իր փուշերը, իր արձաններուն ցանցադրուազը, իր գաւիթներուն սեցած խոռոչները, երկու կամ երեք աներեւոյթ կանթեղներու դողդղանքին տակ:

Թրգմ. Գ.

Ի. Թէն

Հին Վենետիկը, Սուրբ-Մարկոս,
25 ապրիլ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԸ

ժե. Եկեղեցիները և գիտնադասընթեքները

Ի սկզբան հաւատացեալները մասնաւոր տուններու մէջ կը հաւաքուէին, հոն աղօթելու և սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը կատարելու համար. այս սովորութիւնը կիրարկուած կը գտնենք Երուսաղէմի, Իկոնիոնի, Զմիւռնիոյ, Անտիոքի և ուրիշ վայրերու մէջ: Ընանադաններ (Recognitions) վիպասանութիւնը կը ցուցնէ մեզ թէ Սուրբ Պետրոս հետամտաւ է Սիւրիոյ Տրիպոլիս քաղաքին մէջ հաւաքման յարմար վայր մը փնտնելու: Մարօ անուանով մէկը կուտայ անոր իր տունը որ կրնար իր մէջ առնել 500 անձեր. առաքեալը կը տեսնէ զայն և կը հաւանի, վասնզի «այդ տունը հիանալի կերպով յարմար էր քորոզութեան»: Քրիստոնէական տուններուն մէջ պաշտամունքի կատարման վերաբերմամբ ներկի չէ ունենալ որ և է կասկած, ինչ որ կը բացատրէ թէ ինչու շատ կանուխէն մարդիկ կը գործածէին «եկեղեցատուն» բացատրութիւնը: Հռովմի մէջ, քահանայական հնազոյն տիտղոսները, Ավենտինի վրայ՝ Պրիսկայի, Տրանստեվերի մէջ Սեկիլի տիտղոսը, Պուգենսիւնը հաստատուած մասնաւոր բնակարաններու տեղը կը նշանակէին. Սուրբ-Կղէմէսի եկեղեցին ասոր դասական մէկ օրինակն է:

Հռովմէական տան ընդհանուր կազմը այնքան լաւ կը յարմարէր այդ բանին որ տեղաւորումը շատ զիւրութեամբ կատարուեցաւ: Արտաքին անդաստակը և յարկածածուկ ճեմելիքները յատկացուեցան եղբայրներուն, հոգեւորականները կը կենային tablinum-ի մէջ, իսկ ազապը կամ հոգւոյ ճաշը կը կատարուէր triclinium-ի մէջ: Բարեկեցիկ կամ հարուստ նորադարձերը իրենց համար պատիւ կը համարէին իրենց մօտ ընդունիլ քրիստոնեայ համայնքը, որ ինքզինքը հոն շատ հանգիստ ու ապահով կը զգար: Եկաւ ասին մը երբ այս տուններէն շատեր պաշտամունքի յատկացուե-

ցան մշտական կերպով: Արդէն գոյութիւն ունեցող շէնքերու պատշաճեցումներ և ընդարձակ ու նոյն իսկ փարթամ շինութիւններ շատցուցին եկեղեցիներուն թիւը, հեթանոսներու աշխիւ առջիւ, յայտ յանդիման: Ամէն կիրակի, կ'ըսէ մեզ Սուրբ Յուստինոս, Բ. դարուն, քաղաքացիներն ու զիւղացիները կը հաւաքուէին միակ տեղ մը. ու մենք զիտենք թէ այնպէս կ'ըլլար նաեւ Հռովմի, Աղեքսանդրիոյ, Եգիպտոյ, Ապամէի, Կոստանդինիոյ, Անտիոքի և այլ տեղերու մէջ: Բազմաթիւ էին նախակոստանդինեան եկեղեցիները Պաղեստինի և Սիւրիոյ մէջ. Սպանիոյ մէջ, Իլլիրիաի ժողովին 52րդ կանոնը կը յիշատակէ անոնց գոյութիւնը. Դադղիոյ մէջ Կոստանդ Քլոբ կործանել կուտայ զանոնք, և, Նիկիոմիդիոյ մէջ, Դիոկղետիանոս հիմնադրատակ քանդել կուտայ քրիստոնէական եկեղեցին: Դիւրին պիտի ըլլար դեռ ուրիշ օրինակներ ալ տալ:

Այս վայրերը, աւելի կամ նուազ շքեղ կամ խեղճ, պաշտամունքի բուն հաւաքատեղիները եղան հաւատացեալներուն, որոնք աղօթելու համար՝ բացառաբար միայն կը լոմբուէին գետնազամբաններուն մէջ: Այս վերջինները մեծիական նպատակներու միայն յատկացուած էին. եթէ ուղապներ տեղի ունեցած են Փլապիաններու գետնափոր զաւիթին մէջ, եթէ սուրբ հաղորդութեան խորհուրդը կատարուած է Յունական Մատրան մէջ, եթէ Սուրբ Հերմէսի և Ոստրիանոսի գերեզմանոցները երկուքն ալ ունէին աղօթարաններ, այս շատ սակաւադէպ իրողութիւնները բաւական են ցուցնելու համար թէ գետնազամբանները ճշմարիտ գերեզմաններ միայն եղած են, և քրիստոնեաները այն անուանով միայն կը ճանչնային զանոնք:

Հռովմի ստորերկրեայ գերեզմանոցները կամ գետնազամբանները ամէնէն մեծերը և ամէնէն նշանաւորները եղած են: Նաբոլի, Կիւրենա, Աղեքսանդրիա, Մելոս դուրս կը մնան անոնց հաշուէն: Հռովմէական գետնազամբանները կը բաղկանան նրբանցքներէ և մեծիական սենեակներէ, որոնք փորուած են քաղաքին շրջապատը բոլորող հողին մէջ, զանազան խորութիւններով. անոնցմէ շատը Արիւկեան պատէն դուրս 1 և 3 մղոններուն մէջ կ'իյնան:

Նրբանցքներուն և սենեակներուն ընդարձակութիւններն ա՛յնքան են որչափ են մեռելաբանները, ուր հաւատացեալները կը հաւաքուէին երբեմն մարտիրոսի մը տարեգարձը կատարելու համար: Գետնադամբանները, ընդհանրապէս, անջատ և իրարմէ խօսք ձգողով և ստորերկրեայ ջուրի հուններով բաժնուած պեղուածքներ են: Կոն ուր այս խոչընդոտները չկան, դժուարութիւն չեն կրած երկու գետնադամբաններ իրերահաղորդ ընելու:

Եկեղեցին հոգւոյ անմահութիւնը կը քարոզէր և կը պարսաւէր զիսկիցով թիւնը: քրիստոնեաները թաղելու համար յարմար դասուեցաւ մեռելական նրբանցքներուն սքանչելի գորգացում մը տալ, որ վերակենդանանալու սահմանուած զիսկը՝ մինչև յարութեան օրը պատշաճ սպասարանի մը մէջ եղած ըլլար: Զարդարուած և խնկուած, հանգուցեալը կը դրուէր խորշի մը մէջ, ուրկէ չէր կրնար դուրս հանուիլ, նոյնիսկ խոնուած եղած ատեն: Արգիլուած էր գերեզման մը նորէն բանալ և երկրորդ զիսկ մը գնել մէջը. և երկու մարմիններ իրարու վրայ գնել: Յուդարկաւորութեան ատեն քահանայի մը ներկայութեամբ և ծիսական աղօթքներու արտասանութեամբ գերեզմանը նուիրագործուած կը նկատուէր: Սուրբ մարմնի մը մօտաւորութիւնը, հանգուցեալին կուտար կրկնակ երաշխաւորութիւն. մին հոգեւոր՝ որ շուտով ձեռք կը բերէ զբախտին երջանկութիւնը. միւսը՝ մարմնաւոր, որ գերեզմանի բռնարարութեան վտանգէն զերծ կը կացուցանէ զայն: Ով որ գիտէ թէ առաջին քրիստոնեաները իրենց մեռելներուն վերաբերմամբ ի՞նչ աստիճանի յարգանք ունէին, պիտի չզարմանայ բնականոնաց թաղման համար կատարուած մեծագործ աշխատութեանց վրայ:

Գետնադամբանները փորուած են փրկութուն հողաքարի (tuf) մէջ, որուն մէկ կողմէ կակղութիւնը կը կարճէր և նուազ տաժանելի կ'ընէր աշխատանքը, և միւս կողմէ մասնկային յարումը թոյլ կուտար որ յարկարաժիններն ու պեղուածքները բաւականաչափ զիմացկուն ըլլան, մինչև որ լայն հորերէն ներս թափոնցող օդին ներգործութիւնը աճեցնէ անոնց տոկունութիւնը, ա՛յնպէս որ ուղղորեւծ որմերը ի

վիճակի ըլլան վերցնելու, ո՛չ միայն կամարներուն ծանրութիւնն ու կառոյցը, այլ նաև կարենան ընդունիլ ձեփը՝ սահմանուած չքուելու գոյնզգոյն նկարէն զարդարանքով: Գետնադամբաններուն պատճառած անսահման աշխատութիւնները կը ստանձնէին և կը կատարէին ընկերակցութիւնները փորողներուն, որոնք ճշմարիտ հանքագործներ էին, կապուած եկեղեցական նուիրապետութեան:

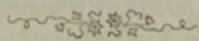
Գետնադամբանի մը զանազան յարկերը իրարու հետ յարաբերութեան մէջ զրուած են շարունակեալ աստիճաններով. զալով մուտքին, ջանք կ'ըլլար միշտ ծածկելու կամ անմատչելի դարձնելու գոյն, Գրգ դարուն մանաւանդ, երբ Պետութիւնը կը սպառնար քրիստոնէական գերեզմանոցներուն ապահովութեան և ապահարկութեան: Երբեմն մուտքը սովորականէն դուրս տեղ մը կը շինէին ու քովի քարահանքի մէջ կը կազմէին գաղտագուռ մը որմնադրական պատի մը վրայ, ուր կ'երթուէր զարտուղի անցքէ մը: Վերև յիշուած պարագային համար, երբ ոստիկանութիւնը պաշարէր եկքերը, գետնադամբանէն քարահանք առաջնորդող սանդուխ մը մտածուած էր. բայց հաւատացեալներուն կիրարկութեան յատկացուած փրկութեան այս միջոցը ծուղակ մըն էր ուրիշներուն համար: Սանդուխին աստիճանները կը վերջանային քարահանքի կամարին մակերեսին դէմ, ու ելարանի մը օգնութեամբ, զոր կը վերցնէր վրայէն անցնելէն հտքը, փախստականը կը ստիպէր հետապնդող որ կամ հոն մնայ և կամ ինքզինքը վճարանգէ արկածալից ոստումով մը որ ամէնէն խիզախներն իսկ կ'ահաբեկէր:

Իւրաքանչիւր գետնադամբանի մէջ իրարու քով յարադրուած յարկերը ա՛յնքան շատ կ'ըլլային, որ անկարելի կ'ըլլար անոնց որքան ընդարձակ ըլլալը ճշդել կորսուած, ջնջուած կամ անմատչելի դարձած գերեզմանոցներուն շատութեան պատճառաւ: 876-էն մինչև 1,200 քրիստոնէական ըստածներ կան: Սուրբ Ագնէսի գերեզմանոցը, որ չորս յարկեր կը բովանդակէ, չափուած և հետեւեալ թիւերը տուած է. ամբողջական մակերեսը քառակուսի մէթրով, 16,475, ամբողջական տարածումը, 1,603 մ. 51, դամբաններու թիւը 5,736:

Նրբանցքներու մեծութիւնը կը տարբերի, 0.75 մ. — 0.90 մ. ի միջեւ, ամէնէն նեղ Նրբանցքները ունին 0.55 մ. — 0.70 մ., և ամէնէն ընդարձակները կը հասնին մինչեւ 1.20 մ. և 1.50 մ.:

Գլխաւոր գետնադամբանը, այն՝ որ իր մէջ կը պարփակէր պապերու ընդերկրեայ դամբարանները, կը գտնուէր քահանայապետական աւագ-սարկաւազին վարչութեան ներքեւ. դամբարաններուն զնումը կը կատարուէր փորոզներու միջոցաւ եւ շատ անգամ ի ներկայութեան կամ երաշխաւորութեանը տակ տնօրէն քահանային: Առաջին երկու դարերու ընթացքին, հաւատացեալները իրենց ուղածին պէս փորեցին եւ զարդարեցին գետնադամբանները, վասն զի նորածին եկեղեցին որ և է հաստատուն կանոն չէր պարտադրեր այս մասին: Ան հաւատացեալներու համար պարտաւորիչ չէր ընել հասարակաց գերեզմանը, ասոր համար է որ քանի մը օրինակներու միայն կը հանդիպինք ընտանիքի մը վերապահուած մասնաւոր դամբարաններու: Կրօնքը նոր կերպով մը նկատի առնելու նշան մըն էր ասիկա. մարդիկ կը հրաժարէին ծնողաց և բարեկամներու դրացնութենէն, մտնելու համար հասարակ եւ անձանօթ մարդոց ամբոխին կարգը: Գետնադամբաններուն մէջ կան կարգ մը ընտանեկան գերեզմաններ. բայց որովհետեւ հին Նրբանցքները կը լիցուէին նոր փորուած Նրբանցքներու հողով, այս պատճառաւ անկարելի կ'ըլլար որ ընտանիք մը մէկ կամ երկու սերունդէ աւելի երկար ատեն պահէր մասնաւոր դամբարան մը:

Թրգմ. Գ. Վ.

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍԳ

Ճշմարտեան կապակները իրեն և ուրիշ ուղեւորներուն վերապահուած են:

*

Պատմական և խաղաղութեան ի վերջոյ իրենք զոն կ'երթան անոնց:

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՆԵՐ

ՇԱՐԱԿԱՆՔ

Հայոց եկեղեցիին պաշտամունքին կամ ժամերգութեան մէջ, ինչպէս յայտնի է արդէն, Շարակաւները բացառիկ դեր մը կը կատարեն: Անոնց գոյութիւնը չենք կարծեր որ, սակայն, մինչեւ Սահակ-Մկերտաւեան թուականը կարելի ըլլայ վերացնել, վասնզի ժամանակակից և ստոյգ վկայութիւններ կը պահին առ այդ:

Պէտք է գիտնալ որ սկիզբէն ընդհանուր եկեղեցիին մէջ Դատրի Սարկաւները (ուր կանոններու բաժնուած) կ'երգուէին միայն, Ս. Գիրքէն քաղուած նոյնաթիւ օրհնութիւններու հետ (*): Դուրսէն քանի մը երգեր ալ (Սրբառացութիւն, Փառքի բարձունս, Լոյս զուարթ) ինչպէս յայն և լատին եկեղեցիներուն նոյնպէս և մեր մէջ ալ սովորական էին: Ընդհանրապէս թոյլատրուած չէր «մարդկային իմաստութեամբ» սաղմոսներ կամ երգեր յօրինել, ինչպէս կ'երեւի Լատիկիէի ժողովին (չուրջ 360ին) 59րդ կանոնէն: Հաւանական է ըստ ամենայնի որ Հայոց եկեղեցին ալ այդ կանոնին համաձայն վարուած ըլլայ երաժշտական նոր երգերու վերաբերմամբ:

Կրնայ սակայն առարկուիլ թէ Ասորի եկեղեցիին նշանաւոր հայրերէն մէկը, Եփրեմ (Դ. դար), բաղմաթիւ օրհնագրորիւններ յօրինած էր, համազգի աղանդաւորներու (Բարդաճան և որդին Արմոնիոս) երգերուն դէմ հակադրեցութիւն մը գործելու նպատակաւ. և որովհետեւ մէկ կողմէ Հայոց եկեղեցին իր նախնական կաղմակերպութեան մէջ Ասորի եկեղեցիին ազդեցութիւնը կրած է խորապէս, և միւս կողմէ մեր ժողովուրդին մէջ ալ ա՛յնքան տարածուած ու սիրուած վիպականութեան հեթանոսական երգերը մոռցնել տալու հարկը կրնար զարգացած ըլլալ, ուստի և

(*) Մեր շարակաւները (բացի երգերէն եւ մեղեդիներէն, եւն.) աստուածաբանական օրհնութեանց եւ ինչ ինչ սաղմոսներու վրայ ձեւուած եւ քաջ պայմանավորուած են սա առումներով. Օրհնութիւն, Հարց, Մեծացուցէ, Ողորմա, Տէր յեկեղեցի, Մանկունք, Հաշու եւ Համբարձի:

Սահակ և Մեսրոպ պէտք տեսած ըլլան եկեղեցական երգեր կամ շարականներ յօրինել, և այլն: Այսպիսի առարկութիւն մը, որքան ալ հաւանական թուի, չի կրնար սակայն ապացոյց մը հայթայթել շարականներու ծագումին հնութեանը մեր մէջ:

Շարականներու սկզբնաւորումը թեւեւ Զ. դարու համար նուազ տարակուսական դասնայ պատմական վկայութեան մը համաձայն, որ սակայն շատ ուշ յիշատակուած ըլլալով մեր պատմիչներէն, կեղակարծ կը մնայ դարձեալ: Առաջին յիշատակութիւնը շարականներու գոյութեան մասին՝ կը գտնենք Կիրակոս պատմիչի մօտ, որ ԺԳ. դարուն կ'ապրէր: Ահա ինչ որ կ'աւանդէ ան. «Ներսէս Շինող հայրապետը (Է. դարու կիսուն) Վարդապետի տօնախմբութեան առթիւ Բագաւան զնաց, ուր հաւաքուած էր աշխարհաժողով բազմութիւն մը: Շարականները Հայոց եկեղեցիին մէջ աշննափ շատցած էին, որ մէկ գաւառին երգիչը չէր գիտեր միւս գաւառին երգերը: Դասին մէկը երբ սկսաւ Վարդապետի հարցը, միւսը չկրցաւ պատասխանել անոր: Շատ մը շարականներ փոփոխեցին, բայց նորէն կարելի չեղաւ իրարու համաձայն բան մը երգել: Այս յայտնի անկարգութիւնը դարմանելու համար Ներսէս հայրապետը ժողովի մը հաւանութեանը ենթարկեց շարականներէն կարեւորն ու օգտակարը ընտրելու գործը, և օրինադրեց որ բոլոր հայ եկեղեցիներուն մէջ իւրաքանչիւր օրուան և տօնի յատուկ երգերը նոյն ըլլան: Եւ որպէսզի միեւնոյն կարգը հաստատուի ամէն տեղ, որոշուեցաւ նաև որ, իմաստուն մարդեր ամբողջ երկրին մէջ ժուռ գալով, ի պաշտօնէ ընդհանրացնեն այդ կանոնը»:

Իսկ Վարդան պատմիչ, որ ժամանակակից և աշակերտակից է Կիրակոսի, կ'աւելցնէ թէ այդ շարականներու ընտրութիւնը Անիի (Շիրակայ) դպրեմանքին առաջնորդ ձոն Բարսեղին յանձնուեցաւ, «Վասն որոյ ձոնընիւր կոչի շարականս որ այժմ պաշտի յեկեղեցի մեր»:

Կիրակոսի այս տողերէն կրնայ մականերուիլ որ շարականները կամայական երգեցողութեամբ մուտ գտած էին այս կամ այն գաւառին մէջ, իրրեւ տօնական օրերու նուիրուած երգեր: Անոնց այդ յորդ

րուսականութիւնը ուրեմն, որուն հանդիսատես եղաւ Ներսէս Շինող, Զ. դարու քերթողներէն կրնար յառաջագոյացած ըլլալ:

Դալով Հայրապետին ընտրել տուած շարականներուն, եթէ մէկդի առնենք Սահակի և Մեսրոպի ընծայուածները (*), Քերթողանայր Մովսէսի և Շիրակացիի (Անանիայ) ընծայուածները կ'ունենանք միայն: Արդ, Շիրակացին է. դարու հեղինակ է, և իրրեւ Քերթողանայր հռչակուած Խրենացին հայիւ կարելի է նոյն դարուն վերջերը գնել: Ասով Զ. դարէն ո՛չ մէկ փերող բաժին ունեցած չ'ըլլար այդ շարականներէն, ու ասանկ ակնյայտնի ընդհատ մը դժուարութիւն կը յարուցանէ ինքնին մեր հին շարականներուն ստեղծագործման շուրջը:

Մեզի կը մնայ ուրեմն վերապահութեամբ ընդունիլ Ներսէս Շինողի օրով տեղի ունեցած հանդիսաւոր կամ կանոնական ընտրութիւնը այս կամ այն շարականներուն:

Ինչպէս կը տեսնուի մեր հնագոյն շարականներուն հեղինակները կարելի չէ ճանչնալ ապամասն աւանդութեանց վերայ հիմնուելով: Քիչ շատ ծանօթ վաւերականութեամբ մը մեզի հասածները Կոմիտաս և Սահակ Բ. կաթողիկոսներուն (Է. դար) և Ստեփանոս Սիւնեցիի (Ը. դար) յօրինած շարականներն են: Իսկ ԺԱ. դարէն մինչև ԺԴ. ին սկիզբները — ուր Գրիգոր Տաթևացի վարդապետը Հայ եկեղեցիին շարականներուն վերջնական կանոնը ուղեց հաստատել — իւրաքանչիւր եկեղեցական երգիչի, զոր օր. Պետրոս Գետազարծ կաթողիկոսի (ԺԱ. դար), Շնորհալիի, Լամբրոնացիի (ԺԲ. դար), Յովհաննէս Պըլուզ վարդապետի (ԺԳ. դար) և ուրիշներու գրուածները աւելի մանրամասնութեամբ և ճշգրտութեամբ նշանակուած կը գտնենք:

Այնքան երկար դարերու շրջանի մը մէջ յօրինուած մեր շարականներուն հետ զհետէ կրած յեղանակաւորումները ո՛րչափ

(*) Սահակ կաթողիկոսի ընծայուած Աւագ Շարուան և այլն շարականներ «Քերթողական դպրոցի լեզուն ունին», և չեն կրնար Ոսկեդարեան ժամանակի պատշաճիլ. նոյն պէտք է ըսել նաև Մեսրոպի վերագրուած **ապաշխարութեան** շարականներէն զոնէ մեծ մասին համար:

չափական արուեստի, նոյնչափ և երգեցողական արուեստի վերաբերմամբ խղճամիտ ուսումնասիրութեանց կարօտ նութիւնը են տակաւին:

Երգեցողականը թողով ձեռնհասներու, տաղաչափականը միայն աչքի առջև ունենանք պահ մը, գէթ հաւանական հետեւութեան մը զալու համար: Արդ, եթէ նկատի առնենք կոմիտաս կաթողիկոսի ծանօթ Հոփիսիմեանց օրհնութիւնը, յայտնապէս կը տեսնենք որ է. դարուն արդէն սկսած էր կիրարկուիլ տաղաչափական ձեւ մը, որ հաւանաբար Ֆերրոներու զպրոցին շնորհիւ որդեգրուած հոմերական չափին վանկային մէկ պատշաճեցումն էր, յունական վեցատանիի դրութեամբ (*): Այս ձեւին հնագոյն և լատագոյն մէկ փորձը կը դանենք. ծնունդեան օրհնութեան մէջ:

«Նորհուրդ մեծ / և սխմելի / որ յայտ աւուր / յայտնեցաւ,
«Հովիւսն երգեն / ընդ հիւնջակս / սան աւեսիս / աշխարհիս.
«Օ՛րնաւ / նոր արայ / ի Բերդնիւ / փայլաւի,
«Ո՛րդիք մարդիկ / օրհնեցիք / զի վասն մեզ / մարմնացաւ»:

Երկրորդ փորձը — եթէ կարելի է այսպէս ըսել — «Անձինք նուիրեալքն մէջ երեւան կուգայ, հասածի կամ անդամատրեան նման բաժանումով, բայց ո՛չ նոյնչափ վանկերով»:

«Դարձեալ / վերստին / արարչագործ / գործարարն,
«Եւ դարձեալ / եղիւ / աստածասունի / զարդարի.
«Բանգի ծա / ոքն կենաց / ջրկեցաւ / ի դրախտին,
«Բերեղով / մեզ պրտող / զերանելին / Հոփիսիմեան»:

Իսկ ինչ որ յանգստոր կամ նոյնափանկ տողերով յօրինած է Շնորհալին իրեն եկեղեցական երգեր, մեր նկատած տաղաչա-

փական տեսակէտներէն դուրս կը մնան անոնք:

Բանաւոր է դիտել տալ սակայն թէ մեր շարականներուն մէջ թերեւ իրաւամբ հին պէտք է համարուին անոնք, որ սաղմոսներու պարունակութեան ու ձեւին աւելի մօտ են, զոր օրինակ ապաշխարութեան շարականները (մասամբ): Իրաւ ալ ասոնք տեսակ մը արձակ գրութեան են, ինչպէս են Գողթան երգերը եւ սաղմոսները, և իրենց յօրինուածին մէջ երգեցողութեամբ կը պահեն կշռաւոր չափ մը (rythme) երգութեան համար շինուած ըլլալով, և ոչ թէ կարացողութեամբ: Սակայն և այնպէս իրարմէ շատ հեռու ժամանակներով նոյն յօրինուածութիւնը կիրարկուած ըլլալով մեր շարականներուն համար, դժուար եւ նոյնիսկ անհնար կը դառնայ անոնց հնութիւնը որոշել ճշդիւ: Երգեցողութեան կամ երաժշտական արուեստի հետազոտումը աւելի նպաստէ թերեւ այդ ընտրութեան մէջ:

Զմուռնանք ըսելու նաեւ որ Գրիստոնէական եկեղեցւոյ պաշտամունքին զարգացման հայեցակէտովն ալ, այսինքն հնագոյն և գլխաւոր տօներու (Մնեսնդ, Յայտնութիւն, Զատիկ, Համբարձում, Էայն) նուիրուած շարականները ուղարկութեան առնելով, թերեւ կարելիութիւն մը ձեռք բերուէր անոնց հնութիւնը երաժշտութեան համար չափով մը, եթէ սակայն Զատիկի տօնին «Այսօր յարեալ» օրհնութիւնն անգամ Համբարձացիի մը գրչին արդիւնքը չըլլար:

Գալով շարականներու գրական արժէքին՝ կրնանք ըսել որ այդ հոգևոր բանաստեղծութիւններն ու երգերը, իրենց ընտիր մասերովը, որոնց մէջ ո՛չ քերթողական աշխոյժն է որ կը պահսի և ոչ ալ երկիւղած սիրտերու խորունկ զգացողականը, կը կազմեն հայ եկեղեցական պաշտամունքի չքնաղ գոհարը, մէկ կողմէն՝ ազգական ըլլալով մեր քրիստոնէական վեհ ներշնչութեան, և միւս կողմէն երաժշտական արուեստի չքեղ արտադրութիւններուն վայելքը տալով մեզի (*):

Ե. Ե. Դ.

(*) Շարական բառին ծագումը, որուն կիրառութիւնը ԺԲ դարէն առդին ընդհանրացած կ'եղի մեր մէջ, այլ եւ այլ բացատրութիւններու արժիք ունի:

(*) Հոմերական այս չափին գամագանակ կիրառուի մեր շարականներուն մէջ առաջին անգամ զուտակեց ու մեկնեց Հ. Ասէն Բագրատունի, եւ հայկական չափ անունով գործածեց զայն իւր Բերդաղական գրութեան համար, թէ բարգամածոյն թէ իննագիր: Այդ հայկական չափը չորս հասածներու բաժնուած տողերով կը բաղկանայ, բայց վանկային փոփոխումներով 16 վանկէն 4+4+4+4 միջեւ 13 վանկ 2+4+4+3 կ'իջե՛ն հաւասար ելեւէջներ կազմելով:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

ՀՍ.ՄԵՆՍ, ՀՍ.ՄԵՆՍՈՒԿԱՆ

(Փիլ. ֆն. է. եւ սեւական, Խոր. Գ. 65. Պիս. Նար. Կուս. երգն. Մսր. Ոսկեփոր, Տօնակ.)

Համեմատելով կը յիշէ Խորենացին (Գ. 65), եւ Փիլոնի թարգմանիչը ֆահմանայութեան է. ճառին մէջ: Պիտոյից զիրքը, ինչպէս նաեւ Նարեկացին իր կուսութեան գրքուածքին, Երզնկացին իր Մատթէոսի մեկնութեան առթիւ կը յիշատակեն. իսկ Ոսկեփորը ունի հետեւեալ խօսքը «Հոգին սուրբս եւ համեմատ, անհոգ». Տօնական կամ Տօնակասնաւ գրքի սա խօսքը աչքառու է. «քաւանի սեփականութիւնն ի համեմատութեան, ի պատշաճական, ի սեփականութեան: Համեմատութեանն եւ արգիլուող զրոյս վեհագոյնին»:

Համեմատ կամ համեմատական բառը շատ հին է եւ գործածուած է Ավետարանի մէջ (Ձ. 2. 5-12) եւ ունի տարբեր նշանակութիւն քան ինչ որ վերոյիշեալ մեր մատենագիրները կիրարկած են իրենց երկերուն մէջ: Դեռնիմագղեղ հետեւեալ կերպով կը մեկնէ Համեմատական բառը. Համեմատականն այն կայանն է ուր յետ մահու կը խմբուին հոգիները անոնց՝ որոնց բարի գործերը չար գործերէն առաւելութիւն չունին, համեմատաւոր են. այսպէս նաեւ այն մաղգէականը որ չար գործերու տիրացած ու մե-

ծման արարեալն շիր (عمر = երգ. քերտած) բառէն կ'ածանցեն զայն, բայց այդ պարագային՝ օտախն ձեւը շիրական պէտք էր ըլլար եւ ոչ շարական (հմմտ. Յովնան Մովսիսեանի ընթերցումին վերջին մասը): Ոմանք ալ հայեցի ձեւ մը կ'ուզեն Տայ բառին մեկնելով զայն իբրեւ շարական, որմէ եւ զիրեն ալ շարական? Կոչուած. եւ կամ շար, շարիկ հայերէն բառերը՝ արձակ ոնով գրուածներ շարադրիկ հասկնալով: Կան նաեւ ուրիշներ որ աւելի բարբառիկ ծագում մը կ'ենթադրեն Շարականը մերձեցնելով Sarracenus (Սարակինոս) անունին, զոր լատիներէ կուսային միջին դարու արարեալն արեւելիցի? ճշմանկութեամբ, եւ շարգի (արեւելեան երգ) բառն ալ նոյնին մէկ ծագող ձեւը նկատելով: Այս բախտացի ստուգաբանութիւններէն թերեւս հաւանազայն համաձայն շիրէն (հայերէն շիր) կամ աւելի նիւթ նոյն բառին ար. Գերբող ձեւէն ամանցումը, որով շարականը «քերտողական» գրուածներու նշանակութիւնը կ'ընայ արդարացնել:

զաւոր ճանչցուած է, բայց արիւնակցական ամուսնութիւն կնքած ըլլալուն համար (*), եթէ զժողոջ արժանի իսկ ըլլայ՝ անոր հոգին կը հիւրընկալուի Համեմատականին մէջ. այս բացատրականը կը քաղենք Դեռնիմագղեղի արարողական մէկ գիրքէն՝ Shâyast la-Shâyast էն. որով հասկնալի կը զառնայ թէ, ըստ նոյն կրօնից, Համեմատական ըսուածը ո՛չ զժողովքն է մեղաւորաց, եւ ո՛չ արքայութիւնն արդարաց, այլ կայքը կամ կայանը հոգեւոյ այն մեղաւոր անձերուն որոնց մեղաց գործերը բարի կամ առաքելի գործերուն հաւասար են, ինչպէս նաեւ անոնց որ մեղաւոր ըլլալով՝ կատարած են արիւնակցական ամուսնութիւններ: Shâyast la-Shâyast ի տեղգ. թարգմանութեան մեկնիչը Համեմատականին նշանակութեան մասին կու տայ հետեւեալ բացատրութիւնը. «Ardâ-Virâf գիրքը կ'ըսէ թէ (տե՛ս Ավետար., Ձ. 2, 5-12) մեղաւորներուն մէջ տեսնուած են մարդեր՝ որոնց հոգիները կը մնան միւսնոյն կայանին մէջ, եւ թէ տեղեկութիւն տեսնուած է որ նոյն տեղը կը կոչուի Համեմատական («մշտնջենական կայան») եւ հոգիները կը մնան նոյն տեղը մինչ յարութիւն մուկեց. եւ ասոնք են այն մարդոց հոգիները որոնց բարի գործերը եւ մեղքերը հաւասար են»: Այսպէս պէտք է խօսիլ մահանացունքուն, քրտի գործերուն համար ազահութեամբ եւ բռնութեամբ մի՛ վարուիք. արքայութեան համար մեղքէն առաւելագոյն առաքելի գործեր պէտք է ունենալ. եթէ մեղքերը աւելի են զժողովքի արժանաւոր կ'ըլլան, իսկ եթէ երկուքը համահաւասար են Համեմատականին մէջ կը մնան, մինչեւ յարութեան կեանքը»: Այդ հոգիներուն պատիժը, միջնորդի փոփոխութեան համաձայն, կ'ըլլայ պաղ կամ տաք, եւ ուրիշ պատիժի չեն ենթարկուիր»:

Պահպանելէն փոխ տեսնուած Համեմատական բառը կորուսած է իր նախնական նշանակութիւնը եւ գոյութիւն ունի հայ լեզուին մէջ իր պարզ նշանակութեամբ. այս առթիւ պէտք է զիտել թէ հանգերձեալ կեանքի վերաբերութեամբ հայ լեզուն ունի ուրիշ փոխառութիւններ ալ որոնք կը պահեն իրենց իսկական նշանա-

(*) Տե՛ս խորհրդագր. բառի մասին մեր տեղեկութիւնները (Սիւն, 1932, Մատ., էջ 85-88):

կութիւնը. այսպէս անոյշք բառը Արխայութիւն իմաստով, ըստ ստուգաբանութեան, այդ բառը ձեւացած է զենա ան բացասական մասնիկով և առ'շահէն որմէ հետեւաբար անառչան որ ամփոփուած է «անոյշք»-ով՝ անասականութիւն, անմահութիւն, անեղծութիւն իմաստով. հետեւեալ վկայութիւնները պարզօրէն կը յայտնեն Անոյշք բառին Արխայութիւն իմաստը. «Յանուշից, եւ ի բողմերան կենացն տարապիր գտանէր» (Եւս. քր. Ա.). «մի թերին յանոյշս, եւ միւս թերին ի դոխս» (Եզնիկ), աւելի ցոլացուցիչ է Եզնիկին խօսքը. Նոյն արմատն է որ կը տեսնուի պարսկերէն Անուշիւրան կամ Նեշիւրանի և մեր Անուշաւանի հետ որուն պահլաւիկ ձեւն է անուշալ-բուրան կամ «բուզան», որ է անմահ ոգի»: Յաճախ պատուի գրոց մէջ ալ որ սովորաբար Լուսաւորչի կ'ընծայուի, արքայութեան վայելքն ստէպ կը կոչուին Անուշակ փառք, Անուշակ վայելք. և այլն:

Հիթանոսական հաւատքէ մնացած եւ պահլաւերէնէ փոխ առնուած բառ մ'է նաեւ Տուգախ կամ Տիւգիխ բառը, դոխիք նշանակութեամբ, որուն Տխուրք անունը եւս տրուած է, եւ ըստ Տարմաթէթէրի, dushah = չար աշխարհը կը նշանակէ:

Ուրեմն, հայ լեզուին այս երեք բառերը որոնք են Համեսական, Անոյշք եւ Դոխիք պահլաւէն փոխանցուած են հայերէնի մէջ, վերջին երկուքը Քրիստոնէութեան մէջ կը պահեն իրենց կրօնական նշանակութիւնը. իսկ առաջինը՝ ինչպէս ըսինք, հայ լեզուին մէջ կը պահէ բառագիտութիւնը իսկ իր նախնական նշանակութիւնը կորուսած է, թերեւս անոր զրազաշտական իմաստին խոտելիութեանը համար, քրիստոնէական բմբռնումով:

Քանի որ հանդերձեալ կեանքի շուրջ կը զառնայ վերոգրեալ մեր փոխանեալ հայեցի բառերուն իմաստը, հարկ կ'ըլլայ որ քանի մը խօսք ալ ըսենք հոգւոյ դատաստանին համար, մեր մատենագրութեան և հայ ռամկազիտութեան տուեալներէն կարելի կ'ըլլայ իրազեկ ըլլալ թէ Հայոց մէջ մուտ գտած էր Դենիմազդեզի կրօնքը, որով հին մազդէական հայերն ալ ընդունած են այն զրազաշտական կամուրջը որմէ կ'անցէին մեռելոց հոգիները և յետոյ տեղի կ'ունենար դատաւարանը. ըստ

մազդէական զիցարանութեան, դատաւարներն երեք էին Միհր, Մրաշա և Կամ Մրոս որ է Միջին դարու Սերոֆը, եւ Ռաւնու: Առաջինին և երկրորդին համար Ավեստայի մէջ կը գտնուին ընդարձակ փառաբանութիւններ, Մրաշա բառը երկու նշանակութիւններ ունի, Ավեստայի շատ մը հատուածներուն մէջ «ունկնդութիւն» և կամ «ունկնդրող» իմաստը կը կրէ, Մրաշայի կը տրուի «արդար դատաւոր» մականորէր: Գիշերուան ա'յն մասը՝ որուն վրայ Մրաշա մասնաւոր կերպով կը հսկէ, կէս գիշերէն մինչև արշալուսի ժամանակամիջոցն է: Մրաշայի և Միհրի մի տարի մերձեցումը կը հետևի իրենց այն համախոհական գերէն զոր կը կատարեն հսկելու դաշինքի և օրէնքի գործադրութեան համար: Ինչպէս Միհր, այնպէս Մրաշա ինքն ալ, կը պաշտպանէ հաւատարմութիւնը եւ կը պատմէ երգմանականութիւնը. վերոյիշեալ երեք դատաւորներն ալ կը մասնակցին հոգւոյ դատաստանին և կը կազմեն այն ատեանը՝ որուն առջև մահուանէ յետոյ մարդոց հոգիները պիտի ներկայանան: Դենիմազդեզի դատաւորներուն հոգւոյ դատաստանը կարճ էր և շուտ, կամ ըստ գրոց, Համեսո: Այս բառ շատ հաւանական է որ զրազաշտական ազանդէն փոխանցուի է Հայոց հիթանոս հայերէն մեր քրիստոնեայ հայերուն, ինչպէս կը կարգացուի Եզնիկի Պատմութեան մէջ ալ, «Զհամեսոս հատուցմունսն արդար դատաստանին». «Առնել համեսոս յաւիտեանից ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց»: Ուրիշ մ'ալ գրած է. «Հանդերձեալ է Որդի Աստուծոյ զալ փառք եւ առնել զհամեսոսն յաիշենից», նոյնպէս և Շարականի երգածն. «որ ի վերջնումն տուր համեսոսի»: Համառօտ դատաստանն երկար բացատրութիւն ալ չէր կրնար ունենալ, արագ արագ կտրուած վճիռն, կամ յաջ կամ յահակ նայել կուտայ, ի վեր կամ ի վայր, այսինքն ի կայանն արդարոց՝ որ է ըստ մեզ՝ Արքայութիւն(*), կամ ի կայս մեղաւորաց՝ որ են Դոխիք (տե՛ս Հին Հայաստ, էջ 422-423):

(*) Վարդանանց Պատերազմի պատմիչը՝ մեր եղիշէ վարդապետ իր «Վասն հոգւոց մարդկան» ճառին մէջ կայան, կամ հոգեւորական կայան կ'ըմբռնէ անճառելի տեղի կամ դրախտ եւ երբորդ երկինք, ըստ Ս. Պողոսի:

Բազմահմուտ բանասէրին վերի տողերուն վրայ կարելի է աւելցնել համառօտ բառին վերի իմաստով անականաբար գործածութիւնը. համաձայն Շարականի՝ որ կ'ըսէ «ի վերջնում աւուր համառօտն»։ Ըստ Դաւիթ Անյաղթի, որուն «բարձրացուցէք» խորագրով Գողգոթայի մէջ խօսած խաչի ճառին մեկնութեան մէջ Ս. Շնորհալի հայրապետը կը գրէ «Համառօտ ասէ, քանզի ոչ ըստ օրինի մարմնաւոր դատաւորաց ի դատել յերկարի ժամանակն կամ քննութիւնն, այլ համառօտ և կարճ բանիւ ունի լուծանել զսոհման դատաստանին»։ Ուրեմն կը ստիպուինք մտածել թէ մեր սուրբ կրօնքին փառաբանական ու բացատրական աստիճանաց մէջ կիրարկուած կրօնական բառերուն տակ երբեմն կը ծածկուին այնպիսի իմաստներ՝ որ մեր նախնեաց հին հաւատքին վաղնջական յոյժերը կրնան համարուիլ։ Սակայն հայ հեթանոսական հաւատքէն մնացած բառեր ալ ունինք որոնք զիս կը պահեն իրենց պարզ նշանակութիւնը, բայց կորուսած են իրենց նախնական իմաստը հեթանոսական հաւատքի անոնց կարգին է Համեստական բառը, ինչպէս որ վերեւ բացատրեցինք։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ

ՅԷԶՍԻԱՍԻՆ, ԻԹԱՐԻԻՉ, ԻՊԱՂՏԱՏ

(ձամբու նօթեր)

ԷՋՄԻԱՆԻՆ

1931 ին ամսուը յուլիսի սկիզբը էջմիածին կը գտնուէի։ Եօթը հազարի մօտ ձեռագիրներուն մէջ Եկեղեցաց գաւառ կամ Երզնկա և իր շրջակաները գրուածները կը փնտռէի. բազմաթիւ թանկագին ձեռագրաց հանդիպեցայ և սակայն ուշադրութիւնս գրաւեց հետեւեալ որուն յիշատակարան-ձաւատը եղածին պէս ընդօրինակեցի, պարզապէս ծանօթացնելու համար։

Էջմիածնայ Զեռագրատան թիւ 72 (= 152) Ժողովածու. Նոտրդիր, անթուական։ «Զսոյն թարգմանեաց Բարսեղ վարդապետ Հորովաւոր, Ե (5) Հոկտեմբերի 1670 ի մեծն Հոռմայ գերապատիւ սենեկի

առակելականի (մէկ տող բաց) Միքայէլ Անճեւ, Ռիչչի, խորհրդական (մէկ տող բաց) ի Հոռմ ընդ տպարանում գերապատիւ սենեկին առակելականի, 1679, (մէկ տող բաց) Զոր թարգմանեաց, Բ. Վ. Հ. Նաւոր 10, Նոյեմբերի ընդ նմինն ամի։ Կանոնք սրբոյն Կոստանդեա Հայոց կաթողիկոսի որ ի Կիլիկեա ի ժամանակս Հեթմոյ արքայիս Հայոց թվին ՈՂԵ (1246)։

«Զգուշացի քահանայն և գձեթն սաւառ... ևն»

Բարսեղ վարդապետ Հորովաւոր, որ ծանօթ է նաև իբր Հորով, տպրած է ԺԶ դարու վերջը. բնիկ Կ. Պոլսեցի է։ Եղած է թարգմանող զանազան կրօնական գրութեանց, որոնցմէ հատուածներ կը յիշուին զանազան մատենադարաններու մէջ, նաև Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարանը։

ԹԱԽԻՉ

1931 ին 15 օր մնալու հաճոյքը ունեցայ հասնել Սյուս առթիւ յարմար շէնքերի Ս. Առաքելաձայն կամ Առաջնորդարանի բակին մէջ լի օտարալեզու տապանագրերը հաւաքել, որոնցմէ մեծ մասը կօտրած, մաշած կամ այլապէս փճանալու վրայ են։

1. ISABELLA NISBET Died 3 September 1834 Aged One Year.

Վերի գրութիւնը Անգլիերէն է, կը թարգմանեմ. «Իգապէս Նիսպէտ մեռած 3 Սեպտեմբեր 1834 մէկ տարեկան»։

2. In Memory of Geo. Dickson Late Sergeant of H. M. 26 Regt. Who Departed This Life On The...

Ասիկա ևս Անգլիերէն է, եօթը տող, կտոր կտոր եղած, մարմարի վրայ։ Կը թարգմանեմ «Ի յիշատակ Գէորգ Դիկսոնի վախճանեալ յիսնապետի Նորին Վեհափառութեան 26 Զօրագունդին որ մեկնեցաւ այս կեանքէն...»։ Ինչպէս կը տեսնուի թուականը կը պակսի, կարեւոր պակաս մը։ Հոս յիշուած Նորին Վեհափառութիւնը Անգլիոյ թագաւորն է։

3. Alexandre A Née le 25 Août 1849 Décédé le 3/15 Février 1851

Զեռագրի նման քանդակուած մարմարի վրայ. այս Ֆրանսերէն լեզուով տապանաքարս զետեղուած է մեծ սեւ կրանիթի մէջ, կը թարգմանեմ «Ալեքսանդր Ա. ծընած 25 Օգոստոս 1849 և մեռած Փետրուար

3/15 1851»։ Տապանադիրս կը բաղկանայ չորս տողերէ։

4. Marie Louise Castelli Née le 6 Mai 1869 Décédée Le 13 Novemb. 1870

Հինգ տող, Ֆրանսերէն տապանադիրս կը թարգմանեմ. «Մարի Լուիզ Գասթելլի ծնած 6 Մայիս 1869 և մեռած 13 Նոյեմբեր 1870»։

5. Nicolas Swirgsde Né 18 $\frac{5}{VII}$ 72 Décédée 18 $\frac{24}{X}$ 72

6. CICI OTTILIE SWIRGSDE NÉE LE 22 JUILLET 1867 DÉCÉDÉE LE 6 JANVIER 1874 Priez Pour elle.

Ահա ասոնք են ընթերցելի վիճակի մէջ եղածները։ Ինչեւ այս օտարները թաղուած են Հայկական Առաքելական եկեղեցւոյն շրջաօղակին մէջ. ըստ իս տարգաղէս անոնք եղած են բողոքական քրիստոնեաներ ու չունենալով աւելի յատուկ տեղ՝ յանձնուած են մեր եկեղեցւոյն անխորոշ եւ հիւրընկալ գիրկը։ Նման գէպքեր պատահած են պատմութեան մէջ, թովմաս Հէրպերդ կը յիշէ Գաղուինի Հայոց գերեզմանատունը՝ Հայ Առաքելական եկեղեցւոյն հովանաւորութեամբ եւ արարողութեամբ՝ թաղուելը Անգլիացի աղետական գեղականի գրկուած Շահ Ապպասի մօտ՝ 17րդ դարու սկիզբը։

* * *

Այս առթիւ կը հրատարակեմ նաեւ Թարիղի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյն արտաքին պատերուն վրայ ագուցուած հետեւալ յիշատակարանները։

1. Արձանագրութիւն կեդրոնի դրան վրայ, տասը տող։

«Շինեցաւ Ար. Աժամայր. եկեղեցիս ի 1 Ապր. 1782 ամի և ի Թ. Հայոց ՌՄԼԱ ի հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու, աշխատութեամբ Յովսէփ քահանայի Մելիք Յովհաննէսեան, արդեամբ բարեպաշտ հայազգ ժողովրդականաց»։ Ասիկա (այսինքն 1782ը) չի կրնար եկեղեցւոյն շինութեան թուականը ըլլալ, քանի որ նոյն եկեղեցւոյն վրայ խաչքար մը կը կրէ ՌՂ (1641) թուականը, մինչ եկեղեցւոյն ճակատին աջ կողմը բարձրաքանդակ, քանդակուած, երկաթագիր արձանագրութիւնը կը բովանդակէ մօտաւորապէս հետեւեալը.

2. «Շնորհօքն Աստուծոյ շինեցաւ Ար. եկեղեցին ի Հայրապետութեան Տեառն Ղազարու կաթողիկոսին ամենայն Հայոց Առաջնորդութեան նահանգիս տեառն Չաքարիս վարդապետին օգնութեամբ վաճառականաց և տեղականաց քաղաքիս թվին ՌՃՂԷ (1748)»։

3. Ուրիշ արձանագրութիւն մ'ալ «1892

Ամի Տեառն ի Յիշատակ հոգւոյ Սարգսի և Ամուսնոյ նորին Եղիշարի Բժշկեանց Արդեամբ նոյնին կառուցաւ գաւթքս սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ Հայոց Դավրիժու 25 Մարտի»։

* * *

Թարիղի Հայերէն ձեռագիրները, այսինքն առաջնորդարանին կամ հոս հոն, գպրոցներու, մատենադարաններու մէջ գտնուածները ասկէ քիչ ինչ առաջ Մելիք Թանգեան Սրբազան Առաջնորդը հաւաքելով Հայաստանի կառավարութեան կը զրկէ թանգարանին յանձնուելու համար։ Արդէն ինչ ձեռագիր որ կար և ինչ որ այժմ կը մնայ Հ. Աճառեան ցուցակագրած և հրատարակած էր Վիեննայի Մխիթ. Տպարանէն։

ՊԱՂՏԱՏ

1929ին երկու անգամ և 1931ին դարձեալ հանգրայեցայ Պաղտատ։ Առաջին այցելութեանս առթիւ Պաղտատի հին, լքուած եկեղեցւոյն արձանագրութիւնները արագրելով ինչ ինչ ծանօթութեամբ և աւանդութեամբ հրատարակեցի Սիոնի մէջ, 1931 Փետրուար Թիւ 2 էջ 56։

Այս անգամ կը ներկայացնեմ Պաղտատի Հայոց նոր Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյն երկու ձեռագիր Աւետարանները։

Աւետարան թիւ 1.

Մեծութիւն՝ 14×10¹/₂ հաստութիւն՝ 6 սանդիւմ։ Կազմ՝ սպիտակ, կաշեպատ, խորանագարդ, Նիւթ՝ ճերմակ և բաւ յղուած մագաղաթ։ Գրութիւնը՝ երկսիւն։ Տող՝ 23։ Նկարք, լուսանկարադրք, խորանք՝ բազմաթիւ, գունազեղ և օսկեզօծ, մաքուր։ Խորանագարդ եւ նկարէն չըջանալով է «Եւսէքի կարպոսի սրբելի եղբոր ի տրոգոյն» գրութիւնը, եւ ցանկ կանոնաց։ Աւետարանները ունին նախադրութիւնք։ Հանգամանք՝ սկիզբի էջերը քիչ մը մեասուած, նաեւ փրցուած. գուցէ ըլլան ինկած կորսուածներ։ Թերթք՝ 252։ Յիշատակարանք՝ ունի։ Գիր՝ բոլորգիր։

Պարունակութիւն։ Ղուկասու աւետարանի սկիզբը՝ գրէն

«Փառք ամենասուրբ երրորդութեան հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ յաւիտեանս ամէն։ Արդ գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի մայրաքաղաքս Կոստանդինուպոլիս ձեռամբ անարժան Գրիգոր քահանայի ի թվին, ՌՃԹ (1630) որ եւ ցանկացող եղև սուրբ աւետարանին Խոճայ Թիդանն եւ իս յիշատակ հոգւոյ իւրոյ եւ ծնաւդացն, հաւրն Քամալին, մօրն Խաթունմէրին, կողակցին Խոսրովթուխտին, որդոյն Քամալի եւսփոն, զստերացն Յուսնիսանին, Տատիկին, Գուլոմսին, եւ ամենայն արեան մերձաւորաց սորին ամէն»։

«Արդ երես անկեալ ազաւեմ զհանդիւ-
պողք սուրբ աւետարանիս կարգալով կամ
աւրինակելով, կամ հարեւանցի տեսանե-
լով յիշեալիք զվերոյգրեալսն, և Աստուած
որ առաւելն է ի սուրբ բարեաց, ձեզ յի-
շողացդ և մեզ յիշեցելոցս, լսել տացէ
զձայնն որ ասէ, Եկայք աւրհնեալք հօր
իմոյ ժառանգեցէք զանապառ ուրախու-
թիւն ամէն: Հայր մեր որ»:

Գլխաւոր յիշատակարան գրքին վեր-
ջը, գրէն նոյն ընդ վերնոյն:

Տարբեր բոլորգիր գրէն

«Դարձեալ յիշեցէք զպարոն Քամայն
և զկողակիցն իւր Նուշնումն և ի Քրիստոս
հանգուցեալ որդիքն իւր Միասարն,
Թումեազն, Աթամազն, Մըսրիսանն, Դա-
լուստն, Դաւիթն, Յովհաննէսն զոր ի սու-
տի կենացն ելան և անոցն կենացն ար-
ժանացան և ի Քրիստոսէ անթառամ պը-
սակեցան, Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս
զպարոն Քամայն և զկենակիցն Նուշնումն,
և զՄնացական ծաղկեալ որդիքն իւր պա-
րոն Մարգարէն և զմիւսն Աղաթիլին, և
զմիւս նորաբոյս Բարաքեազն և զգուստրն
Սափարն, և զհարսն իւրեանց Եղիսարէ-
թըն, զոր Քրիստոս Աստուած զիւրեանք
կենօք պահեցէ մինչև ի խորին ձերու-
թիւն ամէն»:

Տարբեր և շեղագիր գրէն «Եւ զիս
անպիտան Մկրտիչ ժամարարս յիշեալ»:

Վերջին թերթ Ա. էջ բոլորգիր: «Սուրբ
աւետարանս, յիշատակ է Պարոն Եւովրէ,
և Կողակիցն իւրոյ, Մասպառն, և որդին
իւր Պետրոսն և զգուստրն իւր Լուսինն
և այլ որդին իւր, Թեալ Թորոսն, Աղայ
Ծատուրն, Պողոսն, Ով ընթեռնողք յիշե-
ցէք, և Աստուած ողորմի ասացէք Աս-
տուած զձեզ յիշէ իւր միւս անգամ գա-
լուսեալն ամէն»:

Տարբեր գրէն: «Յիշեցէք և Համա-
տանցի ողորմած հոգի Արշուրի որդի մե-
ղապարտ տիրացու Կիւրեղն և մայրն Նախ-
չին և Եղբայրն Գուլամիրին և Կողակ-
ցին Գոհար և զուք յիշողք յիշեալ լի-
ջիք առաջի Քրիստոսի ամէն, Հայրն մեր,
որ գրվեցաւ Թովին Ռ. Մ. Ժ. Ա. (1762) ի
քաղաքն Պաղտատ»:

Իսկ նորագոյն գրէն: «Բնիկ Պաղտատ
ցի Մինէ և Լուսիկ Մինասեան քոյրեր:
Եւ Սօֆի Կողակից հանգուցեալ Սափարն
Մինաս Թաղէոսեանի (ծնեալ Մարութեան)
Սոյն Աւետարանը կը նուիրեն Պաղտատի
Հայոց Սուրբ Երրորդութիւն եկեղեցոյն,
ի յիշատակ Մինաս Թաղէոսեան գերդաս-
տանի համբէն ննջեցելոց»:

Յետոյ «25 մա-
յիս 1928 Պաղտատ. կը հաստատեմ. Առաջն.
տեղապահ Իրազի Հայոց, Վահան Ա. Քհյ.
Թաճիրեան»:

* * *

Աւետարան թիւ 2

Մեծութիւն՝ 14 × 10: Հաստութիւն՝ 7
սանդիւմ: Գիր՝ բոլորգիր, երկսիւն: Տողք՝
25: Նիւթ՝ մագաղաթ սպիտակ, լաւ յըղ-
կուած: Հանգամանքը՝ վերջէն մէկ թերթ
ինկած, այլապէս կատարեալ: Կազմ՝ տախ-
տակ, կաշեպատ, արծաթով կոտակուած:
Արծաթին վրայ կայ 1822էն յիշատակա-
րան: Նկարք, խորանք, լուսանցադարդ
ևն՝ բազմաթիւ մաքուր, զուսնագեղ:
Թերթք՝ 264: Ծանօթութիւնք՝ ունի էջե-
րուն տակ նշանակուած համարաբառ:
Յիշատակարան՝ ունի 2 հոսանքիս զարմա-
նալի նմանութիւն ունի թիւ 1ին հետ:

Նոր գրէն «Յիշատակ է սուրբ աւե-
տարանս Պաղտատայ սուրբ Աստուածած-
նայ եկեղեցոյ Գասպար մահաւոր Ավէտի-
սի թիւն 1822 մարտի 30ին»:

Ուրիշ տեղ
նոյն գրէն «Յիշատակ է սուրբ աւետա-
րանս երէցփոխան Պաղտատայ սուրբ Աս-
տուածածնայ եկեղեցոյ Գասպար մահաւոր
Ավէտիսին ով որ կը կարգայ մին քա-
րին յիշէ, և յիշեալ լինի առաջի Աս-
տուծոյ ամէն»:

«Թովին 1822 մարտի 30ին
ավակ հինգաթիւն»:

Յիշատակութեանց մէջ կը յիշուի Պաղ-
տատի Սուրբ Աստուածածին եկեղեցին որ
1850ական թիւերէն վերջ՝ Պաղտատի Սուրբ
Երրորդութեան եկեղեցոյն շինուելէն յե-
տոյ լքուեցաւ:

Վերջին էջ՝ ըստ երեւոյթին իր գրէն:
«Փառք ամէնասուրբ Երրորդութեան հօրն
և որդոյ և հոգոյն սրբոյ այժմ և միշտ
և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն»:

«Արդ և ևս Սահակ ստացայ զսուրբ
աւետարանս ի հալալ վաստակոց իմոց, յի-
շատակ ինձ և իմ ծնողացն, Հայրապե-
տին և մօրն իմոյ Բարին և հանգուցեալ
քվերն իմոյ Մարիամին (տարբեր գրէն):
Դարձեալ յիշեցէք ըզՍահակն, և զկողա-
կիցն իմ զՍափարն և զորդիքն իմ ըզԹա-
սարին և զՍոկանն որ հանկուցեալ էն առ
Քրիստոս: Դարձեալ յիշեցէք զմիւս կողա-
կիցն իմ զԹեւլինն, և որդին իմ զՍոկանն
և զստերքն իմ, զՍոկին, Աղատն, Զերի-
թէն: Եւ զարձեալ յիշեցէք զեղբայրն իմ
զՄարութն և զկողակիցն իւր զՄասպուռն,
և զորդին իւր Աւետն, Աղամայն, Դիգորն,
Զօրարարին և զստերքն Անային, Սէլվե-
րիսանն և որ յիշէ յիշեալ լիցի ի Քրիս-
տոսէ ամէն: Հայր մեր»:

Wichita, Kansas
U. S. A.

Յ. ԲԻԻՐՏԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. Աթոռոյա Տնօրէն Ժողովը, հոկտ. 1—31 ամսօրեայ ընթացքին, իրր զործադիր խնամուքներն եւ վարչական մարմին, գումարուեցաւ տասն անգամներ, իսկ իրրե կրօնական տեսան երկու անգամ, եւ զբաղեցաւ եկեղեցական, վարչական, մատակարարական, ամուսնական եւ ժառանգական գործերով:

Յոկտ. 14ին, ուր. Տնօրէն Ժողովը ընդունեց Տ. Կիրակոյ վրդ.ի հրաժարականը ժառանգաւորացի տեսչութենէն եւ այդ պաշտօնին կռիւն իր անդամներէն Տ. Տիրան վրդ.ը, որ պիտի կատարէ Ընծայարանի եւ ժառանգաւորացի տեսչութեան պաշտօնը, ժառանգաւորացի բաժինին համար իրեն փոխ տեսուչ ունենալով Տ. Զգօն վրդ.ը: Իսկ Տ. Կիրակոյ վրդ. որ ընտրուեցաւ տեսուչ մատակարարանաց, նոյն ատեն պիտի վարէ Ս. Թարգմանչաց վարժարանի տեսչութեան պաշտօնը:

Յոկտ. 17ին, բշ. գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհանուր Ժողով. կարգացուեցաւ Մայր Աթոռի Գեղ. Նոգեւոր Խորհուրդի 17 սեպտեմբեր 1932 թուակիր եւ համար 606 պաշտօնագիրը, որով կը շնչուէր Էջմիածնի համադումարին մասնակցութեան կարեւորութիւնը: Յետ երկար խորհրդակցութեան, Ժողովը այն եզրակացութեան յանգեցաւ թէ, հակառակ անկեղծօրէն զգացուած փափաքներու, կամքէ բոլորովին անկախ պատճառներու հետեւեալով, անկարելի պիտի ըլլայ, ինչպէս Ս. Պատրիարք Զօր անձամբ երթալ ի Ս. Էջմիածին, նոյնպէս նաեւ Միաբ. Ընդհ. Ժողովին, միաբան հոգեւորականի մը միջոցաւ ուղղակի պատգամաւոր մը զրկելը: Ս. Պատրիարքն յայտնեց թէ ինքը որովհէտ է կարողագրել որ Էջմիածնի միաբաններէն Տ. Բագրատ Արքեպ. տեսնան իր ներկայացուցչութիւնը. իսկ Միաբ. Ընդհ. Ժողովը միաձայնութեամբ իրեն ներկայացուցիչ որոշեց Տ. Գարեգին արքեպ. Յովսէփեանը: Այդ որոշումները անմիջապէս հեռագրով եւ յաջորդ օրը պաշտօնագրով հաղորդուեցան ի Ս. Էջմիածին:

Ահաւասիկ Բարեկարգական հարցի մասին Ընդհ. Ժողովի քուէարկած բանաձեւը.

«Միաբանական Ընդհանուր Ժողովը, համախոս եւ համասիր. ցանկութիւն յայտնեց որ եկեղեցաւոր ներկայացուի յատուչիլայ Ազգային Եկեղեցական Ժողովին. Ընդհանուր Ժողովն նկատելով որ, նման պատճառներով, արտօսանքանի Պապականութենէն եւ անոր գուցէ անկարող լինին անձամբ մասնակցելու այդ կարեւոր Ժողովին, քիմօրէն ցանկալի կը գտնէ որ ի Մայր-Աթոռ գումարելի Ժողովը Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութենէն յետոյ երէ ուզէ գրգռիլ Եկեղեցւոյ Բարեկարգու-

րեան խնդրով առ այժմ բաւականաւոր պատասխանով միայն ծրագրեն որ այդ մասին, եւ զանոնք Հայաստանէ ներս եւ դուրս կազմուած Յանձնախումբերու նկատմամբ եւ մանրամասնաւ ուսումնասիրութեան յանձնել վերջ միայն, ապագային, նորըմար Հայրապետի տնօրինութեամբ, այս մտօք նորա նախագահութեամբ գումարելի Ժողովի մը մէջ կատարէ պարս ու պատեանը, ամբողջ Ազգիկն եւ Եկեղեցիին կարծիքն ունենալ վերջ այդ մասին»:

Ընդհ. Ժողովը այն նիստին մէջ Տ. Նորայր վրդ. ընտրուեցաւ անգամ Տնօրէն Ժողովը. ի տեղի Տ. Տիրան վրդ.ի, որ վարժարանաց տեսուչ կարգուելուն հետեւեալեով ըստ օրինի հրաժարած էր Տնօրէն Ժողովի անդամակցութենէն: Տ. Նորայր վրդ., իր արդէն ունեցած պաշտօններուն բերմամբ — Ատենապետ Միաբ. Ընդհ. Ժողովը եւ տեսուչ տղարանի — հրաժարեցաւ Տնօրէն Ժողովը անդամակցութենէն, բայց իր հրաժարականը մերժուեցաւ եւ այս պատճառաւ զազրած նկատուելով Մայր Դիւանի ատենապետութենէն, նոյն զիրքին բարձրացաւ Բ. Ատենապետը Տ. Սիւն վրդ., իսկ Տ. Տիրան վրդ. ընտրուեցաւ Բ. Ատենապետ Մայր Դիւանի:

1 Նոկտ. չր. Պաղեստինի անկլիքան Նորընտիր եպիսկ. Դեթ. Զօրն Ֆրանսիոյ Պառլամ. ընկերակցութեամբ իր ամբողջ կղերին, այցելեց պատրիարքարան, Ս. Պատրիարքը, չրջապատուած միաբանութեան եպիսկոպոսներէն եւ զըլխաւոր վարդապետներէն պատուաւոր սիրով ընդունեց Նորին Գերապատուութիւնը, որ Ն. Ամենապատուութեան հաղորդեց Գէնդըրպի արքեպիսկոպոսին կարայրական ողջոյնները. տեսակցութիւնը եղաւ շատ յարգական. Ն. Գ. սիրալիր զգացմամբ խօսեցաւ նաեւ Լոստոն ուսանող մեր երկու նորընծայի մասին:

12 եւ 13 Նոկտ. զշ. եւ եշ. կատարուեցաւ պատրիարքարանի ընդհ. զոյնց Նոր ցուցակագրութիւնը, վերստուգութեամբ հինին, եւ, ըստ սովորութեան, ամէնքը յանձնուեցան Ս. Պատրիարք Զօր:

14 Նոկտ. ուր. Թարգման Տ. Պարգե վրդ. եւ զիւանապետ Պ. Կ. Նուրեան յանուն Ս. Պատրիարքին զայնի կառավարչութեան, Բեթղեհէմի պատկանեալ գործոց մասին խորհրդակցութեանց ներկայ գտնուելու համար:

24 Նոկտ. բշ. պետական աւագ քարտուղար Վսեմ. Մր. Երնկ եւ իր տիկինը, Անկլիքան եկեղեցւոյ Արշտիքները եւ ուրիշ հոգեւորականներ, իրենց ընտանեաց հետ, այցելեցին Ս. Պատրիարքին, որ պատմասիրեց զիրենք:

25 Նոկտ. զշ. Ս. Պատրիարքը, Տ. Սմբատ Սրբազանի եւ տասնի չար վարդապետաց ընկերակցութեամբ հիմնօրհնէքը կատարեց Վսեմի մեծ արտոյ կոչուած գետին լիւայ կառուցանելի այն երեք մեծ յարկարաժիններուն, որոնց կառուցումը որոշուած է Ընդհանուր եւ Տնօրէն Ժողովներով, եւ որոնց ամբողջ վարձքը պիտի գործածուի պարտուց շինուցման ձեւաւոր-

կինը Գլխաւոր անկենդանի մէջ առաջին յարկարաժինին, որ պիտի կառուցուի Զէյթինեան եղբարց նուիրատուութեամբ, զետեղուեցաւ սա յիշատակարանը:

«Յոսի Տեառն 1932, ի խան եւ կիցն ամսեան Հոկտեմբերի, յաւուր երեւոթարեայ, ի Թագաւորութեան Դերձիսան Անգլիոյ ՃՕՐՃ Է. ի եւ ի Մարգարեան Պաղեստինի Քէ-նէրալ Սըր Արքրը Կընէճիլ Ուոքրի, ի Հայրապետական Ամենայն Հայոց Տեառն Գեորգայ Ս. Հանգուցեալ Կարողիկոսի, ձեռամբ եւ Օրեւորեամբ Պատրիարքի Հայոց Ս. Մուսաղէ-մի Տեառն Թորգոմայ Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Դուռակեան, արկեալ եղեն կիմուցն տորեայարկ կեցեցուցն մերանցաց եւ վերանայարկ երկուցուց ասնց, որ շինելոց եւ տեղեւորի Կապիկի, գոր տարիքն, ջանքի Տ. Համազասպ Վարդապետի Ղազարեանի Բաղիւսեցոյ, Տեպի Վանուց Հայոց Յոսպէի, Յակոբ եւ Յովհաննէս Զէրինեան Սղարաբ ի Յոսպէ Բաղաբէ, վասն յիշատակի իւրեանց եւ ի վաշխումն Ուխտի Առաքելական Արքեպիսկոպոսի Հայոց Սրբոց Յակոբեանց:

Այս զի յիշատակի եղաւ ասնց ի խորս երմանցն, ի յուս տալոցայից:

Հանգուցեալ Տէր զեղիս նուիրատուացն ի լոյս երեսաց իւրոց, եւ ասցէ Սրբոյ Ուխտիս բաւոյն ճեմեսութեամբ յօգուտ ի կիր տեղանց զարդիւնս սորա ի պէս պայծառութեան Սրբաւայրից Ազգիս որ ի Ս. Բաղաբէս. Ամէն:

● 26 Հոկտ. զՀ. Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիւրեղ վրդ. ի եւ զիւանապետ Պ. Նուրեանի, այցելեց հրէական մեծ մատենադարանը, մերձաւոր արեւելքի մեծագոյն մատենադարանը, ուր կան 250000 հատոր գիրքեր: Ն. Ս. պատուով ընդունուեցաւ եւ շրջեցաւ հաստատութեան բոլոր մասերը:

● 28 Հոկտ. ուր. Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Գեղամ վրդ. ի եւ զիւանապետ Պ. Կ. Նուրեանի, այցելեց Զեթաւաւաքիոյ հիւպատոսարանը, ի շնորհաւորութիւն սղոյային անկախութեան տօնին:

● 29 Հոկտ. չր. Տ. Գարեգին, Տ. Սիւն եւ Տ. Զգոն վարդապետներ, անդամք Կալ. Փնիլ Յանձնաժողովոյ, մեկնեցան Յոսպէ, տեղւոյն Կալուածներուն վերաբերմամբ ուսումնասիրութեան մը համար: Տեղւոյն եկեղեցւոյն մէջ, յաջորդօրը, կիրակի, պատարագած է Տ. Սիւն վրդ., իսկ Տ. Զգոն վրդ. քարոզած է:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

● 1 Հոկտ. չր. կիրակամուտի ժամերգութեան վերջ, Ս. Պատրիարք Հայրը արեղայական վեղարի օրհնութիւն տուաւ այրիացեալ Տ. Թէոփորոս Ա. Փնիլ. Զուգայեցիկ:

● Յաջորդ օրը, 2 Հոկտ. կիր. ճնորաստեղծեալէն յետոյ, Ն. Ամենապատուութիւնը վար-

դապետական գաւազանի իշխանութեան չորս եւ անմիջապէս յետոյ ծայրագոյնի տան աստիճանները շնորհեց Տ. Թէոփորոս արեղայ Զուգայեցիկ: Արարողութիւնը կատարուեցաւ սրտագրաւ հանդիսաւորութեամբ, ի ներկայութեան խառն բաղմութեան, որոնց, յետոյ, յաւարտ տընչութեանց, Ս. Պատրիարքը ներկայացուց շնորհմայ վարդապետը, թուելով իր ուսումնական եւ հոգեորական արժանիքները: Յետոյ, պատարագի միջոցին, զոր մատոյց Զուգայեցի Տ. Յսայի վրդ., Տ. Թէոփորոս Մ. վրդ. քարոզեց Երեւելքէ աղ երկրի աւետարանական բնարանին վրայ, բացատրեց հոգեորականին կոչումը, զայն ներկայացնելով իրրեւ պաշտօն բարոյական հոգեւորութեան եւ առաջնորդութեան:

● 7 Հոկտ. ուր. Տ. Տիրան վրդ., ընկերակցութեամբ Սարգիս սարկաւագի, մեկնեցաւ Ամման Անգլոյորդանանու. հոգեւորապէս միջիւրեւ համար տեղւոյն ժողովուրդը, եւ կատարելու համար տեղւոյն Հոգարարութեան ընտրութիւնը:

● Նոյն օրը, Տ. Գեորգ վրդ. Ռէմէ մեկնեցաւ եւ յաջորդ օրը պատարագեց տեղւոյն Ս. Գեորգ վանքի եկեղեցիին մէջ, ի ներկայութեան բաղմութիւն ուխտաւորներու, որոնք եկած էին Յոսպէ եւ շրջակայ վայրերէ Ս. Գեորգայ տօնին առթիւ:

● Նոյն օրը, երեկոյեան, Տ. Սմբատ Սրբազանի հանդիսապետութեամբ, Միաբանութիւնը գնաց Ղպտոց Ս. Գեորգ եկեղեցին, եւ, ըստ աւանդական իրաւանց, անդ կատարեց երեկոյի ժամերգութիւն եւ նախատօնակ:

● Յաջորդ առաւօտուն, 8 Հոկտ. չր. Միաբանութիւնը Տ. Սմբատ Սրբազանի ղրխաւորութեամբ դարձեալ գնաց Ղպտոց նոյն եկեղեցին, որ պատարագեց Տ. Դաւիթ վրդ. եւ քարոզեց Տ. Զգոն վրդ. մարտիրոսութեան ուժի աղբիւրին եւ նահատակութեան պատկեր ու փառքը կաղմող արդիւններու մասին:

● Երեկոյեան, Ս. Պատրիարքը Հրաշափառով առաջնորդուեցաւ Ս. Յարութիւն. եւ Ս. Գեորգ մանին վրայ ուխտի երկրպագութեան եւ շնորհ թափօրէ վերջ, կիրակամուտի ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ Հայկական Գողգոթայի վերնայարկ մատրան մէջ:

● 9 Հոկտ. կիր. վարդայ Խաչի տօնին առթիւ, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Փրկչի Գերեղմանին վրայ մատուցուեցաւ եպիսկոպոսական հանդիսաւոր պատարագ, ժամարան էր Տ. Սմբատ Սրբազան, որ աղգու քարոզ մը խօսեցաւ Եփրեմ եւ յո՛ հաւատացեալ եմք բնարանով բացատրեց թէ ի Քրիստոս հաւատքը, երբ գիտակցութեամբ է պայծառացած, ինչպէս կը զօրացնէ մարդը կեանքի եւ գործունէութեան բոլոր մարդկերուն վրայ:

● 10 Հոկտ. ըՀ. Տ. Թէոփորոս Ժ. վրդ. Զուգայեցի մեկնեցաւ Պէյրութ, նաւարկելու համար զԷպի Թրիէսը, ուսկից պիտի անցնի Գերմանիոյ համրով, Ամերիկա:

● 12 Հոկտ. զՀ. վանք վերադարձաւ Տ. Տիրան վրդ. որ պատարագած եւ քարոզած էր Ամմանի մէջ, եւ վերակազմած տեղւոյն Աղգ.

Մարմինը և վարժարանի հոգաբարձությունը, և այցելած էր մատակարար փոքրիկ գաղութներուն իսկ Տ. Գեորգ վրդ. Պեյրուսի մեկնեցաւ իր եղբոր տիկնոջ մահուան ախուր առթիւով:

31 Զոկտ. Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ պատարագեց Տ. Զգոն վրդ. քարոզեց Ս. Պատրիարքը: Բացատրեց քրիստոնէական կրօնի իրատես նկարագիրը, որ երջանկութիւնը կը պուցնէ ոչ թէ վիշտին ջնջումին այլ անոր հանգուստէն: Քաջութեան մէջ Մարգրիկ Քրիստոսի պէտք է երթան, ոչ թէ իրենց բնոր բոլորութեան համար, այլ սորվելու համար անկէ թէ ի՞նչ ընել պէտք է թեմէն զգալու համար աշխարհի մեր վրայ գրած բեռը:

22 Զոկտ. չր. Սրբոց Բարձրամեծազ տօնի առթիւ կատարուեցան եկեղեցական պատշաճ հանդիսութիւնք: Լուսարարագետ Տ. Մեհրոպ Սրբազան Գլխադրի սեկանին առջև պատարագեց քահանայական զգեստաւորումով, ի յիշատակ տնտգարքի անուան Նոգիւոյ Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի: Ժաշու ընթերցուածի առեւ Ս. Պատրիարքը քարոզեց օրուան տօնին և լուսահոգւոյն յիշատակին անդրադարձութեամբ: Բացատրեց թէ քրիստոնէական հաւատքի պտղաբերութիւնը ի յայտ կուգայ շնորհաց բազմադանութեան մէջ: Իրրեւ այդ բազմապատիկ շնորհներու հանդիսարան մատնանիլ ըրաւ մեր եկեղեցւոյ կեանքին մէջ ոսկեղարը, և անոնց վերջին և ամենէն արժանաւոր ներկայացուցիչներէն մին հանգուցեալ մեծանուն պատրիարքը: Եւստ առաւելի միջոցին Տ. Մեհրոպ Սրբազան յիշատակեց անմոռանալոյն անուանը Պատարագէն յետոյ հոգեհանգստեան յատուկ պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Յակոբեանց տաճարին մէջ միեւնոյն նպատակաւ իսկ ժամերգութիւնէն յետոյ, բովանդակ միարանութիւնը, ուսուցիչներ եւ ուսանողները Ս. Պատրիարքին առաջնորդութեամբ գացին Ս. Փրկչի վանքը, հանգ. պատրիարքներուն դամբարանը, ուր շքեղ պսակ մը զետեղեցին հանգուցեալին հողակոյտին վրայ և դարձեալ կատարեցին հանգստեան պաշտօնը Ս. Պատրիարքը օրատուելու ձգտեմ մը ըրաւ հոն ևս իր հոգեմեծոցին յիշատակին:

23 Զոկտ. կիր. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան տաճարի Հայկական Գողգոթայի վերնայարկ մատրան մէջ. ժամարարն էր Տ. Եսայի վրդ. քարոզեց Տ. Սմբատ Սրբազան, որ մասնաւորապէս խօսեցաւ եկեղեցական պաշտօնի կարեւորութեան վրայ, և խօսքը ուղղելով նորեկ ժառանգաւորներուն, խրատեց զանոնք անսայթաք ընթանալ իրենց ասպարէզի համբուն վրայ:

24 Զոկտ. Տ. Գեորգ վրդ. վերադարձաւ Պէյրուսի:

30 Զոկտ. կիր. ի Ս. Յակոբ պատարագեց Տ. Մուշեղ վրդ., և քարոզեց Տ. Նորայր վրդ. «Առաջ անգամն ի սրտի խրատ թէ ոչ գոյ Աստուած» բնաբանով: Յորդոր կարգաւ ճշմարիտ քրիստոնեաներուն որ ոչ միայն իրենց սրտին մէջ խոստովանին, այլ և իրենց վեհ ու բարի կեանքով քարոզեն Հարուստի՜ թէ Աստուած կայ:

31 Զոկտ. ըչ. Ս. Յովսէփի յիշատակի օրուան առթիւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուց, Ս. Աստուածածնի տաճարին մէջ՝ Ս. Յովսէփի գերեզմանին վրայ, Նոյն տաճարի տնտուջ Զոգ. Տ. Հայկազուն վրդ. Արարահման:

Նախորդ ամսուայ տեղեկութեանց իրրեւ լրացում՝ կ'արձանագրենք հոս թէ Սեպտ. 25ի կիրակին, ըստ Հին Տոմարի Խաչվերացի տօնին, առաւօտուն, Ս. Պատարագէն յետոյ, կատարուեցաւ մեծահանգէս հոգեհանգիստ՝ Բարեբար Տիար կարապետ Մեղիգոնեանի ծնողաց և պարագայից յիշատակին: Ս. Պատրիարքը օրուան պատարագիչն էր, քարոզի միջոցին խօսեցաւ յատկապէս այդ մասին, պանծացնելով Բարեբարին հայրենաւէր նկարագիրը, իր ննջեցեալներուն համար երանական հանգիստ և իրեն համար քաջող կեանք մաղթելով:

Երեկոյն, ըստ սովորութեան, ընդհանուր սեղանատան մէջ հոգեհաշ կուս բոլոր միաբաններուն և աշակերտաց մասնակցութեամբ ժառանգաւորները երգեցին Բարեբարին երգը, խօսեցան Ս. Պատրիարքը և Ոսկան Պէյ. վերլուծելով Մեղիգոնեան Բարեբարութեան այս մեծ գործը, և դասեր հանելով անկէջ ամէնուն համար:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ

3 Զոկտ. բժ. վարժարանաց ուսուցչական ժողովոյ զումարուեցաւ Ս. Պատարագ Զօր ցախապանութեամբ, Ասեմապէս ընտելեցաւ Տ. Տիրան վրդ., իսկ Ասեմապիլ՝ Տ. Զգոն վրդ., հաստատուեցան կրթական քաւոյ ա. քչանի դաստիարակչական ու ժամանակացոյցը, և սկսան դասախօսութիւնները:

6 Զոկտ. եւ. Ս. Պատրիարք, պատրիարհաւորի զանգիւնի մէջ, իր կողմէ ընդհ. միաբանութեան տուած քէյտեղանի մը առջեւ կարգաց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդրին մասին իր պատասխատ մէկ գրութիւնը, որ իրեւ իր տնտրիւնը զրկուեցաւ էջմիածին. այդ գրութեան առաջին կէտը կը հրատարակուի «Սիւն»ի ներկայ թիւին մէջ:

18 Զոկտ. դ. Ս. Արքու ժամանցեցին եօրը նոր ժառանգաւորներ, առաջինները քանդակեցին, գոս Տ. Տիրան վրդ. ընտելեց Ս. Սիւրբոյ Բաղնիքէ:

23 Զոկտ. կիր. կէսօրէ վերջ կատարուեցաւ նորաւս Կիւլաւնկեան Մասեմապանի բացման հանդէսը, որուն մանրամասն նկարագրական մասնաւոր յաւելումով կը հրատարակուի «Սիւն»ի այս թիւին մէջ:

ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՌՈՒԹԻՒՆ

Արմ. Տ. Համբարձում քնն. Ս. Վարդանեան, ի Ռսնդուն, Ս. Արքուս նուէր զրկած է 204 օրինակ «Երգեցողութիւն Սրբոյ Պատարագի» (Մ. Եկմալեանի) գոր ինք կապմամբ է՝ ձայնակներն իջեցնելով և յաւելումներով: Ըստ իր փափաքին, սոյն 204 օրինակներէն չորսը իր կողմէ նուէր զրկուեցաւ Կիլիկիոյ կարողիկոսութեան, իսկ մնացեալ 200 օրինակը վաճառուելով արդիւնքին կէտը պիտի յաւկացուի Ս. Էջմիածին Մայր Տաճարին, իրեւ լուսաղին, եւ միւս կէտը՝ Ս. Յակոբեանց Վանքին: Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք այս նուէր պատ. Տ. Զօր կողմէ, եւ կը գնահատենք իր աւխաստիւրութիւնն ու նուիրումը ի պայծառութիւն Հայաստանայց Ս. Եկեղեցւոյ:

ԼԵՒՈՆ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Ս. Աթոռոյս Միարանութիւնը եւ ուսուցչութիւնը վիշաբ ունեցան 20ի 72. Կէս օրէն յետոյ իր յախտնական հանգիստը առաջնորդելու Հաստա-տութեանս քաղաքային զարապետ-ուսուցիչը, Պր. Լեւոն Զիլինկիրեան, հանրաժամօք արուեստագէտը, որ նախորդ վիշերը կրեւեր էր իր մահկանացու կեան-քը, երկարատեւ ու տաժանելի հիւանդութենէ մը վերջէ:

Ս. Ֆակորեանց մայր տաճարին մէջ կատարուե-ցաւ մեռելական կարգը, նախագահութեամբ Ամեն. Սրբազան Պատրիարքին, մասնակցութեամբ բովան-դակ Միարանութեան եւ բոլոր ժառանգաւոր սա-նուցւ: Սգակիր կեցած էին բոլոր ուսուցիչները՝ ի գլուխ խումբն քաղմութեան ժողովուրդին, որ կ'աւ-ծէր վերջին պատիւն ընծայելու իր եկեղեցական կեան-քը շէն եւ հոգելից պահող պատուական պաշտօ-նէին:

«Մահու Դատեալէն եւ եղբրական պաշտամուն-քէն յետոյ, զոր ամբողջ հոգեւորական դասը կատա-րեց եւ եղանակեց որտառուէ վեհութեամբ, Ս. Պատ-րիարքը զգածուած որտով խօսեցաւ դամբանականը, Ներկայացուց մարդը՝ ինքնօգնութեան եւ կամրի Ծի-գերով շինուած իր արժանիքին մէջ. պատուական ա-մուսինը եւ պարտաճանաչ հայրը, որ իր զուտինքնուն կարօտովն ու ծնողական հոգեբով մարեցաւ. ազնիւ ուսուցիչը, որ ծանցաւ այդ փշուտ ասպարէզին բո-վանդակ տաժանը եւ նոյն ասեւն ամենէն մարուր բերկրանքները. իր խիստ բայց ուղիղ նկարագիրը, որ զաժան երեւութիւն սակ ընթուշ հոգի մը կը ծա-կէր: Տոյց տուաւ զինքը իրբեւ Զերչեաններու եւ Քաշաններու աշակերտութեան սերունդներուն վերջիններէն մին, որ սակայն լուսաղոյնս կը յիշեցը-նէր եկեղեցական երաժշտութեան արուեստին այդ պատուական եւ նախանձախնդիր վարպետներուն հո-գին. ակնարկեց իր ջերմ եռանդին՝ երգելու եւ եր-գել տալու. «Ինձ այնպէս կը թուէր թէ, բաւ, մինչ իր աշակերտներն ու ամէնքս, իր անշնչացած մար-մինին շուրջը բոլորած կ'երգէին իր ուսուցած հո-գեւնուազ եղանակները, ինքը. իր տարածուած մար-մինին բովանդակ արձանացումովը զէպի երկինք ու-ղերձուած, կ'ուզէր ըսել Ամահին. «Տէր եթէ զՇըր-թունս իմ քանս ըրանս իմ երգեսցէ զօրհնութիւնս քոս»:

Պաշտամունքի աւարտումէն վերջ յուղարկուե-րաց թափօրը, զվաւարութեամբ Տէր Մեսրոպ Սրբ-

բազանի, դագաղը առաջնորդեց Ս. Փրկչի գերեզ-մանատունը. ուր հանգուցեալին քարեկամն ու պաշ-տօնակիցը՝ Պր. Գրիգոր Մխայեան, բաց գերեզմա-նին առջեւ արտասանեց յուզիչ դամբանական մը, ողջերթի եւ զմայլագին սիրոյ սրտագին խօսքեր:

«ՍԻՈՆ» ամբողջ Միարանութեան եւ իր Սրբա-զան պետին, ուսուցչաց եւ ուսանողութեան ցաւակ-ցութիւնը կը յայտնէ հանգուցեալին վշտակիր այ-րիին, երկու զաւակներուն եւ բոլոր պարագայից:

Պր. Լ. Զիլինկիրեան (որդի Մարտիրոսի եւ Սրբ-բուհիի) ծնած է 1862 ղեկտ. 25ին (Հ. Տ.) Կ. Պոլսոյ Օրթաքիւղ արուարձանին մէջ. կանուխ որբացած է: Նախակրթութիւնը ստացած է Կ. Պոլսոյ Բերայի Նա-րեկեան, Թուրքեան եւ Ամբրոսեան զարատանց մէջ յաջորդաբար, յետոյ Ղալաթիոյ նախկին Կեդրոնա-կանին: Եկեղեցական երաժշտութեան մասնագիտու-թիւնն ընտրելով, աշակերտած է մեծահամբաւ Նի-կողոս Քաշանեանի: Ուսուցչութիւն եւ զարապետու-թիւն ըրած է նախ ի Բանկայթի, երբ ղեռ տասնե-կէր տարւ էր. ապա Զմիւռնիա, ուր կը մնայ երեք տարիներ: Տասներեք տարիներ քաշուած է ասպա-րէզէն, եւ Ունճեան-Էսպեան շոգեմատային ընկերու-թեան մէջ աշխատած: 1895ին ամուսնացած է Օր-Էլիսի, ծնեալ Արարհամեան քարեկրթ եւ քարեա-րոյ հայուհիին հետ: 1896ի դէպքերէն վերջ անցած է Ռուսիա, եւ Բագուի մէջ տան մը երաժշտակա-ն պաշտօն վարած: 1897ին դարձած է Զմիւռնիա, ուր ութ տարիներ մնացած է իրբեւ երաժիշտ-ուսուցիչ: Այդ միջոցին է որ առաջին անգամ հեղինակած եւ զործադրած է եռամայն պատարագը: Ապա անցած է Ատարագար, ուր տարի մը մնացած է, եւ փոխա-դրուելով Կ. Պոլսի, յաջորդաբար պաշտօնավարած է Ղալաթիա, Պէշկիթլիք եւ Բերտ: Իր ջանքովն էր որ Ղալաթիոյ մէջ առաջին անգամ պատարագը երգուե-ցաւ եռամայն, որ Կ. Պոլսոյ մէջ արագ տարածուե-ցաւ, Օրմանեան Սրբազանի պատրիարքութեան ա-սան եւ քաջակրթութեամբ: Արդիւնաւոր եղաւ նաեւ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ իր զարապետութիւնը: 1922 Հոկտ. 22ին նոյն պաշտօնով փոխադրուեցաւ Երուսաղէմ. պաշտօն, զոր չորս ամիս Կիպրոս քա-ցակայութեան ընդհատումով մը միայն շարունակեց մինչեւ մահէն ինն ամիսներ առաջ, բայց մինչեւ վերջին օրը իր վրայ պահելով տիտղոսը: Ունէր կա-րողութիւն, խանդ եւ սէր. քաջամուտ էր շարա-կանաց երգեցողութեան, հայկական եւ եւրոպական ծայնանիշներով երաժշտութեան արուեստին հաւա-տարապէս. բացի կարգ մը եկեղեցական եղանակ-ներէ, ունի նաեւ զպրոցական եւ հանդիսական եր-գեր, որոնց մէջ կ'երբեք եւրոպական կիրթ ճաշակ եւ իմաստին ոգոյն համեմատ խօսքին եղանակ հազցնելու արուեստագիտական ըմբռնողութիւն: Իր մահը կորուստ մըն է Հայ եկեղեցւոյ պատմական հա-մար:

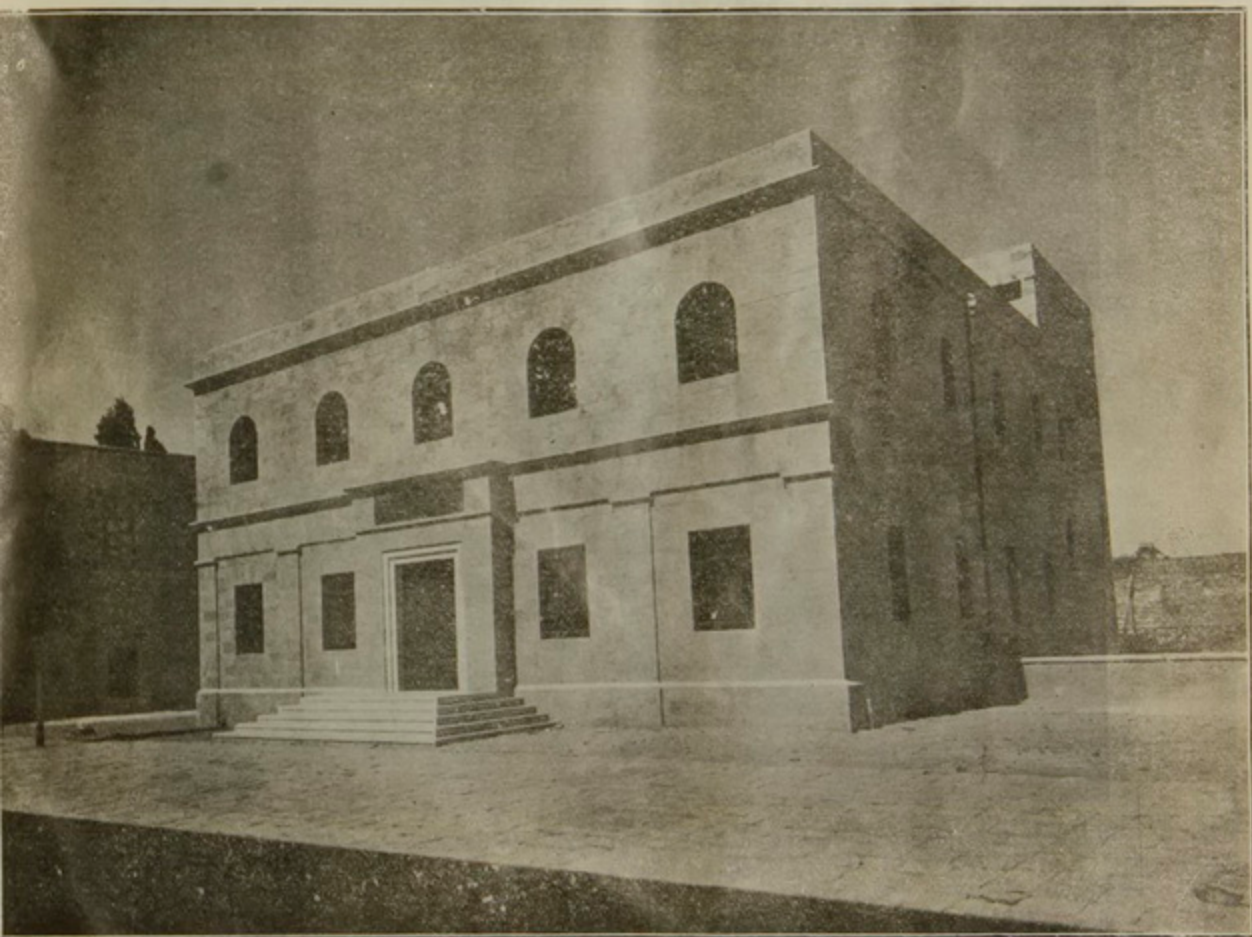
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՀԱՆԴԷՍ ԲԱՑՄԱՆ

ՆՈՐԱԿԱՌՈՅՑ ԿԻՐԱՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅՆ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԷՄ

Մատենադարանի արտաքին տեսքը

Շէնքը, որուն կառուցման և այլ մանրամասնութիւնները ընթերցողք պիտի գտնեն Լուսաւորապետ Տ. Մեարոյ Սրբազանի ստորեւ հրատարակուած անդեկագրին մէջ, տարի մը առաջ բոլորովին վերջացած, և գիրքերու դասաւորման գործը ևս վերջերս աւարտած ըլլալով, Ա. Աթո-

ռոյս վանական Իշխանութիւնը պատշաճ դատած էր որ անոր բացումը կատարուի ամսոյս 23ին, ըստ Հին Տոմարի՝ Սրբոյ Թարգմանչաց տօնի վաղորդայնի Կիրակին, որպէսզի պատուական Բարերարին այս հոյակապ նուիրատուութեան հանգիստաւորումը աւելի նուիրագործուած

ընայ թէ՛ խորհուրդովը տօնին՝ մեր գրականութեան անմահ հիմնադրին և առաջին ռահիբրաներուն, որոնց փառքին է որ կը ձօնուէի արդէն ամէն այս կարգի մտաւորական հիմնադրութիւն, եւ թէ յիշատակովը անուանատօնի տարեգարձին՝ անոնց գաղափարն ու գործը այնքան ազնուական նուիրումներով արդիւնաւորած հոգեւոյս Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք Դուբնանի, որուն ի մեծարանս էր նաև այն ատեն որ կանգնուած էր այս շէնքը:

Ներքին կարգադրութեանց մանրամասնութիւններն հաղիւ վերջացած՝ շարաթ երեկոյին, կիրակի առաւօտ շէնքը կալմ և պատրաստ էր արդէն իր նաւակատիւին: Ամբողջովին սպիտակ ու սև մարմարիոնէ և տեղական կարմիր կրանիւթէ յատակուած մեծ սրահը կամ «հօլ»ը, որուն վրայ կը նային, երկու յարկերու վրայէն, շուրջանակի երկաթ վանդակադասներու մէջէն,

բաղմահազար գիրքերու շարքերը, լեցուած է 300է աւելի ընտրեալ բաղմութեամբ, որոնք ընդունուած են յատուկ հրաւիրատուներով: Ներքին մեծ ճակատին վրայ դրուած է Դուբնան Սրբազանի մեծ պատկերը, պայծառ բաց գլուխը գիրքի մը վրայ հակած: Իր ոգին է որ կը շահապետէ մտաւորական այս պալատին մէջ: Աջակողմը կանգնած պատուանդանի մը վրայ դրուած է անագապղինձէ կիսանդրին Բարեբաւին շօրը, Ազա Սարգիս կիւլպէնկեանի, տակաւին քողով ծածկուած:

Խորը բացուող ուրիշ սրահի մը մէջ, Հայկաւան, ուր համահաւաքուած են Հայոց հին և նոր գրականութեան գործերը, կը սպասեն ժառանգաւորները, որոնք նոյն ատեն երգչախումբն են հանգէտին: Ժամը ճիշտ է ինչ կը հասնի Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ բովանդակ Միաբանութեան:

Ամեն. Ս. Պատրիարք և Միաբանութիւնը, Կիւլպէնկեան Մասենադարանի դրան առջև լուսանկարուած, բացման օրը

Ակասծ է հանդէսը. Տէրունական աղօթքէն վերջ, Միաբանութիւն և աշակերտք կ'երգեն Ս. Աթոռոյ օրհներգը, Աստուածահօր և Տեառնեղբօր շարականը:

Օրհնեցիք զՏէր յօրհնութիւն ի նոր,
Քանցի ծագեաց մեզ եղջիւր փրկութեան ի Տա-
հեցոյցանէզ գնեզ կանեցաւ. [և և Դարի]
Օրհնեցիք զՏէր յօրհնութիւն ի նոր:

Գաւազան ծաղկեալ յարմարոյն Յեսուայ
Դաւիթ մարգարէն. և ի նորին շատախոյ
Առաքեալն Յակոբոս,
Ալանասես և սպասաւոր Բանին Ասուծոյ,
Օրհնեցիք զՏէր:
Յեկեղեցիս օրհնեցիք զՏէր, որ երկոխումք ըն-
սրեղով,
Առաքեալն Յակոբոս և մարգարիս Դաւիթ
Հաստեաց զնիմունս Սուրբ Եկեղեցոյ, Օրհնեցիք:

Այս օրհներդէն վերջ, որ ունենալու էր այս աշխարհայն, բեմ ելաւ Գեր. Տ. Մեսրոպ Սրբազան եւ կարգաց հետեւեալ տեղեկագիրքը.

Սերախութեան պահ մըն է որ կ'ապրինք այս վայրկեանիս, որովհետեւ առաջին անգամ ըլլալով կը համախմբուինք այս սրահին մէջ, կատարելու բացումը նորաշէն եւ հոյաշէն Մատենադարանիս, որ ազգին եւ մասնաւորապէս Ս. Աթոռիս պատիւ բերող Հաստատութիւն մը եղաւ, եւ որ կոչուած է կարեւորագոյն տեղ մը գրաւելու Ս. Յակոբեանց մենաստանի այս ընդարձակ շրջափակին մէջ եւ ամբողջացնելու Միաբանութեան տպագրական, կրթական եւ գրական գործունեւութեան հրապարակումները — Տպարան, Դպրոց, Մատենադարան:

Թէեւ յայտնի է ամենուս թէ ի՞նչ պարագաներու տակ ծնունդ առաւ մատենադարանի շէնքի մը գաղափարը Ս. Աթոռիս մէջ, բայց ներկայ բարեպատեհ առթիւ աւելորդ պիտի չըլլար կարծեմ յետագործակնարկ մը ձգել այդ մասին, եւ քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ տալ Մատենադարանիս շինութեան վրայ տարուած աշխատութեանց վերաբերմամբ:

1929 տարին կը լրանար երջանկայնչառակ Տէր եղիշէ Դուրեան մեր մեծանուն պատրիարքին քահանայութեան յիսնամեակը: Արդէն մօտաւորապէս երեք տարի առաջ, 1926ին, Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ հոգեւոյս Սրբազանին աշակերտներն ու բարեկամները փափաղեցան յորեկինական հանդէսով յարգանք մը ընծայել եւ պանծացնել անունը Նորին Ամենապատուութեան, որ ազգին ընդհանրութեան սէրն ու հիացումը գրաւած էր իբրեւ հեղ եւ բարեկրօն հոգեւորական, կորովի պիւճախօսութեան տէր բեմբասաց, հոգիի եւ միտքի գերազանց ձիրքերով փայլող մեծ ուսուցիչ ու դաստիարակ, բազմահմուտ բանասէր ու լեզուարան, սիրուած բանաստեղծ ու գրագէտ, եւ գերազանց օրինակը առաքինութեան իր աշակերտներուն ու կարգակիցներուն:

Նոյն 1926 տարւոյ վերջերը անողոք եւ դաժան հիւանդութիւն մը, սակայն, անուղենկալօրէն զգետնեց հոգեւոյս Սրբազանը,

եւ ամենքնիս անոր սիրելի կեանքը փրկելու մտահոգութեամբ տարուած՝ չէինք կրնար անշուշտ Յորեկեանի մասին մտածել, ու խկապէս մէկ տարիի չափ կարելի չեղաւ անդրադառնալ անոր ծրագրին:

Երբ երեւոյթները համոզեցին՝ թէ ապաքինման համբուն մէջ մտած է Նորին Ամենապատուութիւնը, միւս կողմէ նկատելով որ մօտենալու վրայ էր արդէն յորեկինական տարին, Ս. Աթոռոյ Տնօրէն ժողովը վերջնականապէս փարեցաւ Միաբանութեան մեծանուն պետին յորեկեանը տօնելու գաղափարին, եւ 1928 Նոյեմբեր 12ին ընտրեց Յորեկինական կեդրոնական Յանձնախումբ մը հետեւեալ կազմով.

Ամենապատու Տ. Թորգոմ Ս. Արքեպս. Դուշակեան, պատուակալ նախագահ.

Գեր. Տ. Մեսրոպ Եպս. Նշանեան, առնական.

Գեր. Տ. Բարդէն Եպս. Կիւլտէրեան, (այժմ Վհաշնորհ աթոռակից կաթ. Կիւլտէր), առնական.

Գեր. Տ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի, գանձապետ.

Գեր. Տ. Մատթէոս Եպս. Գայրզահեան, խորհրդական.

Հոգ. Տ. Կիրիկ Վրդ. Իսրայէլեան, խորհրդական.

Մեծ. Տիար Կորապետ Նուրեան, խորհրդական.

Մեծ. Տիար Գրիգոր Մխալեան, խորհրդական:

Այս Յանձնախումբին առած կարեւոր մէկ որոշումն էր՝ Յորեկեանին առթիւ ազգին մէջ հանգանակուած դրամը յատկացնել Ս. Աթոռոյ շրջափակին մէջ մատենադարանի մը շինութեան՝ Դուրեան Մատենադարան անունով, յաւերժացնելու համար գրասէր Պատրիարքին անունն ու յիշատակը:

Հանգանակութեան ընդհանուր արդիւնքը ի վերջոյ յանգեցաւ 3613 պաղեստինեան ոսկիի, գումար՝ որ անբաւական պիտի ըլլար անշուշտ իրականացնելու ծրագրուած մատենադարանի շինութիւնը:

Բարեբախտաբար այդ միջոցին իբրեւ Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթ. Ի. Եւրոպայի պատուիրակ Փարիզ կը գտնուէր Յորեկեան:

կան կեդրոնական Յանձնաժողովի պատուակալ նախագահը՝ Տէր Թորգոմ Սրբազան Արքեպիսկոպոս Գուշակեան, որուն աջակցութեան զիմում եղաւ զործին յաջողութեամբ գլուխ հանուելուն համար։ Նորին Ամենապատուութեան ընդհանուրէն վայելած սիրոյն և յարգանքին կը պարտինք այս նպատակին համար հնդկահայ Մեծայարգ Պարոն Պետրոս Կրէտի 1000, հանգուցեալ Պօղոս Փաշա Նուպարի 500 սթէրլինի և Վսեմաշուք Արմենակ Պէյ Կամսարականի 100 եգիպտական ոսկեայ նուէրները։ Բայց այս մարդին մէջ իր ջանքերուն պսակը պիտի ըլլար Վսեմաշուք Տիար Գա-

սութիւնը Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Թորգոմ Սրբազան Կ'աւետէր հոգելոյս Սրբազան Պատրիարքին, իր 16 Սեպտեմբեր 1929 թուակիր հեռագրով։ Երջանկայիշատակ Ս. Պատրիարքը զնահաակով Վսեմ. Կալուստ Կիւլպէնկեանի այս ազնուամիտ յօժարութիւնը, ինքն իսկ տնօրինեց որ Մատենադարանը կոչուի իր բարերարին անունով, իսկ ժողովրդական հանգանակութեան հասոյթով կազմուի հիմնադրամ մը և ասոր արդիւնքով հրատարակուին օգտակար և կարեւոր գիրքեր, թէ՛ նախնեաց զործերէն և թէ՛ նորերէն, Դուրեան Մասնադարան անունին տակ։ Լուսահոյի Ս.

Դուրեանաշէն, որուն արեւկան հասոյթովը պիտի մասնադարանի Դուրեան Մասնաշէնի հրատարակական գործը

լուստ Կիւլպէնկեանի մօտ անձնապէս կատարած իր միջնորդութիւնը, որու շնորհիւ Նորին Վսեմութիւնը վեհանձնօրէն կը խոստանար Մատենադարանի շինութեան ամբողջ ծախքը ինք ստանձնել ի յիշատակ իր հանգուցեալ ծնողաց ՍԱՐԳՍԻ և ՏԻՐՈՒՀԻՈՅ։

Բարերարին այս վեհանձն յանձնա-

Պատրիարքի այս գեղեցիկ փառալը իրագործուեցաւ ետքէն Դուրեանաշէնի կառուցմամբ։

Այսպէս Մատենադարանի շինութեան խոստումը ապահովուելէ ետք՝ չէնքին ամենէն յարմարագոյն վայր նկատուեցաւ Վարժարանի Թաղին և Տպարանի միջև գտնուող պարտէզը, և Միսիւ Տայթէլսօն

ճարտարապետին յանձնուեցաւ կազմել շինութեան գնահատման ցուցակը (cahier de charge) և յատկազօնները, յանձնարարուելով իրեն՝ որ շէնքը լինի պարզ և նպատակայարմար, անզիւական և ամերիկեան ժողովրդային մատենադարաններու նմանութեամբ:

Գնահատման ցուցակին, որ 7000 ռուբլիի գումար մը կը ներկայացնէր, և յատկազօններուն Բարերարի կողմէն ընդունութիւն գտնելէն յետոյ՝ շէնքին հրահրութիւնը յանձնուեցաւ յատուկ Յանձնաժողովի մը՝ հետեւեալ կազմով.

Գեր. Տ. Միսրոպ Եպս. Նշանեան, նախագահ.

Գեր. Տ. Մատթէոս Եպս. Գալղճեան. Մեծ. Տիար Լեւոն Գէորգեան, ներկայացուցիչ Բարերարին.

Մեծ. Տիար Կարապետ Նուրեան: Իսկ շինութեան յանձնառուները եղան Տեարք Մերկեր Մերկերեան և Գէորգ Սահակեան:

Նախապատրաստական ամէն աշխատանք յրանալէն յետոյ՝ յորելինական հանդէսներու առաջին օրը, 1929 Հոկտեմբեր 26-ին՝ չարաթ, յետ երկիւղեան ժամերգութեան, Ամենապատիւ Յորեկար Սրբազանը գետնին չորս անկիւնները բացուած խորունկ փոսերը անձամբ օրհնեց ընթերակայութեամբ վեց եպիսկոպոսներու, բուն հիմնարկէքի օրհնութիւնը վերապահելով այն ժամանակին՝ երբ բոլոր հիմերը փորուէին և լեցուելով՝ գետնի երեսին հաւասար բարձրանային:

Հիմերը զնկուա համար մեծ դժուարութիւններ երևան եկան և բաւական ժամանակ խլեցին, ինչու որ շէնքին հողը կը պատկանէր հին երուսաղէմի այն մասին, որ Հռոմայեցոց ատենէն քանդուած և հողով լեցուած էր, ու տոտր համար պէտք եղաւ բազմաթիւ սիւններ իջեցնել, տեղ տեղ ութ մէզր խորութեամբ, մինչև որ հաստատուն ժայռը երևան գար:

Մինչ այս աշխատութիւնները առաջ տարուելու վրայ էին, Ամենապատիւ Սըրբան Յորեկարը, որ իր առաջին հիւանդութենէն ապաքինելէն ասդին յոյժ փափուկ վիճակ մը ունէր և նոյն ակտին նշանները սկսած էին երևնալ արդէն, 1930 Ապրիլ 20-ին Զատիկի օրը անկողին ինկուա,

և ութ օր վերջ, Ապրիլ 27, կիրակի, ոչ ևս էր Ան. Գառնաղէտ մահը փակած էր առ յաւէտ Անոր աշքերը ի քուն յաւիտեանական, թոյլ չտալով տեսնել աւարտումը իր այնքան սիրած ու փայփայած այս հաստատութեան:

Բուն հիմնարկէքի արարողութիւնը և կեղեցական հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ նոյն 1930 տարւոյ Օգոստոս 28-ին, և մեր օրհնութեամբ և Միաբանութեան ամբողջ հոգեւորական դասին մասնակցութեամբ գետեղուեցաւ առաջին անկիւնաքարը, որուն ներքեւ մագաղաթէ պատշոճ յիշատակարան մը զրուեցաւ բերեղեայ ընդունարանի մը մէջ: Այնուհետեւ Բարերարին հետ մենք շարունակեցինք բանակցութիւնները, և եօթը յաջորդական տեղեկագիրներով իրազեկ պահեցինք զինքը շինութեան աշխատանքներուն, որոնք աւարտեցան 1931 տարւոյ Յուլիս ամսուն, և մեզ յանձնուեցան Մատենադարանիս բանալիները, և այսօր ահա՝ երջանիկ բախտը ունինք անոր պաշտօնական բացումը կատարելու:

Մատենադարանիս ճակատին լայնքն է 18 մէզր, խորութիւնը՝ 23 մէզր, և բարձրութիւնը՝ 10 մէզր:

Ան կը բաղկանայ, ինչպէս կը տեսնէք, երկու յարկէ, և մէջտեղի այս մեծ սրահէն: Ծուրջի նրբանցքներէն զատ, ունի ութ սենեակներ, որ կը կազմեն մասնաւոր փոքր գրադարաններ և միւզէի յատուկ սրահ մը:

Գիրքերու բոլոր պողպատեայ դարակները ապապրուեցան Ամերիկայէն, յար և նման Քալիֆորնիայի Գրադարաններուն մէջ գործածուածներուն:

	սրաղ. ոսկի
Շէնքին համար զուտ ծախք եղած է	5869.731
Առողջապահական և ելեքտրական կազմամասներուն	258.655
Տուրքերու համար վճարուած	23.940
Բակին բարեկարգումին	104.500
Ամերիկայէն բերուած պողպատեայ դարակներուն	418.665
Ճարտարապետին վարձք	350
Համագումար	7025.491

Սուրբ Աթոռն ի նշան երախտագիտութեան պարտականութիւն համարեց մասնաւոր խնամքով Վիեննայի մէջ շինել տալ և Մատենադարանիս սրահին մէջ գետեղել վեհանձն Բարերարին հանգուցեալ հօրը՝ Բարեյիշատակ ՍԱՐԴԻՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆԻ անաղագղինձէ կիսանդրին, որուն քողը քիչ վերջ վար պիտի առնէ նորին Ամենապատուութիւնը իր իսկ ձեռքով:

Այս ամփոփ տեղեկագիրը չենք կրնար փակել առանց մեր շնորհակալութեան և երախտագիտութեան պարտքը հատուցանելու երջանկայիշատակ Սրբազան Յորեկ-

ունին հրճուելու և հպարտանալու այս հռչակալ Մատենադարանով, որուն չըսեմ Հայրը՝ այլ Կնիսկալը յորջորջուելու լիակատար իրաւունքն ալ կը վայելէ Ամենապատու Տէր Թորգոմ Սրբազան Հայրերնիս:

Այս ամփոփ չենք կրնար առանց յիշատակելու անցնիլ նաև այն անդու և ևս անդադրին աշխատանքը, որով նորին Ամենապատուութիւնը՝ հոգելոյս Սրբազան Պատրիարքի անձնական մատենադարանի և վանուցս երեք անջատ մատենադարաններուն գիրքերը վարժ ու փորձ զբաղեալ մը հմտութեամբ ի մի ամփոփեց և իր իսկ ձեռքով տեսակարեց և դասաւորեց զա-

Կիւլպէնկեան Մատենադարանի ներքին տեսիլն հարաւ-արեւելեան կողմը:

նորին հոգեսուն որդւոյն և Անոր արժանւնեւոր յաջորդին՝ մեր Ամենապատու Սրբազան Պատրիարք Հօր, որ առաջին օրէն սրահաւանդն սիրով փարեցաւ Մատենադարանիս շինութեան գաղափարին, և իր բոլորանուէր ջանքերով ու աշխատութեամբ զրդապատճառ եղաւ անոր իրականացման, և այսօր ազգն ու Ս. Աթոռը իրաւունք

զոնք Մատենադարանիս դարակներուն մէջ, ինչպէս կը տեսնէք:

Չեմ տարակուսիր թէ նորին Ամենապատուութիւնը իր այս գնահատելի աշխատանքով օրքան մեծ ծառայութիւն մը մատուցց Մատենադարանիս, նոյնքան և աւելի ուղեց մեծարել սիրելի և անմոռանալի յիշատակը և յարգել կամքն ու փա-

փազը իր հոգևոր հօր և մեծանուն դաս-
տիարակին, որ եթէ ողջ լինէր՝ նոյն սի-
րոյն և նոյն դուրգութեան քին առարկայ
պիտի ընէր ի պատիւ իր քահանայութեան
յիւնամեայ յարկեանին կառուցուած այս
Մատենադարանը, և Վարժարանին ու Տը-
պարանին հետ իր սիրտին ամենէն մօտիկ
հաստատութիւնը պիտի նկատէր զայն:

Թերացած պիտի ըլլայինք մեր շնոր-
հակալութեան պարտուց մէջ՝ եթէ չյիշէինք
Մատենադարանի շինութեան վրայ աշ-
խատողները, որոնց առաջին կարգին վրայ
կը գտնուին Բարերարին ներկայացուցիչը՝
Մեծ. Տիար Լեւոն Գէորգեան և Ս. Աթո-
ոսյս զիւանապետ Մեծ. Տիար Կարապետ

Կութեան արժանի են Մատենադարանիս
քաջափորձ և հմուտ ճարտարապետը Միւ-
սիւ Յայթէլսօն և յանձնառու երկու հա-
մագլխի ընկերները՝ Մեծ. Տեարք Մերկեր
Մերկերեան և Գէորգ Սահակեան՝ շինու-
թեան ամբողջ ընթացքին իրենց ունեցած
պարկեշտ և ուղղամիտ աշխատութեանց
համար:

Կը վերջացնեմ խօսքս՝ անգամ մըն ալ
արձագանգ ըլլալով Միարանութեանս և
բախտագիտական անկեղծ զգացումներուն
դէպի Վսեմաշուք և Մեծանուն Բարերա-
րըն՝ Տիար ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ, իր
վեհանձն առատածեղութեամբ օժտած ըլ-
լալուն համար Ս. Աթոսս այս պանծալի

Կիւլպէնկեան Մատենադարանի հարաւ-արեւմտակողմի ներքին տեսարանէն մաս մը

նորեան: Երկուքն ալ, առաջին օրէն,
անձնուիրարար լծուեցան գործին և մինչև
վերջը սիրով ու լրջութեամբ կատարեցին
իրենց հակաշնորհի և արթուն հակողու-
թեան պարտականութիւնը, արժանանա-
լով ամենուս գնահատանքին և շնորհակա-
լութիւններուն:

Ոչ նուազ գնահատանքի և գոհունա-

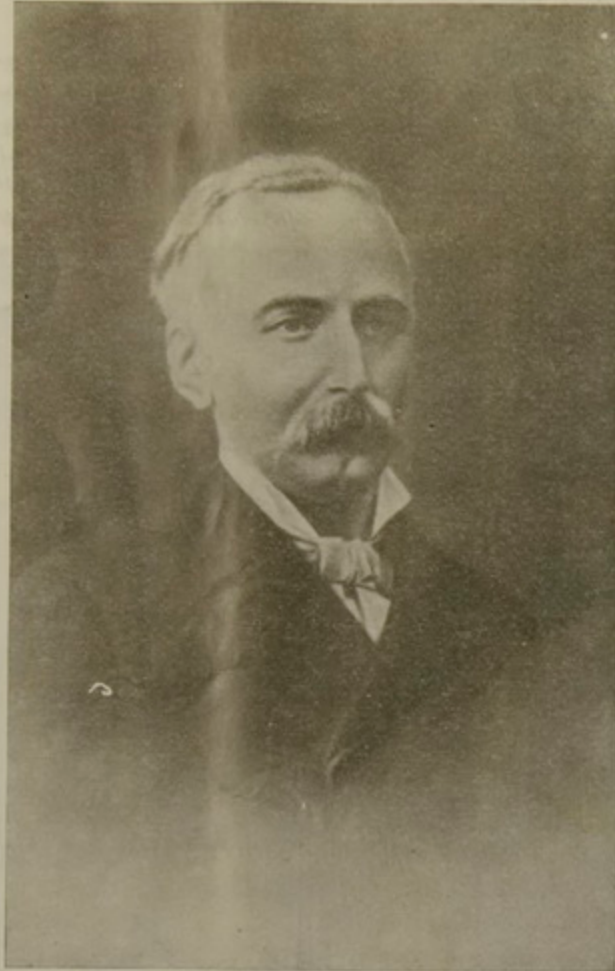
հաստատութեամբ, որ պիտի մնայ իրրեւ
յաւերժական կոթող մը Հայկական Միոնի
այս բարձունքին վրայ, և պիտի մշտնջե-
նաւորէ իր բարեյիշատակ ծնողաց՝ ի Տէր
հանգուցեալ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՏԻՐՈՒՀԻՈՅ ան-
մոռաց յիշատակը: Ծնորհէ՛ Տէրը նորին
Վսեմութեան և իր ազնուաշուք Տիկնոջ և
արժանաժառանգ զաւակաց և բոլոր պա-

բաղաձից բարեխաջող և երջանկաւէտ կեանքի մը լիութիւն միտթարութիւնը:

Կը մաղթենք նաեւ որ բարձրեալն Աստուած անփորձ և անսասան պահէ Հայ ազգը և առաքելական Ս. Աթոս իր բարեջան Միաբանութեամբ և իր հին և նոր

պանծալի հաստատութիւններով, և շնորհէ մեր Ամենապաւստ Սրբազան Պատրիարք Հօր երկար, քաջազն և բեղմնաւոր տարիներ իր առաքելական Ս. Դահլիճ վրայ. Ամէն:

Այս ժառանգաւորները երգեցին Բարերարին երգը:

Աղա Սարգիս Կիւլպէնկեան

ԵՐԳ ԲԱՐԵՐԱՐԻ

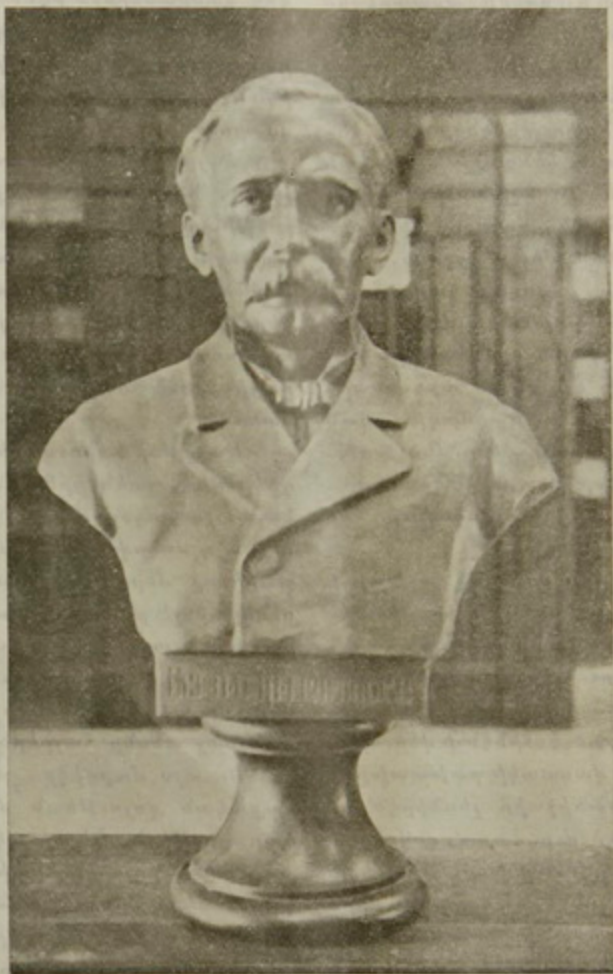
Բարերարին անձն ու զանձը առ մարդիկ
Երկնից ստղակն են զեղեցիկ.
Նորա կեանքն ու համբաւ,
Նորա սէրն ու հանճար,
Պանակեն մի վրձար.
Երախտապարս սիրտն լըցուած յիդն անքար:

Բարերարին փողոց և կենացը սարին,
Զայն կը սիրեն վասն ու արին,
Յայն մաղրամաց բախ կը փարին,
Զայն կը տենայ բախն աշխարհին.
Բարերարաց ազգիս հիւ,
Երախտապարս եմք և մեք:

Կը ցաւիմք շատ որ մեզի կտրելի չեղաւ Սիոնի այս Յաւելուածը զորդարել ցտե կենդանագիրս իր Բարերարին, որ համեստօրէն հազիւ յօժարեցաւ տամադրել միայն իր բարեյիշատակ հայրիկին այս լուսանկար պատկերը:

Բարեւարին մըխիւարից է ողին,
 Զայն կը փնտնեն ցտերն հիփին,
 Յայն կ'հանգրու կ'ամփոփուի զին,
 Զայն կ'օրհնէ սերն յար սրբազին.
 Բարեւարաց սզգիս հեփ,
 Երախսապարս եւփ եւ մեփ

Այդպիսի վեհ Բարեւարի բազմօգուտ
 Վայելելով զըզուանքն ու զուր,
 Երախտացն իր անքիս
 Եւ ամուսնն ի սրտիս
 Կ'ընծայենք ի վրձար
 Մեր շնորհապարս սիրեհեւ շրջուած յիղծ անճար :

Բարեւարին հօր կիսանդրին

Երբ վերջացաւ երգը, Ս. Պատրիարքը Բարեւարին հօր կիսանդրին մօտենալով, յուզումէն թրթուռն ձայնով մը հետեւեալ խօսքը ուղղեց ժողովուրդին. « Ամենուր սիրալիր եւ, պէտք է նաեւ ըսեմ, շնորհապարտ նայուածքին առջեւ պիտի քողաղերձեմ այս կիսարձանը, ու դուք ամենքդ պիտի տեսնէք թէ ո՞րքան գոհ եւ երջանիկ է հայրը, որ իր զաւակը իր յիշատակին օթարան ընծայած է խմաստուն եւ բարի հոգիներէ բնակաւորուած այս երանալի տաճարը » . ու երբ, ձեռքովը, ամենուն շնծածայն ծափերուն մէջ, վար առաւ քօղը, հայրենասէր եւ բարեպաշտ կեսարացիին՝ Աղա Սարգիս Կիւլպէնկեա-

նի՝ նուրբ այլ ու ժեղ կերպարանքը, դաղափարի եւ գործի, աշխատութեան եւ սիրոյ ձոյլ զրոշմուածք մը համակ, դուրս հառապայից մաքուր ժպտի մը մէջէն :

Ժառանգաւորներէն թովմաս ձէրէհեան կարգաց հետեւեալ դրութիւնը.

Բ Ա Ր Ե Ր Ա Ր Ի Ն

Այս հոյակապ մատենադարանը, որուն բացման հանդէսը կը կատարուի այսօր, ողբացեալ մեծանուն Պատրիարքին Յօրհնանին առթիւ կառուցուած է իշխանա-

կան նուիրատուութեամբը կիւլպէնկեան բարեհամբաւ տոհմէն Տիար Գալուստ Կիւլպէնկեան աշխարհահռչակ Հայուն, ի վիշատակ իր հօրը Սարգսի, և մօրը Տիրուհիի Կիւլպէնկեաններուն:

Կիւլպէնկեան տոհմը, իր առեւտրական ձեռներէցութեամբ և գործի ասպարէզին մէջ երեւան բերած մեծ ընդունակութեամբ, մեր ժողովուրդին փառքերէն մէկը եղած է. անոր անդամներէն շատեր անհատաբար հայուն ընդունակութիւններուն և ձեռնհասութիւններուն կենդանի և իրական փրօփականտը ըրած են աշխարհի մեծերու նայուածքներուն առջև. նայուածքներ՝ որոնք կանգ կ'առնեն միայն ցցուն բարձրութիւններու վրայ, գործի կամ մտքի աշխատանքի ամէն կալուածի մէջ:

Եթէ Հայը իր դարաւոր կեանքին մէջ ունեցած չլլար իր զիրքն ու արուեստը, իր դիւանագիտական և ռազմագիտական հանճարները և մեծ չափով իր մեծ առեւտրականները, այսօր շատ բան կորսնցուցած պիտի ըլլար, իբրեւ ժողովուրդ եւ ազգ, իր նշանակութենէն:

Եթէ Հայը անուն մը ունի աշխարհի վրայ, այդ անունը շինած են իր մեծարժէք զրոյները, արուեստագէտները, պետական մարդիկն ու զէնքի ասպետները, բայց նաև ու մանաւանդ իր վաճառականները: Եւ Հայը կրցած է հինէն ի վեր մինչև այսօր, շահու և վաստակի բախտախնդրութեամբ, թափառիլ իր լիւններէն ու հովիտներէն դուրս, ուր Հայ ժողովուրդի կեանքը թաղուած կը մնար խոր մթութեան մը մէջ, օտար հորիզոններու վրայ, և մըրցումի ու պայքարի կեանքը ապրիլ, և շինել զիրք մը, որ պատուաբեր է իրեն համար, խելքի, կորովի և յամառ աշխատանքի յայտնութիւններով:

Մեր մէջ, և քիչ մը ամէն ժողովուրդներու մէջ, հարուստները լաւ տէքով չեն զիտուիր, իրր անձնասէր ետպաշտներ, իրր գետնասող նիւթի մարդիկ, իրր անընդունակ բարձրագոյն գաղափարներու. և ոչ միայն այսչափ, այլ շատ անգամ անոնց յաջողութեան եւ մեծութեան մէջ մեծ բաժինը կ'ուզենք տալ բախտին, առանց երբեք անդրադառնալու որ մեծութիւնները և արժէքները բախտը չէ որ կը շինէ, այլ կորովը, համբերատար աշխա-

տանքը, յարատեւութիւնը, խնայողութիւնը, քաջութիւնը և հեռաւոր ապագան գուշակելու մարդարէական տեսակ մը մըրտայնութիւնը, որոնք բախտէն յաւէտ տարրեր, փնտուռած առաքինութիւններ են մեծութեան և բարձրացումի առաջնորդող ճամբաներուն մէջ: Յարգանք ունենանք այդ մարդոց հանդէպ: Ասկէ տարբեր ընթացք մը մեր կողմէն արդարութիւն պիտի չըլլար, այլ նախանձի ստոր գզացում մը:

Հայ ժողովուրդը, ամէնքս զիտենք ասիկա, ուրիշներու ձեռք բանալու տկարութիւնը ունեցած չէ բնաւ. անիկա միշտ ապրեցուցած է իր ընտանիքը, եկեղեցին և վարժարանը, իր լուսմաներովն ու բնիոններովը, և յաճախ կրցած է եղական և պատուաբեր գործեր երեւան բերել, իր դժբաղիններուն նախանձը շարժելու աստիճան:

Բայց մեր հարուստները, մեր մեծ մարդիկը ունէ ատեն իրենք զիրենք չեն բաժնած այդ ժողովուրդէն, վասնզի մեծ մասով այդ ժողովուրդի զաւակները եղած են, քանի որ մեր մէջ դասակարգ գոյութիւն ունեցած չէ բնաւ, մանաւանդ մեր նախարարական տուններու շրջումէն ետք: Ժողովուրդի ծոցէն է որ ծնունդ առած են մեր մեծ մարդիկը, վասնզի ամէն մարդ կը ճանչնայ անոնց հայրերն ու մայրերը:

Եւ այս մարդիկը, մեր ազգային հաւաքական գոյութեան մէջ կատարած են ծառայութիւն մը՝ որ պէտք է միացնէ իր չուրջը մեր բոլորին երախտագիտական ըզգացումները հանդէպ անոնց. պետականութեան մը զերը կատարելով մեր մէջ, այնպէս որ մեր աղքատ ժողովուրդին կարողութենէն վեր՝ անոր բարձրագոյն պէտքերուն, որոնք մեծ զոհողութիւններ կը պահանջէին և որոնք մեր ժողովուրդին պատիւը պիտի բարձրացնէին, հասած են գովելի ազգասիրութեամբ և իրենց ծագումին հանդէպ տեսակ մը երախտագիտական փափուկ զգացումներով:

Եւ անոնք իրենց զոհարեւութեամբ ապրեցուցած են հիւանդանոցներ, բարձրագոյն վարժարաններ, մտաւորականներու և առաջնորդներու պատրաստութեան գործը, կղերանոցներ, վանքեր, գրական բազմաձայն հրատարակութիւններ, և զեռ-

շատ բաներ, որոնք բարձրաբարբառ կը վկայեն այդ մարդոց ազգասիրութեան և բարձր գաղափարականներու հետամտութեան ու սիրոյն:

Այդ մեծերու ներկայացուցիչներէն մէկը եղած է Կիւլպէնկեան բարեհամբաւ տոհմը, որուն մէկ պատուական զաւկին՝ Վսեմ Գալուստ Կիւլպէնկեանի նուիրատուութիւնը կը կանգնէ այս մօքի յիշատակարանը, որ տեսիլքի մը գեղեցկութիւնը ունի իր մօքին բարձրութիւնը յայտնաբերող:

Այս շէնքը պատուական բարերարին ծնողաց յիշատակը պատուող մեծագոյն մահարձանը պիտի ըլլայ, մարմարի ծննդէ աւելի գեղեցիկ և ճոխ քանդակներէ աւելի թանկագին: Թող բարօրութիւնը և մեծութիւնը քալին մեծանուն Գալուստ Կիւլպէնկեանի հետքերուն վրայ:

Օրհնեալ ըլլայ անոր ծնողաց յիշատակը. նահապետական և աւանդապահ տուն մը, որ իր ձեռք բերած աշխարհիկ մեծութիւններուն մէջ ինքզինքը կապուած կը զգայ Հայ ժողովուրդին, և որուն բարւոյն համար մտածելը կարծես առաքինութիւն մըն է իրեն համար:

Կեցցեն Տիար Գալուստ Կիւլպէնկեան և իր բարեհամբաւ տոհմը:

Երգեցիկ խումբը, Կ'երգէ, իբր Հաստատութեան տաղը, առաջին երկու տունները և վերջին մասը Դպրեմանքի երբեմնի երգին, զոր հոգեկոյս Դուրեան Սրբազան էր յօրինած աւելի քան երեսուն տարիներ առաջ:

Ե Ր Գ

Ի փառս հին անարարեան

Կառուցեալ յարկս այս վրտակ,

Յաստեղազարդն ի յօրեան

Տայ անցանկ մեզ ի ճնմ:

Աս գիտութեան և հասարակ

Հրակն ոգիք իբր յորում,

Միայն ի յոյս՝ միւսոյն ի բոց,

Սրբեալ գնդիս մեր համայն:

Ի կասարումն փրկութեան

Տընկեալ չքնաղս այս պարսկ,

Ըզնայրենեաց ոչ անապան

Դրախտն ըզվայր ցուցցէ մեզ:

Աս հասարակ և գիտութեան

Փռքքին ծաղկունք գեղազանք,

Բուրումն յերկր և երկն ուղիւն

Յօյն չքնդ ի դրասանք:

Լոյս և հուր

Երկն և քոյր

Քնար և փող

Քիրտն և ցօղ

Շողեցիք ի յարկ ուխտիս

Սըփեցիք անանկ և գեղ

Հրկեցիք յանդուր գեղգեղ

Յօղեցիք յաւերժ յաւստիս:

Հազիւ աւարտած էր իր մէջ հին անոյշ յոյզեր ծրարած այս երգը, որ այնքան գեղեցիկ կերպով կը պատշաճէր վայրկեանին, Ս. Պատրիարքին կը ներկայանան Ս. Թարգմանչաց վարժարանի բարձրագոյն կարգի սանուհիները, թիւով 15, ուղերձով մը և զրասեղանի կաղամարի մեծ և սիրուն կաղամածով մը, զոր բերած են իրեն իրենց ձօնը միտքի և արուեստի նորաշէն այս տունին. Սրբազանը խանդավառական բառերով Կ'ընդունի այս նուէրը և օրհնելով զիրենք սրտագին, Կ'արտօնէ որ երգեն անմահն Պէրպէրեանի Ով յարկ վսեմը, որ Կ'ունկնդրուի պատկառալից զմայլանքով:

Անմիջապէս վերջ բեմ Կ'ելլէ մեր սարկաւազներուն բեմիամբը. Տիւր. Յարութիւն Հատիտեան, և կը կարդայ անմոռանալի Սրբազանին յիշատակին ուղերձուած հետագայ գրութիւնը:

ԱՆՄՈՒԱՆԱԼԻ ՍՐԲԱԶԱՆԻՆ ՅԵՇԱՏԱԿԻՆ

Մեր Գրականութիւնը, մինչև ժԸ. դար, զրեթէ վանքերու պատերէն ներս ապրած է և անոնցմէ դուրս է որ իր ճառագայթեմը ունեցած է մեր պղտրիկ ժողովուրդին վրայ:

Վանքերը եղած են, երկար դարեր, մեր միակ վարժարանները, ուր մեր ժողովուրդին հաւատաւոր ոգին, ընծայաբերումի յօժարութիւնը և իր անցեալին հետ ունեցած սերտ կապն ու խնամութիւնը սնունդ տուած են մտաւորական և հոգեկան մշակոյթի ծանր և թանկագին աշխատանքներուն, և այդ ժողովուրդը իր պահարանին մէջ, հոցին կուշտին ունեցած է զիրքը, տաղարանը՝ արուեստի գոհար մը, և կրցած է իր ձեռքերը մածնէ վերցնել, զիրքը բռնելու համար, և իր հայեացքը պահ մը հեռացնել արգաւանդ հողին ալիքներէն վեր, մօքի և հոգիի կեանքը ապրելու համար:

Ու Հայ ժողովուրդը, Խորենացիին բացատրութեամբ «Ածու փոքր» ինքն իր մէջ գեղատառով վիճակէն բարձրացած՝ իր նւիրուած զաւակներուն տքնութիւններովը

և նահատակութեան հասնող զոհողութիւններովը երեւան բերած է զանձեր, հարստութիւններ, որ ազնուականութիւն մը չինած են իրեն համար և ուշադրութեանը արժանացած աշխարհի ազնուական և ըստեղծագործող ցեղերուն:

Այդ վանքերուն մեծ մասը քանդուած է այսօր բարբարոս և զիրի թշնամի զօրութեանց տւերներով, լուծ են անոնք, երբեմնի իրենց մէջ խլրտացող կենդանութիւնը վերածուած ըլլալով մեռելութեան և ամայութեան:

Սակայն, բարեբախտաբար, կանգուն են դեռ անոնց ամէնէն աշքոտունները, որ այդ մտաւորական կեանքը և հոգին կը խլրտի երկունքի ցաւերով պահելու համար այս ժողովուրդի մտաւորական ժառանգութիւնը:

Այս վանքիէն մէկն է այս մայրավանքը, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց մենատանը, որ իր կարգին ունեցած է, իր դատար կեանքի ընթացքին, իր կենսունակութեան և վերածնութեան շրջանները, որոնք իր փառքը կը կազմեն, և հայ ժողովուրդին համակրութիւնը կը կապեն իրեն՝ լիութի ջերմութեամբ և զուրգութեամբով:

Վանքերը, մեզի համար գոնէ, կը պահեն դեռ իրենց մեծ նշանակութիւնը, իբր վառարաններ մտաւորական և հոգեւոր կեանքի:

Մեր ժողովուրդին պատիկ թիւը, տրեւորութիւնն ու ազգատութիւնը, և աշխարհիկ պէտքերու յարաճուն յաճախանքը, արդեւք են մեզի համար մեծ չափով մշակութային աշխատանքներու, որոնք բաժինը պիտի մնան դեռ երկար տաւներ վանքերու, և ազգային խեղճիւն կրակէն տաքցած նուիրուած հոգիներու, աշխինքն վանականներու, որոնք գրիչի աշխատանքը պիտի ընեն իրենց կեանքին բովանդակ նպատակը և այս ուղղութեամբ իրենց ոյժերն արդիւնաւորելու ջանքն ու փոյթը:

Յաւէտ ողբացեալ, հոգեւոյս Դուբեան Սրբազան, նախորդ Մեծ Պատրիարքը՝ նշարեւած մը բառին իսկական նշանակութեամբ ազգային փառաւոր այս տեսականին, իր տասնամեայ ծառայութեան ընթացքին, ի գլուխ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան, փափաքեցաւ, զժբախտ

պարագաներու հարկադրանքին տակ, այս մեծ ու պատմական վանքին մէջ չիջած լուսաւորութեան կանթեղը դարձեալ վառել և մտաւորական ու հոգեկան աղբիւրին աղբ թրջել վերստին, մաքուր և փրկարար հոսումներով. մէկ խօսքով, հաւատքի կեանքին լծել մաքի կեանքը, որ ինքնին իր նշանակութիւնը պիտի կորսնցնէր առանց այս վերջինին:

Այդ Մեծ Մարգը, որուն յիշատակը պիտի ապրի յաւէտ որչափ որ այս վանքը ապրի այս նոր կեանքով, հանեց փոշինեւրու մէջ թաղուած զիրքը, ժանդոտած զբրիչը, և չեղտեց անոնց դոյութեան յաւիտենական պէտքը՝ ինքնազիտակից ժողովուրդի մը համար:

Եւ հիմա, կը տեսնենք մեր աշքերուն առջև բարձրացած, իբրեւ Հանգուցելոյն անմեռ տեսիլքին մէկ մարմնացումը, այս սրբավայրի շրջանակին մէջ, այս հոյակապ շէնքը՝ Մասենադարանը և անոր բովանդակ պարունակութիւնը, որոնք կը ներկայացնեն մարդկային մաքի խորունկ մշտածումներուն արձանացումը, մաքուր և բարձր ներշնչումներուն աղբիւրը, մարդկային մաքի ազնուականութեան ամէնէն փառաւոր արտայայտութիւնները, իբր բերուած ու հաւաքուած այս դարակներու խորը, որոնց մէջ ամէն հատոր խորհուրդի ճառագայթում մըն է, զգայումի հուրք մը, աստղազարդ երկնքի գեղեցկութիւն մը երկրի վրայ բերուած, շէնքի մը պատերէն ներս:

Այդ մեծ Աշխատողը, մեծ զիտնականը, մեծ ուսումնասիրողը, հոս այս շէնքին մէջ պիտի ապրի միշտ, իր հոգին պիտի սաւառնի այս հատորներուն վրայ, և մեր մէջէն անոնք որ ունին գեղեցիկ բաներու նուրբ զգայնութիւնը, այդ հատորներու իւրաքանչիւրին վրայ պիտի զգան Անոր մաքուր մատներուն հպումը, անոր էջերուն վրայ իր նայուածքին մաքուր պայծառութիւնը, և ճշմարտութիւնը սիրող իր հոգիին բոլոր սարսուռները:

Անիկա մեզ ամէնքս կը հրաւիրէ այն սեղանին, որմէ ինք ճաշակեց հոգեկան բաներու բոլոր քաղցրութիւններն ու անմահ անուշութիւնները:

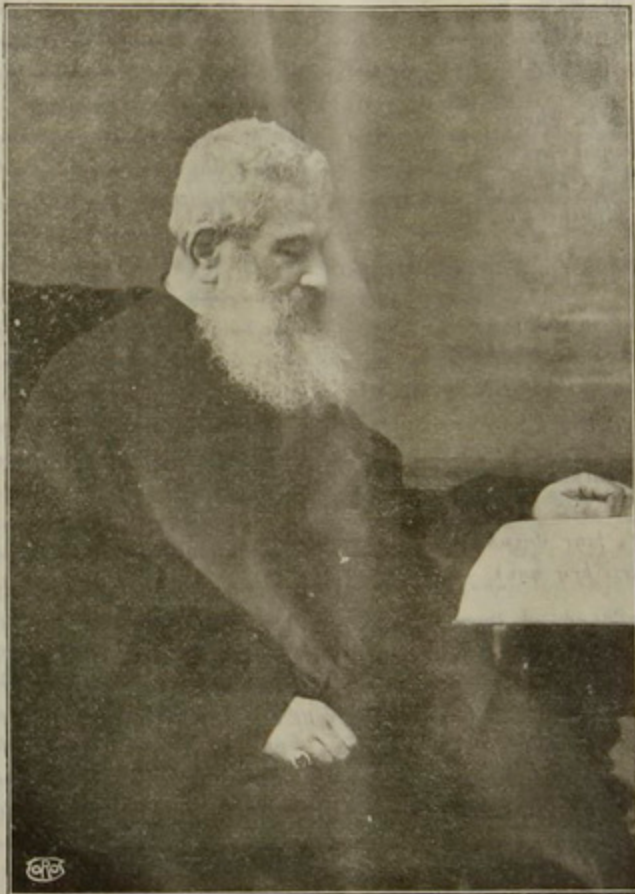
Անոր նշխարները Ս. Փրկչի մատրան ծոցին մէջ չէ որ պիտի փնտռենք ասկէ

ետք, հոս է ան իր բոլոր մաքուր սէրերով, իր բոլոր զմայլելի ճաշակներով ու իր ամէնէն ազնուական մտածումներով:

Թող մեր վանքը և իր պատուական Մխարանութիւնը քալէ անոր բացած ճամբաներէն, իր և նոյն աստին Հայ ժողովուրդի փառքի զոհարին վրայ զննելու իր սեպհական ադամանդի կտորը:

Օրհնեալ ըլլայ Մեծ Պատրիարքին յիշատակը:

Հայ լեզուի երգն է որ պիտի երգուի հիմակ. Ս. Նախագահին հրաւերով տաքի կանգնած է արահն ամբողջ. Ով մեծասմանը, մայրենի լեզուի այս շարականը, ոգեւորած է ամէնքը. միայն աշակերտները չէ որ կ'երգեն զայն, այլ բոլոր ժողովուրդը, մեծ ու պզտիկ, ամէնքը՝ սիրտի և հոգիի այնպիսի հաղորդականութեամբ մը, որ օտարական մը անմիջապէս պիտի զգար թէ ամէնքը իրարու միացնող ինչ խորհրդաւոր դորութիւն մը կայ կորսուած ջնջուած անցեալին բեկորներէն այդ մէկին սերտ զգացումին մէջ:

Լուսանդի Սրբազանը

Ամբողջ այս հառին ընթերցման միջոցին ամենուրեք նայուածքը ուղղուած է Լուսանդուոյ պատկերին, որ, Նախագահական ակօռին վերեւը, պարզ չըջանալի մը մէջ թառած, տարիքին բայց մանաւանդ խմատութեան ալիքովը պսակուած իր գլուխը խոնարհեցուցած է գիրքի մը վրայ: Ու երբ կը վերջնայ գրուածքը, ծափող ձեռքերը իրեն է որ կ'ուղղուին շնորհուած սիրոյ և անմեղ կարօտի տրոփիւններով...:

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՁՈՒ

Ով մեծասմանց տու լեզու,
Ով հեշտ քարքառ մայրական,
Փայկաննչիւն բոստերոյ
Նման արդեօք այլ տեղ կամ:

Դու որ նախ ինձ հնչեցիր
Սիրոյ ֆոյ ո՞հ հեշ խօսքեր,
Այն նախ ըզնզ բոքովերս
Դեռ իմ մըտքին չէ ելեր:

Իմ մայրենի ֆաղք լեզու,
Կեաց անասան, կեաց յոռի,
Կեաց միշտ լեզուդ հայկաժան,
Կեաց ծաղկալից, ծաղկառի:

Ինչ դառն վիշտ է սրբիս
Երբ օտար ճեղ ու լեզու
Բըռնի իրեն ֆաշէ գիս,
Սրբիս արիւն կը հեղու:

Ոհ, զայն օտարն ես սիրեցի
Բնա չեմ կարող ի սրբի,
Ձե՛, այն չէ ֆաղք իմ լեզու
Որ սիրով գիս կ'ողջունէ:

Իմ մայրենի ֆաղք լեզու, եւայլն:

Լեզու համակ սիրաւոր,
Բանի անի, պե՛ճ ու պայծառ
Մինչ կը հընչես դուն ինձի
Սրբերն սակն գողացար:

Հընչէ, հընչէ, յախճան
Վե՛ն դիցազանց պե՛ճ երգ դու,
Թորոս փոշիդ, խոր մութին,
Ել երևան, պե՛ճ երգ դու:

Իմ մայրենի ֆաղք լեզու, եւայլն:

Այդ զգացումին եւ անով բեղնաւորուած
օտկեղարան շրջանին՝ Թարգմանչաց դարուն
մէջ կատարուած դիրքի, գիրքի եւ գրականու-
թեան հրաշքներով ի հանդէս բերուած ազգային
փրկագործութեան մեծ դէպքին վերլուծումին
փոքրիկ բայց սիրուն մէկ փորձն էր որ եղած
էր յաջորդ գրութեան մէջ, զոր կարգաց ժառան-
գաւոր սաներէն Տիրան Տէր Աւետիսեան:

Ս. ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մեզի՛ դպրութեանց ժառանգորդնե-
րուս համար զեղեցիկ մտածում մըն է երբ
այս հոյակապ մատենադարանին բացումի
հանդիսութիւնները կը խառնուին մեր երա-
նելի Թարգմանիչներու տօնակատարութեան
հանդիսութեանց:

Թարգմանիչներն էին որ տեսականին
տուած մտահոգութեամբ եւ ապագան կան-
խատեսող մարգարէական ներշնչումով,

Սուրբն Մեսրոպի՛ եռամեծ վարդապետին
Հայ գրի հրաշալի զիւտովը, առաջին առ-
թիւ հայ գիրքը կը ստեղծէին: Նոր լեզու
մը կը գնէին հայ գրիչներու տակ, լեզու
մը որ պիտի արձագանգէր դարերու վրա-
յէն, առանց լռելու եւ առանց ընդհատուե-
լու, եւ մեզի պիտի բերէր մեր հայրերուն
հոգիին ազնուական պարունակութիւնը,
խորհուրդները եւ զգացումները, սէրերը եւ
սրբութիւնները, սիրելի մահամերձի մը շըր-
թունքներէն ինկող խօսքերու խորութեամբ
եւ արժէքով եւ շատ աւելիով:

Մեր Թարգմանիչները, Մեսրոպը, Ե-
ղիշէն, Մովսէս Քերթոզը, Դաւիթ Անյաղ-
թը, Դրիգոր Նարեկացին, Ներսէս Շնորհա-
լին եւ ուրիշներ կը շարունակեն խօսիլ մեզի
որչափ ալ խորանան ժամանակի ստուեր-
ները մեր թիկունքին վրայ: Անոնք կը խօ-
սին եւ կը պատմեն իրենց մտահոգութիւն-
ները եւ հոգեկան սարսուռները, ազգին ճա-
կատագրին հանդէպ, երբ իրենց սարսափա-
հար նայուածքներուն դիմաց մականը կ'իյ-
նար Հայ Թագաւորին ձեռքէն եւ զահը կը
փշուրէր անոր ոտքերուն տակ, ազգային
գոյութեան ամբողջութիւնները խորտակելով:
Բան մը պէտք էր վերահաս փուլումը ար-
գիլելու համար, եւ ահա գիրը կը յառնէր
իր անգլիմագրելի ուժով եւ զրահաւորումով
հայ մանուկներու ձեռքերուն մէջ: Անոնք
կը պատմեն իրենց կեանքի եւ մահու պայ-
քարները, փրկելու համար Հայ Եկեղեցին
եւ անոր հետ Հայ ցեղին գոյութիւնը եւ ար-
ժէքը. անոնք մեր ականջներուն կը հնչե-
ցնեն ժողովրդային երգերն ու առասպել-
ները, եւ Հայուն իրրեւ ցեղ ծագումի զի-
տակցութիւնը, որ ապրած է ուրիշներու
կողքին, իր սեպհական կեանքովը, ունե-
նալով իր երազները, իր տեսիլքները, իր
հոգեկան եւ բարոյական ժառանգութիւնը:
Կը պատմեն, մեր մտքերուն առջեւ բա-
նալով օտարներու մտածումի խորութիւ-
նը, գոյութեան առեղծուածին հասկացու-
թեան մարդկային ճիգերը: Կը պատմեն
մեզի Հաւատքին կենդանութիւնը, Յոյսին
չինած փրկութիւնը, Անտեսանելիին Սէրը,
տողերու մէջ որոնք քերթուածներ են աս-
տուածանուէր հոգիի զեղումներով, եւ ա-
ղօթական պաշտամունքներու խոկումներով.
Կը պատմեն մեզի երգերու լեզուով, աս-
տուածայինը, սուրբը, արդարը, լուսեղէն

պատկերացումներով և արեւու շողերով օժուելու եւ այս ամէնը՝ գիրքերու էջերուն վրայ տպաւորուած, կու տային Հայ ժողովուրդին, մեղրէն անուշ, հացին չափ անհրաժեշտ, վարդերու բուրմունքներէն աւելի խնկաւէտ:

Թարգմանիչները կը նորոգէին իրենց նուիրական աշխատութիւններով մեզի համար՝ վերնատան հրաշքը երբ բոցեղէն լեզուներով կը խօսէին, իւրաքանչիւրը իր կարգին, մեր ականջներուն՝ որոնց մէջ լըսուած չէին բնաւ այդ նոր ձայները:

Ու երբ հիմա բացումը կը կատարենք այս հոյակապ Մատենադարանին, գիրի եւ գիրքի պալատին, երբ ժամանակ մը անուն չունեցող այդ աննշան իւր կու գայ իր բընականութիւնը հաստատել այս զեղեցիկ կառուցուածքին մէջ, մեր բնակարաններէն աւելի սիրուն, աւելի լուսաւոր, աւելի ճոխ և հարուստ, անիկա մեր աշքերուն կը ներկայանայ իբր փառաւորումը և պանծացումը մեր Թարգմանիչներու կատարած մեծ գործին և ազնուական մտահոգութիւններուն:

Այս Մատենադարանը մեր Թարգմանիչներու Պանթէոնն է, ուր հաւաքուած են, ուրիշներու կարգին, իրենց ամենէն աւելի սրբազան նշխարները: Ոսկորներու փոշիներ չեն հաւաքուած հոն՝ այլ անոնց մըտքին լոյսը, խորհուրդներու խորութիւնը և զգացումներու տաքութիւնը:

Գիտէ՞ք ի՞նչ մեծ նշանակութիւն և արժէք ունի թուղթի կտոր մը որ իր վրայ կը պաղեցնէ և կը հաստատէ մեր աշքերուն գիմաց մեռնող սիրելիի մը մտածումներուն և զգացումներուն մէկ նշխարը:

Հոս այս Մատենադարանին մէջ ունին մեր Թարգմանիչները իրենց հոգիներու ճաճանչները, մտքերու խոյանքները, իրենց էութեան ամենէն փառաւոր և տեւական արտայայտութիւնները: Մասունք մըն է ան, սրբազան, նուիրական, ուր ուխտի պիտի գան բոլոր անոնք որ Թարգմանիչները եւ թարգմանութիւնները կը սիրեն և կ'ուզեն ապրիլ անոնց զեղեցիկ երազներով:

Ասիկա վարժարանն է անոնց որ բաժնուած են ա'լ սովորական վարժարաններէ ուր սորվեցան կարդալ ու գրել և հիմա կ'ուզեն իրենց կարգին, սորվիլ ստեղծելու արուեստը, եւ Հայ Թարգմանիչներու շարքին մէջ, իրենց սեպհական տեղը ունենալ:

Ասիկա ուխտավայր մըն է ընտրեալներու համար, ներշնչումի, նուիրումի, խոկումի, հատնումի, սրբացումի եւ զարգացումի կեանքը ապրելու համար. ուր աշխատութեան սեղանին վրայ դրուած կանթեղին պլպլուն հեքերովը պիտի չափուին աշխատութեան և ուսման կեանքի մը յաւաճուն շիջումները. երբ ալ գրիչը կը ձգէ մարդ՝ զեղնած և յոգնութենէն զողզոցող մատներուն մէջէն, ընդգրկելու համար անհունութիւնը, բացարձակ ճշմարտութիւնը, ուր պիտի լսուի երկնային ձայն մը որ կ'ըսէ. «Եկայք օրհնաւք Հօր իմոյ ժառանգեցէք զարքայութիւնն որ պատրաստեալ է վասն ձեր»:

Օրհնաւ ըլլայ Թարգմանիչներու խընկելի սուրբ գործը. թող շարունակեն անոնք ներշնչել նոր Թարգմանիչները, իրենց հոգիին հարազատները, եւ թող մեր տկար ժողովուրդը ապրի տեսնելու համար երանական վայելքի մը մէջ, ազգին բարոյական և մտաւորական զրամագլուխին աճումը, լեցնելու համար ասկէ աւելի մեծ ու փառաւոր Մատենադարաններ:

Ամենէն ետքը, խոր լուսեան մէջ, ոտքի ելաւ Ն. Ամենապատուութիւն Ս. Պատրիարք Հայրը, որ մերձաւորապէս հետեալը խօսեցաւ.

«Կը զգամ թէ բացման հանդէսի մը մէջ քիչ մը խորթ կը հնչէ փոխում բառը, այս պատճառաւ կը փութամ ըսել թէ պիտի կատարեմ այս հանդէսին փակումը՝ կարենալու համար միայն կատարել ընդ միշտ բացումը այս նորաշէն յարկին, որ արգարե իր դռները փակ պիտի չպահէ բնաւ այսուհետեւ ամէն անոնց առջև, որոնք մտաւորապէս և օրինապէս ի վիճակի պիտի ըլլան անոր պարունակութիւնէն օգտուելու:

Կը պատմուի թէ, չուրջ դար մը առաջ, երբ միսիոնարներ կ'իստավայրենէրու կղզի մը ելան տեւաբանչական գործով, տեղւոյն սեամօրի բնիկները, որոնք նախապէս սարսափահար խոյս տուած էին անոնցմէ, սպիտակ աստուածներ կարծելով զանոնք, յետոյ, հետզհետէ մօտենալով հանդերձ իրենց, զարմանքով և երկիւղով խառն հետաքրքրութեամբ կը նայէին առարկաներուն, որոնց վրայ երկար ժամա-

նակ կը սեւեռէին միտինարները իրենց աչքերը: Այդ առարկաները գիրքեր էին, ուրնիկները, որոնք բնաւ զաղափար չունէին գիրի և գիրքի մասին, մինչև վերջը չէին կրցած հասկնալ զաղտնիքը: Բաւական ատեն հոքը, երբ միտինարները ա'լ կրցեր էին բնիկներուն լեզուովը իրենց միտքը հասկնել անոնց, գիրքերն յուսնելով՝ հարցուցին օր մը անոնց թէ ինչ կարծիք էին անոնք այդ առարկաները. — «Աչքի զեղ, պատասխանեցին անոնք. տկարացած նայուածքնիդ կը զօրայնէիք այդ կերպով»:

Անքաղաքակիրթ բնիկին պատասխանին մէջ ճշմարտութիւն մը կ'ար, թէ և գրութիւնը թերեւ, բայց վերջապէս կենդանի. գիրքը կը զօրացնէ բուն նայուածքը, հոգիին տեսողութիւնը, դատողութիւնը. մաքուր ընթերցումէն աւելի լաւ դարման կ'արելի չէ յանձնարարել շեղակն հոգիները ուղղելու համար: «Աչքի զեղ» է գիրքը:

Զարմանալի է զիտել որ կիսավայրենիին այս կարծիքը հին աշխարհի ամենէն քաղաքակրթուած մէկ ընկերութեան մէջ հասարակաց ըմբռնումի չափ տարածուած կարծիք մըն էր եղած: Մեմփիսի մէջ մատենադարան մը կ'ար Քրիստոսէ 2600 տարի առաջ, պատմութեան մէջ յիշուած առաջին մատենադարանը, լեցունէ՛ սամարական տառերով գրուած հին ձեռագիրներով, մեհնապրութիւններով և խորհրդապատկերներով ծածկուած քարերով: Դիոգոր Սիկիլիացի պատմիչը կը գրէ թէ այդ մատենադարանին մեծ զրանը վերեւը գրուած էր «Դեղարան Հոգւոյ»:

Դարձեալ, կրտսերն Շամբուէն Թէրէի արքայական մէկ արուարձանին մէջ գտեր էր քանի մը շէնքերու փլածոներ, որոնք այնտեղ մատենադարանի մը գոյութիւնը կը հաստատէին. անոր մուտքի դրանդիին վերայ անիկա վերծաններ էր աստուածային կատարելութեան մը մեհնագիր մէկ պատկերը որ կը նշանակէր Ոգի Աստուծոյ, Դիօսքիս և Լոյս:

Եթէ հասարակաց զգացումը իրօք ասուգանիչներէն մէկն է ճշմարտութեան, հարկ է ընդունիլ թէ մարդկութիւնը շատ հին դարերէ ի վեր ուրեմն ընդունած է գիրքին բարի և բարեբար դրութիւն մ'ըլլա-

լը, և ատոր համար է որ մատենադարանները միշտ նկատուած են նուիրական հաստատութիւններ, ժողովուրդներու քաղաքակրթական յառաջդիմութեան կարեւոր աղբալներ: Այդ է պատճառը որ երկրաշէն վեհապետներ, իրենց մեծագործութեանց կարգին մատենադարաններ շինած և կազմակերպած են միշտ, մինչ թշնամի նուաճողներուն առաջին զիտումներէն մին է եղած ջնջել և ուրիշ մատենադարանները: Պտղոմեոս հարստութեան փառքն էր Ալեքսանդրիոյ մէջ իրենց շինած մատենադարանը, որ 700,000 գիրք կը պարունակէր, և որ Եգիպտոսի իմացական բարձրութեան իրական աստիճանացոյցն էր եղած: Քաղաքական և ռազմական յեղաշրջումներու հետեւանքով երեք անգամներ խանդարուելէ և վերակազմուելէ վերջ, 641 ին, օտար աշխարհակալ մը, հին մեծութիւններէ իջած և յունահռոմէական գեղեցկութիւններով հոն ծաղկած քաղաքակրթութիւնը փնջուելու իր զիտաւորութեանը մէջ յաջողեցաւ այն օրը միայն, երբ այրել տուաւ այդ մատենադարանը, որուն գիրքերը, կ'ըսէին, վեց ամիսներ հրոյ ճարակ հալթալթեցին Ալեքսանդրիոյ բաղնիքներուն, եթէ առասպելի չափազանցութիւններ չկան այդ դէպքին պատմութեան կամ աւանդութեանց մէջ:

Ասոր համար է նաեւ որ յունական հանճարը հարուածել ուղղողներուն մեծագոյն ջանքը եղաւ ոչնչացնել Աթէնքի և Պէրգամայի գրադարանները, ու Քսերքսես կողոպտելով Սամոսինը, անոր պարունակութիւնը տարաւ Պարսկաստան, ուսկից յետոյ Սկիւկոս Նիկատոր Աթէնք վերադարձուց զայն, վերջէն Սիլլայէ նորէն կողոպտուելու և յետոյ Ագրիանոս կայսրէն վերստին շինուելու համար:

Մինչոյն երեսոյթն է որ ի յայտ կու գայ Հռոմէական պատմութեան մէջ, մատենադարաններն են կարծես այդ մեծ կայսրութեան բարդաւաճման չափանիշները. պատերազմի սէրէն զատ ուրիշ հրայք չունեցող այդ ժողովուրդը ճաշակն ունի մատենադարաններու. Հռոմի մէջ նշանաւոր էին Օգոստոս կայսրինը, Ապոլոնի տաճարին մէջ, իր քրոջը Ոկտաւիայի անուանով կոչուածները, Կապիտոլինը, Ռադադութեան մեհնանինը, Տիրերի Պալատինը,

ու ամենէն մեծը՝ Տրայխտստինը, ասոնց-
մէ զատ կային նաեւ մասնաւորներունը,
որոնց մէջ նշանաւորագոյններէն մին էր,
ըստ Պուտարքոսի, Լուկուլլոսինը: Գիր-
քերու մասնաւոր հաւաքումներ ունենալու
փոյթը երբեմն այնքան առաջ պնաց որ ա-
տեն մը նորոյթի կարգը անցաւ Հոռովմի
մէջ: Շատեր, որոնք ի վիճակի չէին գիր-
քի մը ճակատը կարդալու, կը պահէին
ճոխ գրադարաններ. այդպիսիներուն դէմ
է որ խոյթիչ սլաքներ ունի Սենեկա, ու
Լուկիանոս՝ երգիծանքի ամբողջ ճառ մը:
Հոռովմայեցոց մէջ ուշագրաւ էր նաեւ մա-
տենադարանի պերճանքը. չինուածական
ինքնայատուկ ոճ մը ունէր ան: Բոյեաիոս,
իր Սիտիսանի Խառնախորանի գործին մէջ
խօսելով մատենադարաններուն վրայ, կը
նկարագրէ անոնց պատերը, բիւրեղով՝
փղոսկրով՝ կուճով եւ ոսկիով զարդա-
րուած. մեռած եւ ողջ իմաստասէրներու եւ
բանաստեղծներու արձանները, որոնցմով
զարդարուած էին անոնք. եւ այլն:

Քրիստոնէութեան սկիզբը, հաւանա-
բար քիչ մը կասեցաւ գիրքերու սէրը, երբ
հաւատացեալներու առաջին սերունդը չէր
կրնար ինքզինքին թոյլ տալ հաշտ աչքով
նայելու հեթանոս միտքի եւ արուեստի ար-
տադրութեանց. այս մտայնութիւնը, որուն
դէմ պայքարեցան Յերոնիմոս եւ ուրիշներ,
կարճ տեւեց բարեբախտաբար. եւսերիոս
ինքն էր որ Կեսարիոյ մէջ կազմակերպեց
իր ժամանակի մեծագոյն մատենադարանը,
որ անգամ մը այրուելէն ետքը նորէն վե-
րակազմուեցաւ Ս. Գր. Նաղիանդացիի ձեռ-
քով, զոր սակայն, յետոյ, բողմոթիւ ու-
րիշներու հետ խապառ փճացուց Դիոկղե-
սիանոսի հալածանքը:

Այդ հին դարերուն, ժամանակ եղաւ
որ կարծես այրուելու համար միայն կը
կառուցուէին մատենադարանները: Բար-
բարոսները, որոնց արչաւանքները այնքան
աղիտաբեր եղան Եւրոպայի համար, եր-
բեք չէին ուզեր կորսնցնել առիթ՝ իրենց
հանդիպած գիրքերով հրախաղութիւններ
կատարելու. այնպէս որ մարդ կ'ապշի կը
զարմանայ տեսնելով թէ հին մարդիկ, որ-
ոնք բոլորովին զուրկ էին առատ եւ ա-
րագ արտադրելու մեր պայմաններէն,
ինչպէս կրցած էին ծնունդ տալ զասա-

կան հնութեան ընթացքին եւ քրիստո-
նէական թուականին սկիզբը այսպէս փը-
ճացուած բազմահարկը հազարաւոր հա-
տորներու:

Կոստանդիանոս, երբ Բիւզանդիոն փո-
խադրեց հռոմէական կայսրութեան կեդ-
րոնը, հոն շինել տուաւ մեծածախս մա-
տենադարան մը, որ Թէոդոսի մահուան
տարին 100,000 էն տւելի հատորներ ունէր:
Այս հաւաքումը մասամբ փճացաւ Լեոն
Խաւարացիի օրով, որ կրակի տուաւ զայն:
Կոստանդին Միքանածին ուսումնասէր կայ-
սրը վերակազմեց զայն մեծ ջանքերով:
Նշանաւոր էր այս մատենադարանը. կայս-
րութեան բոլոր կողմերէն հոն կուգային
աշխատելու համար: Այս ճոխ հաւաքումը
անվթար մնաց բոլոր այն կոիւններուն մի-
ջոյն, որոնք բիւզանդական կայսրութեան
անկումը պատրաստեցին, յետոյ սակայն,
ժէ. դարու կիսուն զոհ երթալու համար
Մուրատ Դ-ի քմահաճոյքին:

Միջին դարու խաւարին մէջ, թէ՛ Եւ-
րոպա եւ թէ՛ Ասիա, ամբողջ քրիստոնէու-
թեան ծոցին մէջ, վանքերն էին որ իրենց
գպրոցներովն ու մատենադարաններովը,
գպրութեանց եւ գիտութեան անթելուած
վառարանները եղան: Լատիններէն առած
մը կ'ըսէր. «Առանց մատենադարանի վանք
մը է այն՝ ինչ որ է մարտկոց մը առանց
զինարանի». միայն այս բառը, զինարան,
միտքս կը ձգէ նշանաւոր այն խօսքը, զոր
Հոգեւոյս Սրբազանը, որուն հոգին կը շա-
հապետէ հիմակ այս գումարումին մէջ,
ըսու իր զահակալութեան առաջին օրը.
«Ընդունեցի այս պաշտօնը, վրէժի սուրբ
գործ մը կատարելու համար յանուն Անոր՝
որ ըսած էր. «Իմ է վրէժխնդրութիւն եւ
ես հատուցից զնոս». այս պատճառաւ ես
այդ վրէժխնդրութիւնը պիտի կատարեմ
ոչ թէ մարդկային միջոցներով կամ կեր-
պերով, ոչ թէ աղմուկի եւ արեան տեւե-
րով, այլ, խաղաղութեան եւ սիրոյ ճամ-
բով. ուսման եւ գաստիարակութեան միջո-
ցաւ պիտի փափաքեմ որ հոս պատրաս-
տուին հոգեւոր զինուորներ, Աւետարանի
պաշտօնեաներ, ի փոխարէն տոնաց, որոնք
մահանալով կամ նահատակութեամբ պակ-
սեցան մեր եկեղեցւոյ բանակէն»: Զուսիմ
տարակոյս որ տնիկա այդ խօսքը արտասա-

նաժ առեն իր մտքին մէջ ունէր, որքան զպրոցին ու տպարանին՝ նոյնքան եւ մատենադարանին զտղափարը: Ո՛րքան կը բերկրի հիմակ իր հոգին, իր ամենէն սիրական մտաւարկներէն այս մէկին եւ իրազործումը տեսնելով իր անմահութեան կայքէն:

Այո, եթէ, ինչպէս ըսուած է. «Տպագրութիւնը հրատանին է մարդկային մտածումին», զպրոցը կամ վանքը՝ անոր մարտկոցն է, ու մատենադարանը՝ անոր զինարանը, ինչպէս կ'ըսէր միջնադարեան առածը: Այդ զինարանէն ունէին իրենց մէջ, անցեալին, ոչ միայն օտար գրեթէ բոլոր կարեւոր վանքերը, այլ և մերինները: Խորենացոյ «թէեւ ածու եմք փոքր» ըլլաւ մարդին վրայ եւ կը ճշմարտութիւն Յիշատակագիր մը «ամենափարթամ գանձարան» կը կոչէ Հաղարատի վանուց մատենադարանը. նշանաւոր էին Արդինայի հայրապետանոցի մատենադարանը, Եւաչիկ Ա. Արշարունիի օրով շինուած Ախուրեանի ասփին. Սանահինիներ, Կր. Մաղխորոսի վարժապետութեան աստեան. Անիի արքունի գանձատան «գրանոց»ը, Հոռոմոսի վանուց գրատունը, և դեռ ուրիշ շատեր, որոնցմէ եւ ոչ մին իսկ եթէ յիշատակուած չլինէր պատմութեան մէջ, պարտաւոր էինք ենթադրել զանոնք, քանի որ այնքան քաղաքական վերիվայրումներէ եւ դժբախտութիւններէ վերջ տակաւին պահուած ձեւագիր մատենաներու բազմազամար թիւը կրնայ բացատրուիլ մատենադարաններու գոյութեամբ միայն:

Ինչ որ ըսի ցարդ, կը վերաբերի նախատպագրական շրջաններուն համար միայն, այսինքն ձեռագրաց մատենադարաններուն: Կիրքերը, որոնք քուրջէ շինուած թուղթի զիւռէն ասղին սկսած էին արդէն յորդիլ, յայտնի է թէ տպագրութենէնէն յետոյ որքան արագ սկսան բազմանալ: Այս վիճակը բոլորովին յեղաշրջեց մատենադարաններու բախտը. ձեռագրաց հաւաքումներ պարունակող զրանոցները ամենամեծ մասամբ թանգարանական արժէքի վերածուեցան, աւելի հնախօսական և բանասիրական նպատակներու ծառայելով, իսկ մշակութային կամ զարգացական դերը բնականօրէն անցաւ տպագրեալ գիրքերու

մատենադարաններուն, որոնք ամէն կողմ բազմացան աներեւակայիլ արագութեամբ. ամէն զպրոց ու համալսարան, ամէն հայրային հաստատութիւն նոյն իսկ, բացի մասնաւորներէն, ունեցան իրենց մատենադարանները: Մեր մէջ, իր դիւտին կատարումէն 50 տարի միայն ետքը, այսինքն եւրոպական բազմաթիւ ազգերէ առաջ, մուտ գտած ըլլալով տպագրութիւնը, հարկ է ընդունիլ թէ կանուս պէտք է ըլլայ մեր մէջ տպագրեալ գիրքերու մատենադարաններու կազմութեան գործը: Կը կարծեմ իրաւունք ունենալ ըսելու թէ այդ տեսակէտով տպագրութեան բարիքներէն օգտուելու փութկոտութիւնն ունեցող հայկական հաստատութիւններու առաջին զրծին վրայ պէտք է դնել Սրբոց Յակոբեանց Առաքելական Աթոռը: Գրագրական այնքան ճոխ հաւաքումի մը կազմութեան հետամուտ եւ պահպանութեան հոգածու Միաբանութեան մը համար տարբեր ընթացք մը անհասկնալի պիտի ըլլար ինքնին: Զայդ կը հաստատէ արդարեւ իրականութիւնը. մեր մատենադարանի պարունակութիւնը հարուստ է հայ տպագրութեան ամենէն հին և ամենէն հետաքրքրական նմոշներովը, Յակոբ Մեղապարտի պարզատոմարէն սկսեալ մինչև Եւրոպայի զանազան կողմերը եւ Հնդկաստան տպագրուած գիրքերը ունենալով իր հաւաքումին մէջ. կոտտեան գրական շարժումին և զայն կանխող և անոր յաջորդող միւս շարժումներուն գրեթէ ամբողջ արդիւնքը, անոնց վրայ աւելցնելով նաեւ Մխիթարեանց բոլոր հրատարակութիւնները և կովկաս և Պարսկաստան եւն. կատարուած տրպագրութիւնները, բնակիչներն են հիմակ անոր նորաւէն յարկին: Պատշաճ դատուեցաւ որ հայերէն գրչագիրները, թուով աւելի քան 3000, առ այժմ մնան իրենց նախկին տեղը, Ս. Թորոսի մատրան գրադարաններուն մէջ. անոնց բոլորովին հնագիտական բնութիւնը և ինքնայատուկ նկարագիրը այնպէս խորհիլ տուին մեզի թէ օգտակար է որ անոնք պահուին իրենց նախկին վիճակին մէջ:

Այս մատենադարանին մէջ համաձուլուեցան երեք հաւաքումներ, Վանքի հին գրադարանին, միաբանական գրադարանին

ներ, և հոգելոյս Սրբազանի զրադարաններ, որ, թէ՛ իբր որակ և թէ՛ իբր քանակ, ամենէն ընտիր մասն էր: Բովանդակ զիրքերու թիւն է 25,037, որոնց 14,518ը հայերէն են իսկ 11,519ը եւրոպական զանազան լեզուներով: Դասաւորումի գործը կատարուած է ընդհանուր առմամբ, բայց գործը զիտական կատարելութեան վերածելու համար տակաւին պէտք կայ աշխատութեանց:

Ուրախ ենք ամէնքս, Միաբանութիւն, աշակերտութիւն և ժողովուրդ, որ, ինչպէս ճշդիւ ըսաւ Լուսարարապետ Սրբազանը, Գեր. Տ. Մեսրոպ Եպիսկոպոս, Հաստատութեանս կեանքը նոր և կարեւոր քայլ մը առած եղաւ այսօր իր մշակութային աշխատութեան ճամբուն վրայ՝ կազմակերպուած և կանոնաւոր Մատենադարանի մը ստացութեամբը. անկէ հետզհետէ քաղուելիք օգուտներուն թանկագին մտածումը հրճուանք միայն կը պատճառէ ամէնուս: Մեր ուրախութիւնը քաղցրացնող ամենէն սիրելի մէկ պարագան ևս այն է մանաւանդ, որ ասով իրագործած կ'ըլլանք ամէնուս պատուական Հօր և զերազանց ուսուցիչ հոգելոյս Սրբազանին՝ իր պատրիարքութեան առաջին օրէն մտասեկոծած հին իղձը: Իր հոգւոյն խալտանքը ամենէն անխառն օրհնութիւնը պիտի ըլլայ այսօր թէ՛ Բարերարին և իր ծնողացը և թէ՛ ամէնուս համար: Իր զգացումովը, իր յիշատակին մեծարանքովը, իր սիրոյն խանդաղատանքովն է որ ամէնքս պիտի մտնենք միշտ հոս, իր «անկեղծ և անալլալ բարեկամներէն» օ, ինչպէս ինքը կը կոչէր գիրքերը, բնակաւորուած այս պալատին մէջ: Ու այս մատենադարանին պահպանման և բարգաւաճումին համար պիտի նշանաբան ընենք մեզի միշտ որքան իր սէրը, նոյնքան և երկիւղը գիրքերուն համար:

Կիւթէնպէրկ, կ'ըսեն, մինչև վերջին վայրկեանը մտատանջ էր խորհելով թէ տըպագրութեամբ զիւրացնելով գիրքին տարածումը, բարձր թէ չարժէք պիտի ըրած ըլլար մարդկութեան, քանի որ փաստակար գիրքերն ալ հաւասարապէս պիտի օգտուէին իր զիւտէն. կարելի է միեւնոյն մտածումը և մտահոգութիւնը ունենալ նաև մատենադարանի մը առջև: Գիրքի ընտրութեան հոգը Դուբեանի ամենէն մեծ մտազբաղում-

ներէն մին էր. որքան կը խորէր չարախոհ միտքերէն՝ նոյնքան կը խորէր անբարոյ զրականութենէն. իր զրադարանը նշանաւոր էր այդ տեսակետով. իր այդ զգացումը պիտի մնայ ուղեգիր սկզբունքը այս մատենադարանին: Հաւատքի, բարոյակաւնի, ազգային ոգւոյ, զիտութեան, առողջ և շինիչ հմտութեանց ճամբէն անցնող հոգիներու ժամադրաւայրը պիտի մնայ անմիշտ, սրբազան տեղեաց նուիրական ներշնչումներովը խնկուած այս միջավայրին մէջ՝ միտքի և արուեստի, խորհուրդի և զգացման սրբարան մը ինքն ալ, այս կրօնական մարտկոցին մէջ՝ հոգեւոր զինարան մը ինքնին, արգիւնաւոր ընկուտ համար մեղքին և տգիտութեան նման անաւոր թըշնամներու գէժ մղուելիք կուր:

«Գիրքը, ան կը սպաննէ մարդուն մէջ չար կիրքը. գիրքը, կը հանգչեցնէ հոգին սուրբ խաղաղութեան գիրկը. գիրքը, բերկրանքներուն ամենէն գիրկը». այս խօսքերը, զորս ինք կ'արտասանէր օր մը զմայլական զուարթախոհութեամբ, ուղղուած էին մաքուր և ազնիւ զրականութեան, որուն ամենէն ազնիւ և խղճամիտ թանգարն ու մշակը եղաւ ինքը, և որուն օրհնուած յիշատակարանը պիտի մնայ այս նորաշէն Մատենադարանը, Սիոնի այս նուիրական բարձունքին վրայ, Հայ-Երուսաղէմի ազգային սրբութեանց այս շրջափակին մէջ:

Այդ երկիւղած մտածութեամբ է որ այսօրուրէն պաշտօնապէս բացուած կը հրուսակենք զայն:

Երջանիկ ենք որ նաւակատեաց այս հանգէսը այպէս կը զուգադիպի նուիրական տօնին՝ Հայ եկեղեցւոյ և ազգի խնկելի սուրբերուն և զերազանց հոգեւորականներուն, Թարգմանչաց Վարդապետաց, որոնց գործին, և զաղափարին ամենէն աւելի փառաւորումն է անտարակոյս այս յարկը, և անուան տօնագարձին՝ անոնց աննման հետեողին, երանաշնորհ Եղիշէ Սըրբազան հոգելոյս պատրիարքին, որուն այնքան սրտանց փառփայած իղձին մարմնառութիւնն է ան նոյն ատեն: Յաւերժական փառք հոյակապ հոգիներէ ջահակրուած այն իտէալին, որ այս ազգին մշտապէս կենքի երկնքին բեկտի աստղը եղաւ երկար զարբեր, և խորին շնորհակալութիւն՝ հան-

գերմ Զերմ երախտագիտութեամբ՝ Ս. Աթոռոյս և պատուական Բարերար վանմ. ԳԱ. ԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆԻ, որ ազնուական հոգիի մը միայն վայելուչ վեհանձնութեամբ և առատաբուխ սիրտով՝ մտածումը ունեցաւ մեր բազմադարեան և ազգանուէր այս Հաստատութիւնը՝ Սրբոց Յակոբեանց Տաւնը օժտելու այսպիսի գեղեցիկ և տեական յիշատակարանով մը։ Յաւէ՛րժ օրհնութիւն հոգեոց իր առաքինադարձ ծնողաց, ԱՍՐԴՄԻ և ՏԻՐՈՒՀԻՈՅ, այն երջանիկ հօր և մօր, որոնց դաւակը իրենց անունն ու յիշատակը կը տաղաւարէ կրօնքի, կրթութեան և զբաղանդութեան եռակի սրբութեամբ նուիրագործուած տաճարի մը մէջ։

Իսկ դուք, սիրելի ժողովուրդ, ձեզի հետ տարէք ինչ որ այս հանդէսը կրնայ այսօր տուած ըլլալ ձեզի իբրեւ տպաւորութիւն և մանաւանդ իբրեւ դաս։ Սիրեցէք ձեր կրօնքն ու Եկեղեցին, սիրեցէք ձեր ազգն ու հայրենիքը, սիրեցէք ձեր մայրենի լեզուն և զբաղանդութիւնը, սիրեցէք անոր պատմութիւնն ու աւանդութիւնները, սիրեցէք, ուր որ ալ լինիք, զձեզ բարութեամբ հովանաւորող պետութիւնը և զձեզ հիւրընկալող ազնիւ ժողովուրդները, սիրեցէք այդ ամէնը ձեզի սովորեցնող Ազգային Հաստատութիւնները եւ այս Ս. Աթոռն Առաքելական։ Ձեր այսօրուան քրիստոնէական կեանքի բնարանը կամ ոսկեղէն կանոնը թող եղած ըլլայ Սէր Աստուծոյ և Ազգին բարի և մաքուր զբաղանդութեան միջոցաւ։

Ինչ վերջը հեռագրաւ պիտի հաղորդեմ Բարերարին՝ իր դաստակերտին բացման լուրը և իմ և Միարանութեանս շնորհակալու-

թիւնները, իսկ, եթէ ուզէք, նաեւ ձերինը (ժողովուրդը սրտեռանդ ծափահարութեամբ յայտնեց իր հաւանութիւնը)։ Աստուած պահէ Ազգն ու Եկեղեցին, Բարերարը, իր ընտանեօք և զաւակներով, զձեզ ու ամէնքս։ Ամէն։

Սրբազան Պատրիարքը, ի վերջոյ, «Հոգեոց» արտասանեց Բարերարին ծնողաց համար, որմէ յետոյ, ժողովուրդը, իբրեւ «Հոգեոց Հայր մեր», յառնկայս միաբերան և արտագրաւ ներգաշնակութեամբ երգեց Տէրունական աղօթքը։

Հանդէսը վերջացաւ երեկոյեան ժամը ճիշդ 6ին։ Նախագահական սեղանին առջեւ ի տես զբուսած էին Ս. Աթոռոյ Զեռագրաց մատենադարանին ամենահին գրչագիրը, Թ. դարու վերագրուած մետրոպեան երկաթագիր մագաղաթեայ Աւետարան մը։ Տպագրաց մատենադարանին ամենահին տպագիրը, Մեղապարտ Յակոբի Պարագատեմարը, երախտագրեց հայկական տպագրութեան, վեհապետիկ հրատարակուած՝ 1512ին. և ամենահին լրագիրը, անդրանիկը հայ լրագրութեան, Ազգարարի ամբողջ հաւաքածուն, Մատրաս տպուած, 1794ին. ինչպէս նաեւ Նոր Զուգա տպուած Հարսնց Աստի մը, որ, թէեւ 1640ին՝ Զուգայի առաջնորդ կեսարացի խաչատուր Եպիսկոպոսի նախաձեռնութեամբ տպագրուած, բայց այլապէս նշանաւոր հրատարակութիւն մըն է, իբրեւ հայկական հնարամացութեան եւ անխնայ կամքի յայտարար, վասնզի Զուգայեցի հայեր, տեղւոյն վրայ պատրաստած են թէ՛ թաւղթը, թէ՛ կաղապարները, թէ՛ տառերը և թէ՛ ներկը, առանց ուրիշ մը տեսած և սորված ըլլալու անոնց արուեստը, պարզապէս իրենց հարստութեան և բանիմացութեան շնորհիւ։

Յետոյ բոլոր հանդիսականները շրջեցան Մատենադարանի բոլոր բաժինները։

Հանդէսէն ետքը, Ն. Ամենապատուութիւնը վանմ. Բարերարին ուղղից երախտագիտական հեռագիր մը, որուն պատասխանեց անմիջապէս Բարերարը։ Իսկ յաջորդ օրը զրկեց օրհնութեան գորարար ինքնագիր կոնդակ մը։

Կիւլայէնիկան Մատենադարանի մասերի գրանդիին վերեւ հաստատուած մարմարեայ տախտակի մը վրայ մատագիտայ տառերով զրոյմուած է հետեւեալ արձանագրութիւնը։

ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ
ԿԱՌՈՅՑ ԶՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ
ՎԱՍՆ ԱՆՍՈՌԱՑ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ՇՕՐ ԻՒՐՈՅ ԵՒ ՍՕՐ
ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՏԻՐՈՒՀԻՈՅ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ
Ի ՄԵԾԱՐԱՆՍ ՅՈՐԵԼԻՆԻ ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՔԱՇԱՍՅՈՒԹԵԱՆ
Տ. ԵՂԻՇԵԱՅ Ս. ԱՐՔԵՊՍ.Ի ԴՈՒՐԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐՔԻՆ ՀԱՅՈՑ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ — ՌՅԶԹ — 1929.